

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

WITTGENSTEIN'İN TRACTATUS VE FELSEFİ
SORUŞTURMALAR'INDA DİLİN NELİĞİ SORUNU

ZÜLAL YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ HACI KAYA

KONYA-2021

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

WITTGENSTEIN'İN TRACTATUS VE FELSEFİ
SORUŞTURMALAR'INDA DİLİN NELİĞİ SORUNU

ZÜLAL YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ HACI KAYA

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zülal Yavuz		
	Numarası	18810101001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
Tezin Adı	Wittgenstein'in Tractatus ve Felsefi Soruşturmaları'nda Dilin Neliği Sorunu			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Zülal Yavuz

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zülal Yavuz		
	Numarası	18810101001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hacı Kaya		
Tezin Adı	Wittgenstein'in Tractatus ve Felsefi Soruşturmalarda Dilin Neliği Sorunu			

Bu çalışmada 20. yüzyılın önemli filozoflarından Ludwig Wittgenstein'in birinci dönem ve ikinci dönem dil görüşleri incelenmiştir. Wittgenstein'in birinci dönem dil çözümlenmeleri analitik felsefe bağlamında ele alınmıştır. Analitik felsefeciler, geleneksel felsefe düşüncesini bir kenara bırakarak düşüncenin merkezine dili koyarlar. Analitik felsefe yöntemi ne tam olarak felsefi argümanları içerir ne de bilimsel argümanlarla sınırlandırılabilir. Wittgenstein da dâhil olmak üzere analitik felsefeciler dil çözümlenmelerini mantıksal ve matematiksel çerçeve bağlamında gerekçelendirmişlerdir. Bu bakımdan Wittgenstein birinci döneminde dili sentaks-semantik yönüyle, ikinci döneminde ise dili pragmatik yönüyle ele almıştır. Wittgenstein, öncelikle Tractatus adlı erken dönem çalışmasında dil analizlerini "anlamın resim kuramı" etrafında geliştirmiştir. Daha sonra o, Felsefi Soruşturmalarda "anlamın resim kuramı" yerine "anlam kullanım"dır diyerek yeni bir felsefi anlayış inşa etmiştir. Wittgenstein bu kuramı "dil oyunları" perspektifinde incelemiştir. Dilin neliği problemi doğrultusunda birinci dönem felsefesinde dili mantıksal çözümlenmelerle, ikinci dönem felsefesinde ise dili edimsel çözümlenmelerle ele alan Wittgenstein'in dil görüşü, anlam ve metafizik sorunu üzerine odaklanarak karşılaştırmalı bir şekilde serimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Wittgenstein, analitik felsefe, anlamın resim kuramı, dil oyunları, anlamın kullanım kuramı, metafizik, dilin doğası.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Zülal Yavuz		
	Student Number	18810101001		
	Department	Philosophy / Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Assistant Professor Hacı Kaya		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Problem Of The Nature Of Language in Wittgenstein's Tractatus and Philosophical Investigations		

In this study, the language analysis of Ludwig Wittgenstein, who is one of the important philosophers of the 20th century, has been examined in regard to his first and second periods. Wittgenstein's language analysis in his first period are discussed in the context of analytical philosophy. Analytical philosophers locate language at the center of thought by leaving traditional philosophical thought aside. The analytical method of philosophy neither includes purely philosophical arguments nor can it be limited to scientific arguments. Analytical philosophers, including Wittgenstein, have justified their analysis of language in a logical and mathematical framework. Wittgenstein focuses on language in this framework by considering its syntax-semantic aspect in his first period and its pragmatic aspect in his second period. Wittgenstein, first, conducts his language analysis through "the pictorial theory of meaning" in his early work, entitled Tractatus. Then, he builds a new philosophical understanding by replacing "the pictorial theory of meaning" with "the usable theory of meaning" in his Philosophical Investigations. He examines this theory in the direction of "language games." In line with the problem of the nature of language, Wittgenstein's views, which engaged in language through logical analysis in his first period and pragmatic analysis in his second period, have been discussed in a comparative way by focusing on meaning and metaphysics.

Keywords: Wittgenstein, analytical philosophy, the pictorial theory of meaning, the useable theory of meaning, language games, metaphysics, the nature of language.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	IV
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Yöntemi	1
2. Wittgenstein'in Eserleri.....	2
3. Felsefi Arka Plan.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	11
WITTGENSTEIN'İN BİRİNCİ DÖNEM FELSEFESİNDE DİL GÖRÜŞÜ	11
1.1. <i>Tractatus Logico-Philosophicus</i> 'un Temel Tezi.....	13
1.1.1. Dünyanın Yapısı	15
1.1.2. Dilin Yapısı	18
1.1.2.1. Teorik Anlamda Dil.....	21
1.1.2.2. Mantıksal Çözümleme.....	24
1.1.3. Anlamın Resim Kuramı.....	26
1.1.4. Metafizik, Etik ve Estetiğin Yeri: Dile Getirilemeyenin Aşkınsallığı	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
WITTGENSTEIN'İN İKİNCİ DÖNEM FELSEFESİNDE DİL GÖRÜŞÜ.....	37
2.1. <i>Felsefi Soruşturmalar</i> 'ın Tezi	40
2.1.1. Dil Oyunları.....	43
2.1.1.1. Pratik Anlamda Dil.....	47
2.1.1.2. Edimsel Çözümleme.....	50
2.1.2. Anlamın Kullanım Kuramı	54
2.1.3. Kural İzleme	57
2.1.4. Yaşam Biçimleri	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
WITTGENSTEIN FELSEFESİNDE İKİ DÖNEM DİL GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	66
3.1. Temel Benzerlikler	66
3.2. Temel Farklılıklar	67
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	75

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Analitik felsefe, çağdaş felsefe içerisinde yer alan bir felsefe akımıdır. Analitik felsefeciler, geleneksel düşünce sisteminde yer alan tartışmalara karşıt olarak bilimin ışığında hareket ederek dilsel problemlere yönelmişlerdir. Bu dilsel problemler doğrultusunda Ludwig Wittgenstein, felsefesini dilin neliği sorunu etrafında geliştirmiştir. Böylece onun dil çözümlemelerinde dilin neliği problemini “anlam” ve “metafizik” doğrultusunda ele almanın bizlere “dil felsefesi” bağlamında yeni bir perspektif sunacağını ümit ediyoruz.

Analitik felsefenin önemli bir temsilcisi olan Wittgenstein’in dil çözümlemeleri üzerine böyle bir çalışma yapmamı sağlayan ve bana rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hacı Kaya’ya, fikirlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Mustafa Yeşil ve Doç. Dr. Ercan Salgar’a teşekkür ederim. Ayrıca bana her konuda destek olan aileme, manevi desteğini hiç eksik etmeyen anneme ve tez yazım sürecinde bana yol gösteren ablama teşekkürü borç bilirim.

Zülal Yavuz

10.10.2021

“Çoğu zaman, bir tümce ancak doğru tempoyla okununca anlaşılabilir.

Benim tümcelerim hep yavaş okumak içindir.”

Ludwig Wittgenstein

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Yöntemi

Bu çalışmanın konusu, Wittgenstein'in *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar*'ında dilin neliği sorunudur. Amacımız onun iki döneminde yaptığı çalışmaları dikkate alarak "anlam" ve "metafizik" kavramları bağlamında dilin neliği sorununa ilişkin mukayeseli bir inceleme yapmaktır. Bizi böyle bir çalışma yapmaya yönlendiren temel unsur, Wittgenstein'in analitik felsefe geleneği içinde azımsanmayacak bir etkiye sahip olmasıdır. Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*'ın önsözünde "*Tractatus* ancak *Soruşturmalar*'la beraber yayımlanırsa aydınlığa kavuşabilir. Çünkü *Soruşturmalar*, *Tractatus*'un arka planını oluşturur" der (Wittgenstein, 2017: 20). Bu ifade bizi Wittgenstein'in dil görüşünü anlaşılır kılmak için eserlerini bir bütün olarak ele almanın daha uygun olacağı fikrine yönlendirmiştir.

Wittgenstein'in dil görüşü iki döneme ayrılmaktadır. Linguistik kaygıyla yola çıkan Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşündeki yöntemi "mantıksal çözümleme"dir. Onun ikinci dönem dil görüşünde ise "mantıksal çözümleme" yerini "edimsel çözümleme"ye bırakmıştır. Böylece Wittgenstein, birinci dönem dil görüşünde benimsediği ideal dil anlayışını terk ederek dilin gündelik dil formlarındaki çeşitliliğini öne çıkarmıştır.

Wittgenstein'in iki dönemde şekillenen görüşlerine dayalı olarak çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. "Wittgenstein'in Birinci Dönem Felsefesinde Dil Görüşü" başlıklı ilk bölümde, Wittgenstein'in analitik felsefedeki yeri belirtilmiş ve onun sistematik bir şekilde kaleme aldığı *Tractatus Logico-Philosophicus*'un temel tezi incelenmiştir. Wittgenstein'in *Tractatus*'ta "Dünyanın Yapısı" ile "Dilin Yapısı" arasında kurduğu mantıksal benzerlik onun ilk dönem dil görüşünü, "Anlamın Resim Kuramı" ile temellendirdiğini göstermiştir. Onun birinci dönem dil görüşünü teorik bir düzleme nasıl yerleştirdiğini gösterebilmek için "Dilin Yapısı" başlığı altında "Teorik Anlamda Dil" anlayışı ele alınmıştır. Yine aynı başlık altında Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşünde ortaya koyduğu "Mantıksal Çözümleme" ile ne demek istediği incelenmiştir. Son olarak Wittgenstein'in dilin

sınırları dışında kaldığını ileri sürdüğü ve aşkınsal olarak nitelendirdiği metafizik hakkındaki görüşü “Metafizik, Etik ve Estetiğin Yeri: Dile Getirilemeyen Aşkınsallığı” başlığı altında tartışılmıştır.

“Wittgenstein’in İkinci Dönem Felsefesinde Dil Görüşü” başlıklı ikinci bölümde Wittgenstein’in belli bir sistem kurmaktan kaçınarak kaleme aldığı *Felsefi Soruşturmalar* eseri incelenmiştir. Bu eserde Wittgenstein, birinci dönem dil görüşündeki eksikliklerin farkına varmış ve dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği fark etmiştir. Böylece Wittgenstein, dilin tek bir çözümlemesi olduğu görüşünü terk etmiş ve dili oyunlara benzetmiştir. Dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitlilikle, Wittgenstein’in ne demek istediği “Dil Oyunları” başlığında ele alınmıştır. Ayrıca Wittgenstein’in birinci dönem dil görüşünde benimsediği “anlamın resim” olduğu görüşü, ikinci dönem dil görüşünde yerini “anlamın kullanım” olduğu görüşüne bırakmıştır. Dilin anlamının gündelik dil içinde belli bir kullanımının olmasına bağlı olarak bir anlam değeri taşıdığını söyleyen Wittgenstein’in bu düşüncesi “Anlamın Kullanım Kuramı” başlığı altında incelenmiştir. Onun, dilin, dil oyunları içerisindeki çeşitlilik ve yaşam biçimleri içinde belli bir uzlaşım sonucu elde edilen kurallarla oluşturulduğu fikri ise “Kural İzleme” ve “Yaşam Biçimleri” başlıkları altında tartışılmıştır. Bir dili öğrenmek bir oyuna katılmaktır. Bu nedenle bir dili kamusal alanda pratik yaparak öğrendiğimizi dile getiren Wittgenstein’in ikinci dönem dil görüşünde kritik bir öneme sahip “Dil oyunları” başlığı altında “Pratik Anlamda Dil” ve “Edimsel Çözümleme” başlıkları ele alınmıştır.

“Wittgenstein Felsefesinde İki Dönem Dil Görüşlerinin Karşılaştırılması” başlıklı üçüncü bölümde ise Wittgenstein’in iki dönemdeki dil görüşü “Temel Benzerlikler” ve “Temel Farklılıklar” başlıkları altında karşılaştırmalı bir şekilde tartışılmıştır.

2. Wittgenstein’in Eserleri

Wittgenstein’in iki farklı dil görüşü iki dönemde kaleme aldığı eserleri ile şekillendiği ve bu eserler merkezinde çalışmamızı sürdürdüğümüz için söz konusu eserlere ilişkin kısa bir tanıtıma yer vermemiz faydalı olacaktır.

Tractatus, Wittgenstein'in birinci dönem görüşlerini içerir ve o hayattayken yayımlanan tek eserdir. Bu eserde Wittgenstein dilin yapısının, mantıksal çözümlenmelerle anlaşılır kılınacağını savunur. Dil ve dünyanın mantıksal bir yapısı olduğunu iddia eden Wittgenstein "anlamın resim kuramı" ile ikisi arasında bir benzerlik olduğunu söyler. Bu eserin taslağını, Wittgenstein'in 1914-1916 savaş yıllarında yazdığı yazılarından oluşan *Defterler*'deki notları oluşturur (Wittgenstein, 2004: 9). *Tractatus*'u yayımladıktan sonra felsefenin tüm sorunlarını çözdüğünü düşünen Wittgenstein felsefe üzerine yazmayı bir süreliğine bırakır. Daha sonra Sraffa ve Ramsey'le yaptığı tartışmalar onun ikinci dönem görüşlerini oluşturmasına yardımcı olur.

Felsefi Soruşturmalar, Wittgenstein'in ikinci dönem görüşlerinden oluşur. Wittgenstein bu eseri, 1929 yılında felsefeye geri döndükten sonra yazmıştır. Fakat eser Wittgenstein'in ölümüyle yarım kalmıştır. Wittgenstein yazdığı vasiyetle eserin yayımlama işini mirasçılara devretmiştir. Bu sebeple Elizabeth Anscombe ve Rush Rhees yayımlama işini üstlenmişlerdir (Wittgenstein, 2007: 9). *Tractatus*'taki görüşlerinin eksikliğini yaptığı felsefi tartışmalarda fark eden Wittgenstein, geçiş döneminde birinci dönem görüşlerini revizyona uğratmıştır. Ona göre *Tractatus* ancak *Soruşturmalar*'la beraber yayımlanırsa aydınlığa kavuşabilir. Çünkü *Soruşturmalar*, *Tractatus*'un arka planını oluşturur (Wittgenstein, 2017: 20).

Wittgenstein'in *Soruşturmalar* eserinin taslağı ise *Mavi Kitap-Kahverengi Kitap*'ta bulunur. *Mavi Kitap*, Wittgenstein'in 1933-1934 yılında Cambridge'teki öğrencilerine ders anlatırken yazdırdığı bir dizi nottan oluşur. Bu adı kendi vermemiştir. Notların olduğu kitabın kapağının mavi renkte olmasından dolayı *Mavi Kitap* ismini almıştır. 1934-1935 yıllarında ise Wittgenstein iki öğrencisine yazdırdığı notlardan oluşan *Kahverengi Kitap*'ın üç kopyasını çıkartarak sadece öğrencilerine ve yakın dostlarına gösterir. Fakat bu notları görenler kendileri için çoğaltmışlardır. Rush Rhees'e göre Wittgenstein bu el yazmalarına bir ad vermiş olsaydı "Felsefi Değıniler" ya da "Felsefi Araştırmalar" adını verirdi. Kitabın kapağı kahverengi olduğundan dolayı *Kahverengi Kitap* adını almıştır (Wittgenstein, 2019a: 12). *Mavi Kitap* bir dizi nottan oluşur. *Kahverengi Kitap* ise Wittgenstein'in bir süre

sonra yayımlayacağı *Soruşturmalar* kitabının taslağı olacak şekilde yazılmıştır (Wittgenstein, 2019a: 13).

Wittgenstein *Zettel*¹'de yazılanları bir araya getirmiş ve bir kutu içinde saklamıştır. Bu yazılanların bir kısmı 1929, bir kısmı da 1948 yılında yazılmıştır. *Zettel*'in büyük bir kısmı, Wittgenstein'in 1945-1948 yılları arasında yazdığı daktilo yazılarından alınmıştır. Bu kutu, Wittgenstein'in faydalı bulduğu takdirde *Soruşturmalar*'a eklemeyi düşündüğü düşüncelerden oluşur (Wittgenstein, 2019b: 11, 12). Wittgenstein'in *Zettel*'de derlenen notları numaralandırılarak belli bir düzen içinde yayımcıları tarafından toplanmıştır.

Wittgenstein'in 1951 yılında, ölümünün ardından derlenerek oluşturulan elyazmaları *Kesinlik Üstüne+Kültür ve Değer* adıyla yayımlanmıştır. Son olarak bu tez kapsamında incelediğimiz eserlerden biri de Wittgenstein'in sayfa kenarlarına yazdığı düşüncelerden oluşan *Yan Değiniler*'dir. Bu eser Wittgenstein'in 1929'dan 1951 yılına kadar aldığı çeşitli notlardan derlenmiştir. Wittgenstein sayfa kenarlarına aldığı bu notları ana metinden ayırmıştır. O, bu eserde daha çok musiki, şiir ve sanatın her dalı üzerine değinide bulunmuştur (Wittgenstein, 1999: 9).

3. Felsefi Arka Plan

Felsefe, varlık üzerine sistematik bir şekilde düşünme çabasından doğmuştur. Eski çağlarda varlığın ne olduğu sorusu üzerine verilen cevaplar mitolojik ve/veya dinsel anlatıları doğurmuştur. Fakat belli bir zaman sonra varlık üzerine yapılan doğa üstü açıklamalar yetersiz gelmiştir. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren başlayan tarihsel süreçte Grek felsefesi ile birlikte eleştirel düşünce, akıl yürütme ve gözlem olmak üzere varlığı anlamak için çeşitli metodların kullanımı yaygınlaşmıştır. Artık varlığın neye dayandığı dolayısıyla evrenin nasıl meydana geldiği, insanın bu dünyadaki yeri ve görevinin ne olduğu soruları önem kazanmıştır (Gökberk, 2011: 18). Bu bağlamda felsefe, varlık ve ona bağlı olarak bilgi, değer, hakikat, adalet, güzellik, doğruluk, akıl, dil gibi sorunlar üzerine düşünme etkinliğinin adı olmuş ve bu etkinlik sözü edilen sorunları sistemli bir şekilde anlamlandırma çabası içerisine girmiştir.

¹ “‘Zettel’ Almancada ‘üstüne not yazılmış kâğıt parçası’ anlamına gelir. Wittgenstein bu notlarının bazılarını topladığı kutu-klasörü bu isimle etiketlemiştir” (Wittgenstein, 2019b: 11).

Felsefenin temel sorunlarından biri olan varlığın ne olduğu sorusu ontoloji alanına girer. Ontolojinin dil felsefesi ile yakından irtibatlı olmasından dolayı varlık sorununu, özel anlamda dil felsefesinden genel anlamda ise çağdaş felsefeden ayırmak pek mümkün değildir (İnan, 2012: 16). Çağdaş felsefe, 19. yüzyılın sonundan başlayarak günümüzü de içine alan dönemi kapsar ve dil felsefesi, analitik felsefe, mantıksal pozitivizm, varoluşçuluk gibi akımları içinde barındırır. “Batı felsefesinin çeşitli akımları, Sokrates öncesi filozoflarla, Platon ve Aristoteles’ten başlayıp, Hristiyanlık, Musevîlik ve İslâm âlimlerinin önemli katkıları yoluyla, modern Avrupa felsefesinin Descartes, Locke, Hume, Leibniz, Spinoza ve Kant gibi belli başlı şahsiyetlerine kadar uzanan ortak bir tarihi paylaşır” (West, 2016: 4). Şüphesiz Batı felsefesi içerisinde şekillenen çağdaş felsefe de doğrudan ya da dolaylı olarak bundan bağışık değildir.

Çağdaş felsefe akımlarından biri olan dil felsefesi ve analitik felsefe, dil üzerine felsefi soruların tartışıldığı bir alandır. Fakat bu tartışma tek bir dil üzerinden yapılmaz. Temel gaye tüm diller arasında ortak olanı araştırmaktır. Dillerin kendi aralarında bir mukayese yapıldığında, cümle yapılarında büyük farklılıklar olduğu gözlemlense de “birçok filozofa göre tüm dillerin mantıksal yapıları özne ile yüklem ayırımını barındırır. Hatta ünlü Alman filozof Immanuel Kant’a (1724-1804) göre özne-yüklem biçimi insan düşüncesinin temelini oluşturur” (İnan, 2012: 3). Yani tanımını biraz daha genişletirsek dil felsefesinin, dilin yapısı, sözcüklerin ve cümlelerin anlamları, dilin dünya ve düşünce ile ilişkisi, dilin kullanımına bağlı olarak iletişim üzerine sorulan soruların tartışıldığı bir alan olduğunu söyleyebiliriz (İnan, 2012: 3).

Dil felsefesine tarihsel açıdan bakıldığında, İlk Çağ Yunan felsefesinde dil üzerine yapılan tartışma teorik olarak Platon (427-?)’un *Kratylos* eserinde belirir. Platon bu eserinde, dilin kaynağını, dilin anlamını ve dil-dış dünya arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Aristoteles (384-322) ise *Organon* adlı eserinde sözdizimi, sözvarlığı ve retorik gibi dille ilişkili unsurlara yönelik açıklamalar yapmıştır. Orta Çağda mantık, metafizik ve retorik üzerine çalışma yapan filozoflar Roger Bacon (1214-1292), Duns Scottus (1265-1308), Ochhamlı William (1285-1347) gibi isimlerdir (Özcan’dan akt. Bekalp, 2019: 94). İlk Çağ ve Orta Çağ’da dil üzerine yapılan

tartışmaların, bütün konularının esasen epistemoloji ve ontoloji alanlarında ileri sürülen kuramsal yaklaşımları beslemek için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durum, sözü edilen çağlarda doğrudan genel bir dil kuramı geliştirilmediğine işaret etmektedir (İnan, 2012: 3).

Modern batı felsefesinde Vico (1668-1744), Leibniz (1646-1716), Wolf (1679-1754), Rousseau (1712-1778), Hume (1711-1776), Kant (1724-1804), Humboldt (1769-1859) ve Hegel (1770-1831) gibi filozoflar dile ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Fakat bu filozofların, her ne kadar dil üzerine belli açıklamalar yapmış olsalar da, dil felsefesi yaptıklarını söyleyemeyiz (Özcan'dan akt. Bekalp, 2019: 95). 17. yüzyılda sözcüklerin anlamı ile düşünme arasında bir bağlantı kuran John Locke (1632-1704), felsefe tarihinde ilk dil kuramını geliştiren filozof olarak anılmıştır. “Gönderme” ve “anlam” ayrımının başlangıcı ise John Stuart Mill (1806-1873)'e dayanır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise dilbilimde etkili olan, göstergebilimin (semiyotik) ve yapısalcılığın (structuralism) ilerlemesi Ferdinand de Saussure (1857-1913) sayesinde olmuştur. 20. yüzyılın başında dil felsefesi, analitik felsefe geleneği içinde ele alınmış ve Gottlob Frege (1848-1925), George Edward Moore (1873-1958) ve Bertrand Russell'ın (1872-1970) çalışmalarıyla başlamıştır (İnan, 2012: 3). Frege, Moore, Russell ve Wittgenstein (*Tractatus Logico-Philosophicus*) analitik felsefenin “dilsel dönüşünde” önemli figürlerdir. Daha sonra dil felsefesi, Wittgenstein (*Felsefi Soruşturmalar*) (1889-1951), Grice (1913-1988), Strawson (1919-2006), Austin (1911-1960) ve Searle (1932-) ile gelişimini tamamlayarak günümüze kadar etki alanını genişletmiştir (Bekalp, 2019: 96).

Biz bu bağlamda, analitik felsefe akımının önemli bir temsilcisi olan Wittgenstein'ı iki dönemde şekillenen dil görüşü çerçevesinde tezimize konu edindik. Analitik felsefe akımını ve önemli temsilcilerinden biri olan Wittgenstein'ı anlamak için de öncelikle Kant'ı anlamamız gerekir. Kant'ın özellikle metafiziğe getirdiği eleştiri felsefe tarihinde bir çığır açmıştır (Akarsu, 1987: 5, 6). Kant metafiziğin bir bilim olamayacağını söyler ve bilim ile metafiziği kesin sınırlarla birbirinden ayırır. Kant, önemli eserlerinden biri olan *Salt Aklın Kritiği*'nde *fenomen* ve *numen* ayrımı yapar. Ona göre duyularımızla algıladığımız bize görünen

fenomenal alanın anlamı, bu dünyaya ait olmayan ve algılanamayan *numenal* alanla anlaşılır kılınmaz. Fakat Kant bilimin konu edindiği olgusal olanı metafizikten ayırmış olsa da değer yargıları bağlamında metafiziğe olan ihtiyacı ahlâk açısından gerekli görüyordu (Gökberk, 2011: 360). Wittgenstein, Kant'tan farklı olarak metafiziğe olan ihtiyacı, ahlâki bağlamda bile gerekli görmüyordu. Wittgenstein'a göre Tanrı, estetik ve etiğe dair hiçbir şey olgusal bağlamla açıklanamaz, bu sebeple üzerine söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Bununla birlikte Kant'ın *fenomen* ve *numen* ayrımı, Wittgenstein'ın üzerine söz söylenebilen doğa bilimi ile üzerine söz söylenemeyen metafizik arasında yaptığı ayrımla benzerlik gösterir.

Bunun yanı sıra ayrımların üstadı olarak bilinen Kant'ın terminolojisinde mantık ve matematiğin önermeleri analitik önermeler, deneyle ölçülebilen önermeler ise sentetik önermeler olarak tanımlanmıştır. Analitik felsefe geleneğinde de analitik ve sentetik önermelerin tanımı Kant'ın yaptığı tanımlarla aynıdır. Fakat Kant bunlara ek olarak *sentetik a priori* önermelerin de varlığını kabul eder. Ona göre *sentetik a priori* önermeler “nesnel empirik önermelerin geçerliliğinin koşuludurlar” (Akarsu, 1987: 241, 242). Wittgenstein, Kant'ın analitik ve sentetik önermeler ayrımına, mantığın önermelerinden istifade ederek biçimsel bir tanımlama getirmekle birlikte Kant'tan farklı olarak felsefede *sentetik a priori* önermelerin olmadığını söyler (Özcan, 2018: 418).

Bu doğrultuda, Kant'ın yaptığı ayrımlardan hareketle metafiziksel önermeleri bir kenara bırakmanın kabulüne dayalı olarak analitik felsefenin geleneksel felsefi düşüncenin eleştirisi üzerine kurulmuş bir felsefe akımı olduğundan bahsedebiliriz. Analitik felsefe savunucuları, felsefe içindeki problemlerin metafizik unsurlardan ortaya çıktığını ve bu sorunların dilin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını savunur. Onlar, bu yanlış anlamaların ortadan kalkması için matematiğin ilkelerinden, mantığın da önermelerinden istifade edilmesi gerektiği kanaatinde dirler. Fakat bu, onların salt bilimsel açıklamalar getirdikleri anlamına gelmez. Onlar hem felsefi argümanlardan hem de bilimin yöntemlerinden istifade ederek yepyeni bir felsefi oluşum ortaya çıkarmıştır. Bu oluşum, analitik felsefenin belli özgül konular üzerine yoğunlaşıp onları anlamlandırma çabasıyla eş değerdir.

Analitik felsefe böylece geniş sentezleri bir kenara bırakmış dar kapsamlı alanları çözümlene yoluna gitmiştir. Bu şekilde felsefenin de yerini sağlamlaştırmıştır. Wittgenstein, 19. yüzyılda ortaya çıkan klasik pozitivizmin 20. yüzyılda çağdaş ve yeni bir yorumuna dayanan analitik felsefenin önemli temsilcilerinden biridir. Wittgenstein'ın birinci dönem görüşlerini şekillendiren ve onu derinden etkileyen analitik felsefenin kurucuları olarak bilinen Frege ve Russell'dır (Sluga, 2002: 15). Frege ve Russell'ın Wittgenstein üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek için bu iki filozofun analitik felsefedeki yerinden kısaca bahsetmemiz gerekir.

Klasik mantığı kuran ve bunu sistematik hâle getiren Aristoteles'tir. Mantığın felsefenin bir parçası olup olmadığı klasik dönemlerde tartışılmış, bazıları mantığı felsefeye dâhil ederken bazıları felsefenin dışında fakat felsefenin bir yöntemi olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte felsefe tarihi boyunca mantık daha çok felsefi disiplinler içinde yer edindiği için ağırlıklı olarak felsefenin içinde değerlendirilmiştir. 19. yüzyılın son yirmi yılına gelindiğinde Frege modern mantık araştırmaları üzerine temel eseri *Aritmetiğin Temelleri*'ni kaleme almıştır. Frege, "kavram kökü" adını verdiği sembolik dili oluşturması neticesinde mantığın ilkelerine sade ve gelişmiş bir görünüm kazandırmıştır. Böylece mantık, Frege sayesinde ayrı bir bilim dalı olarak ele alınmıştır (Grayling, 2008: 41, 42). Frege'nin mantığa olan ilgisi matematiğin temellerini araştırırken ortaya çıkmıştır. O, *Aritmetiğin Temelleri* eserinde, "sayı nedir?" sorusundan hareketle "5+7=12" gibi basit cümlelerin bir çözümlenmesini yapmamız gerektiği kanaatine varır. Ona göre "matematiğin en temel nesnelere biri olan sayı, aslında mantık dilinin en temel nesnelere biri olan bir kümedir" (İnan, 2012: 39). Yani aritmetik aslında mantıkla bir ve aynı şeydir. Frege'ye göre aritmetik mantıkla temellendirilebiliyorsa matematik dili gibi diğer bütün dillerin temelinde de mantık bulunur. Nasıl ki bir cümleyi özne ve yüklem şeklinde çözümlenebiliyorsak matematik dilinde de aynı şekilde bir çözümlenmede bulunabiliriz. Böylece Frege'nin geliştirdiği mantık dili, ayrı bir bilim dalı olarak ele alınan "Yüklem Mantığı"nın kurulmasını sağlamıştır (İnan, 2012: 39).

Frege'nin matematik-mantık görüşleri onun dil felsefesi görüşlerinin oluşmasını sağlamıştır. Böylece o, "Anlam ve Gönderge Üzerine" başlıklı bir makale yayımlamış ve bu makale, analitik felsefe içinde bir klasik hâline gelmiştir. Frege'nin "anlam" ve "gönderge" görüşüne göre bir sözcüğün herhangi bir göndergesi yoksa o sözcük anlamsız olarak görülür. Yani bir sözcüğün anlamı, o sözcüğün karşılık bulduğu nesnenin kendisini "sunuş biçimi"dir. O hâlde anlam, nesneden yola çıkarak elde ettiğimiz bilimsel veridir. Sözcüklerin belli bir anlam değeri olduğu gibi cümlelerin de karşılık geldiği olgulara bağlı olarak bir anlam değeri taşıdığını söyleyebiliriz. Bir cümlenin anlamı, "doğrulanabilirlik² ilkesi" ile açıklanır (Yeşil, 2016: 127). Böylece Frege'nin ve ondan etkilenen Russell ve Wittgenstein'in "göndergeci anlam kuramı"nı benimsediğini söyleyebiliriz.

Russell da Frege gibi matematiği mantığa indirgemeye çalışmıştır. O, Frege'nin küme kuramında birtakım eksikliklerin ve çelişkilerin olduğunu fark etmiştir. Böylece Russell bu çelişkileri çözmek için Alfred North Whitehead'le beraber *Matematiğin İlkeleri (Principia Mathematica)* eserini kaleme almıştır. Bu eserde Russell "tipler kuramı"nı geliştirmiştir (Çitil, 2012: 57). "Bu kuramın asıl amacı, küme kuramını söz konusu çelişkilerin çıkmasına engel olacak biçimde aksiyomatikleştirmektir" (Çitil, 2012: 59).

Russell'ın matematiğe mantıksal bir temel kazandırma çabası bir süre sonra yerini dile mantıksal bir temel kazandırma çabasına bırakmıştır. O, deneyimlerimiz sayesinde dış dünyayı dil vasıtasıyla anlamlandırabileceğimizi söyler. Böylece Russell, dünyayı bir ayna gibi temsil eden ve dünya ile aynı mantıksal yapıya sahip ideal bir dilin varlığından bahseder. Bu sayede Russell, "mantıksal atomculuk" görüşünün temelini atmıştır. Russell'a göre bildiklerimiz, temel atomsal önermelerin doğrulanma koşuluna bağlı olarak bileşik önermelerden oluşur. Deneyimlediğimiz önermeler ise bir gönderimi olduğu takdirde anlam değeri taşır. Dış dünyada birbirinden bağımsız olgulardan söz eden Russell'a göre, bu olguları duyularımız

---

² Cümlelerin karşılık geldiği olgulara bağlı olarak herhangi bir doğruluk değerine sahip olmasıdır. Yani bir cümlenin deneyimlerimiz neticesinde doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olmasıdır (Altınörs, 2000: 25).

aracılığıyla deneyimlememize bağı olarak dünya hakkında bir bilgiye ulaşırız (Çitil, 2012: 60).

Russell'ın "mantıksal atomculuk" görüşünün Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşü üzerinde görünür bir etkisi olduğu söylenebilir. Wittgenstein, Russell'ın savunduğu gibi bildiğimiz şeylerin olgular dünyası ile sınırlı olduğu görüşündedir. Wittgenstein'a göre mantıksal yapıya sahip dil ancak olgular dünyası ile anlam kazanır ve o, Russell gibi dili en küçük yapı taşına kadar parçalar. O hâlde Wittgenstein'ın da birinci dönem dil görüşünde, Russell gibi "mantıksal atomculuğun" savunucusu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Wittgenstein ikinci dönem dil görüşünde Russell'ın görüşlerinden çok farklı bir yol izlemiştir. Bu sebeple Russell, Wittgenstein'ın ikinci dönem dil görüşüne karşı çıkmıştır.

Russell her ne kadar Frege'den etkilenmiş olsa da ondan farklı düşündüğü durumlar da vardır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Frege'nin anlam ve gönderge arasında yaptığı ayrımı karşı Russell, anlam ve göndergenin aynı şey olduğunu söyler. Russell'a göre bir sözcüğün anlamı, o sözcüğün karşılık geldiği şeydir. Böylece olgusal duruma karşılık gelmeyen cümleler belli bir anlam değeri taşımazlar. Wittgenstein da birinci dönem dil görüşünde Russell'ın görüşüne benzer bir çizgide ilerlemiştir. O da tıpkı diğer analitik felsefeciler gibi dil ve dilin mantığını birinci dönem dil görüşünde merkeze almıştır. Wittgenstein savunduğu "anlamın resim kuramı" ile dünyayı olguların toplamı olarak görür ve olgusal durumların dışında kalan her şeyi bu dünyadan dışlar. Böylece o, metafizikle alakalı olan hiçbir şeyin olgusal durumlarla bir resminin çizilemeyeceğini söyler. Wittgenstein, metafizik üzerine konuşulmasının imkân dâhilinde olmadığı, bu sebeple metafizik olan her şey üzerinde sessizliğimizi korumamız gerektiği kanaatindedir (Yeşil, 2016: 128).

BİRİNCİ BÖLÜM

WITTGENSTEIN'İN BİRİNCİ DÖNEM FELSEFESİNDE DİL GÖRÜŞÜ

Wittgenstein'in felsefeye olan ilgisi mühendisliğe ilgi duymasıyla başlamıştır. Manchester Üniversitesinde havacılık mühendisliği eğitimi alan Wittgenstein pervaneli jet tasarımı üzerine çalışmalar yürütmüştür. Bu sayede öncelikle tasarımın matematiğine, daha sonra matematiğin kendisine ve en son olarak da matematiğin ilkelerine ilişkin sorular dikkatini çekmiştir. Bu sorular onu Whitehead ve Russell'in birlikte kaleme aldıkları *Matematiğin İlkeleri (Principia Mathematica)* adlı eserine yönlendirmiştir. Bu kitabın Wittgenstein üzerindeki etkisi azımsanmayacak derecede önem arz eder (Grayling, 2008: 18). Onun felsefi okumaları ilk etapta Schopenhauer üzerine olmuştur. Schopenhauer'un *İstenç ve Tasarım*'daki aşkın idealizmi Wittgenstein'in en erken dönem felsefesinin temelini teşkil eder (Monk, 2005: 46). Schopenhauer bir yandan insanın metafiziğe ilgi duymasının bir ihtiyaç olduğunu kabul ederken bir yandan da dinsel öğelerin hakikatine inanmanın ne yeterli ne de önemli olduğu kanısındadır.

Analitik felsefe Frege ve Russell'in çalışmaları üzerine kurulmuştur. Bu önemli iki filozof, 20. yüzyılda aritmetiğin temelleri üzerine çalışmışlardır. Böylece matematiksel kavramlardaki mantıksal ve felsefi güçlükleri çözmek için bir çeşit dil felsefesi araştırmalarına yönelmişlerdir (Altınörs, 2003: 112). Russell ve Frege'nin görüşlerinden etkilenen Wittgenstein, bu görüşler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Wittgenstein'in Frege'yle mi yoksa Russell'la mı önce tanıştığı hususunda net bir bilgi yoktur (Monk, 2005: 70). Grayling, Wittgenstein'in metinlerinden birini 1911 yılında Jena Üniversitesi'ndeki Frege ile bağlantı kurarak yazdığını, Frege'nin ona Cambridge'te Russell ile çalışmasını önerdiğini ve bu sayede Wittgenstein'in 1912'de Cambridge'e kayıt yaptırdığını aktarır (Grayling, 2008: 18, 19). Böylece Russell ve Wittgenstein arasında bir öğretmen öğrenci ilişkisi başlamıştır. Russell, Wittgenstein hakkında "Moore'dan beri karşılaştığım en yetenekli insan" der. Whitehead ve Russell'in birlikte kaleme aldıkları *Matematiğin İlkeleri (Principia Mathematica)* eserinden sonra Russell'in yapıtları üzerinde de Wittgenstein'in etkilerine rastlamak mümkündür (Grayling, 2008: 19).

1914 yılında savaş çıkınca Wittgenstein orduya alınmış ve mühendislik bilgisinden ötürü topçu teknisyeni olarak çalıştırılmıştır. Bazı kaynaklar onun gönüllü olarak savaşa katıldığını ve savaş yıllarında Tolstoy'un *İncil Tefsiri*'ni elinden bırakmadığını yazar (Su, 2019). Doğal olarak bu dönem yaptığı okumalar onun teoloji görüşlerine de yansımıştır. Savaş esnasında bir taraftan da *Tractatus* kitabı için notlar almaya devam eden Wittgenstein, bu eserini esir düştüğü kampta tamamlamıştır. 1921 yılında Almanca, 1922 yılında İngilizce olarak yayımlanan *Tractatus*, Wittgenstein'in yaşarken yayımladığı tek eserdir.

Wittgenstein savaştan hemen sonra babasından kalan mirası kardeşlerine devrederek daha mütevazı bir hayat sürmeye başlar. O, *Tractatus*'u tamamlamasıyla birlikte felsefenin tüm sorunlarını çözdüğüne inandığı için farklı alanlarda çalışmalar yürütür (Grayling, 2008: 20, 21). 1920'li yıllarda Viyana Çevresinin kurucusu Moritz Schlick, Wittgenstein'i yürüttükleri felsefi tartışmalara davet eder. Bu vesileyle Wittgenstein felsefeye dönüş yapmış olur.

Viyana Çevresi üyeleri *Mantıkçı Pozitivizm* olarak isimlendirilen bir ekole mensuptur. Her ne kadar Wittgenstein bu ekole katılmasa da Viyana Çevresi onun temel eseri olan *Tractatus*'un etkisinde kalır (Erdem, 2020: 26). Bu ekolün takipçileri özellikle Mach ve Avenarius'un pozitivizminden etkilenmiştir. Hedefleri ise mantık ve matematiğin kesinliğini felsefeye taşımaktır (Karacan, 2018). Viyana Çevresi, mantıksal düşünme biçimini değiştirmek amacıyla ve düşüncenin önünde engel oluşturan metafizik düşünceyi ayıklamak için geleneksel felsefeye karşı sert bir tavır takınmakla yola koyulmuştur (Demir, 2009: 33). Bilimin kesinliğinden istifade ederek metafiziğin soyut düşünce tarzından sıyrılma çabası içinde olan Viyana Çevresi, böylece birbirinden bağımsız disiplinler yerine tek bir bilimin oluşturulabileceğine inanmıştır. Buradaki amaç "tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik, kimya, biyoloji, matematik, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, felsefe gibi birbirinden ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır" (Johansson'dan akt. Demir, 2009: 33). Aslında Wittgenstein'in birinci dönem görüşleri Viyana Çevresinin görüşleri ile benzerlik gösterir. Wittgenstein, Viyana'da katıldığı bu felsefi tartışma ortamında birinci

dönem görüşlerindeki yanlışların farkına varmış ve o, ikinci dönem görüşlerini bu sayede şekillendirmiştir.

Birçok öğrenci yetiştiren Wittgenstein öğrencilerine klasik felsefe kitaplarını okuyarak vakit kaybetmemeleri gerektiğini söylerdi. Felsefe kitaplarını ciddiye alacaklarına odaklanacak başka uğraşlar bulmalarını, mesela bulmacalar üzerine yoğun bir şekilde düşünmeleri gerektiğini anlatırdı (Warburton, 2016: 296). Verdiği bu öğütleri onun geleneksel felsefeye karşıtlığı çerçevesinde okumak mümkündür.

Wittgenstein'in geleneksel felsefeye karşı olmasının en büyük sebebi, felsefenin güvenilir bir bilgi dalı olabilmesi için metafizik söylemlerden ayrı tutulması gerektiğini düşünmesinden ileri gelir. Wittgenstein felsefeye, metafiziğe yol açan dilin yanlış kullanımına karşı bir dil eleştirisi olma ödevini yükler. O, tüm felsefe sorunlarının dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasından doğduğunu düşünür (Altınörs, 2003: 130). Bu düşünme biçimi Wittgenstein'in birinci dönem felsefesindeki dil görüşünün oluşmasında itici güç olmuştur.

1.1. *Tractatus Logico-Philosophicus*'un Temel Tezi

Wittgenstein'in birinci dönem felsefesi sistematik bir şekilde ele aldığı *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı eserinde kendini gösterir. Wittgenstein'in başyapıtı olan *Tractatus*'taki temel hedefi, tıpkı Kant'ın akıl bağlamında yapmaya çalıştığı gibi dile bir sınır çizmeye çalışmaktır (Altınörs, 2003: 129).

Wittgenstein, *Tractatus*'un önsözünde birinci dönem felsefesine dair amacını şu şekilde ifade eder: “Kitap felsefe sorunlarını ele alıyor ve gösteriyor ki, bu sorunların soru olarak ortaya çıkmaları, dilimizin yanlış anlaşılmasına dayanır” (Wittgenstein, 2018: 11). Felsefe sorunları dediği kısım geleneksel felsefenin metafiziksel unsurları incelediği kısmıdır. Öyleyse bu sorunlar nasıl çözülür? Wittgenstein'a göre gerçek bir çözüm mantıksal çözümlerle gerçekleştirilebilir (Grayling, 2008: 31). O hâlde *Tractatus*, mantık içinde birkaç yeni keşif ve gerçeklik hakkında yeni bir yorum içerir (Erdem, 2020: 32). Wittgenstein'in birinci dönem felsefesindeki dil görüşünün mantıksal önermeler etrafında şekillendiği ve bu doğrultuda inşa edildiği söylenebilir.

Wittgenstein'in birinci dönem felsefesi *semiyotik* (göstergebilimi) alan içerisinde incelenir. Ayrıca o, dilin *sentaks* (sözdizimi) ve *semantik* (anlambilim) yapısıyla da ilgilenmiştir. Wittgenstein düşünce, dil ve dünya arasında bir ilişki kurma çabasıdır. Onun temel amacı bu ilişki üzerinden dilin dünyayı resmettiğini göstermektir. Bu ilişkiyi açıklamak için mantık biliminin sembolizminden istifade etmiştir. Sembolik mantıkta önermeler semboller aracılığıyla ifade edilir (Grayling, 2008: 40, 41). Grayling karmaşık felsefe sorularını basitleştirmek için mantıkçıların “ya da ($\vee$), ve ($\wedge$), eğer... o zaman... ($\supset$)” gibi simgesel bağlaçlar kullandığını ve basit önerme, bileşik önerme, karmaşık önerme, geçerlilik ve sağlamlılık gibi ayrımlar yaptığını söyler (Grayling, 2008: 45). Wittgenstein da *Tractatus* eserini oluştururken modern mantık sembollerinden istifade etmiştir. Çünkü Wittgenstein'a göre dilin çözümlenmesi ve aydınlatılması ancak mantıksal önermeler aracılığıyla olur (Wittgenstein, 2018: 89, 95).

Wittgenstein, bir önermenin anlamının bir takım olumsal durumlar içerdiğini ve bunların dil yoluyla betimlenebileceğini iddia eder (Ahmed, 2019: 111). Bu durum mantıksal bir açıklamayı gerektirir. *Tractatus*'un giriş ve sonuç kısmında Wittgenstein şu cümleyle felsefesini açıklar: “Söylenbilir ne varsa, açıkça söylenbilir; üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı” (Wittgenstein, 2018: 11). Söylenbilir olan aynı zamanda düşünülebilir olandır. O hâlde söylenbilir olan düşünülebilir olanla aynı şey ise düşünülebilir olan söylenbilir olanın sınırındadır. Kitap böylece, söylenebilir olana bir sınır koymaya çalışır. Bunların dışında kalan her şey “dilın anlam dışı³” alanındadır. Geleneksel felsefenin metafiziksel açıklamaları bu anlam dışı alana girer. Metafiziksel alan üzerine konuşulması anlam dışıdır, çünkü metafiziksel alanın resmedeceği hiçbir şey yoktur. Dünyanın varoluşunda yatan bu metafiziksel alan söylenilebilir değil sadece kendi kendini gösterebilir.

Olgusal olan, dille resmedildiği için açık bir şekilde söylenilirdir ve bir anlam değeri taşır. Söylenibilirden kastımız olguların önermelerle ifade edilebilir

³ “*Tractatus*'ta totoloji ve çelişkilerden oluşan önermeler mantığın olgusal diliyle ifade edilirler. Wittgenstein'in söylemiyle bu ifadeler anlamsızdır fakat anlam dışı değildirler. Olgusal dilin dışında olan yani metafizik olan her şey ise anlam dışıdır. Eğer ki anlam dışı olan şeyleri saçma veya anlamsız diye ifade edersek Wittgenstein'in anlatmak istediği durum hakkında yanılmış oluruz. Wittgenstein'in *Tractatus*'taki esas amacı da olgusal dilin dışında kalan metafiziksel alanın ontolojik tabanını belirlemektir” (Rızvanoğlu, 2012: 51).

olmasıdır (Yılmaz, 2018: 75). Ancak metafiziksel alanın resmedeceği hiçbir şey yoktur ve metafizik olan unsurlar önermeler ile ifade edilemez, yani söylenemez. O hâlde metafizik olan her şey yaşam içinde özneyle sınırlı olacak şekilde kendini gösterir. Çünkü metafizik unsurlar özneye bağlı olarak bir anlam değeri taşırlar ve bu metafizik özne dünyanın bir parçası değil, sınırlandırıcıdır (Yılmaz, 2018: 81).

Wittgenstein, *Tractatus*'ta görüşlerini yedi tez şeklinde ifade etmiştir. Sistemini açıklarken sayısal numaralar kullanmıştır. “Temel görüşler tamsayılar ile (1, 2, vb.) bunlara ilişkin ikincil yorumlar tekli ondalık sayılar ile (1.1, 1.2, vb.) ikincil yorumlara ilişkin görüşler ikili ondalık sayıları ile (1.11, 2.11, vb.) gösterilmiştir” (Grayling, 2008: 50, 51). Bu *Tractatus*'un kendi içerisinde sistematik olduğunun en büyük kanıtıdır. Wittgenstein'in *Tractatus*'taki ilk temel görüşü de dünya hakkındaki savıdır. Aşağıda yer vereceğimiz “Dünyanın Yapısı” başlığı altında temel amaç, dil ve dünya arasındaki ilişkiyi “anlamın resim kuramı” çerçevesinde açıklayıp metafizik-etik-estetik Wittgenstein'in felsefesindeki yerini ifade etmek olacaktır. Böylece *Tractatus* kitabındaki dilin neliği sorununu kavramış olacağız.

1.1.1. Dünyanın Yapısı

Wittgenstein dünyanın yapısına ilişkin düşüncelerinde şunları söyler:

“1- Dünya, olduğu gibi olan her şeydir.

1.1 Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.

1.11 Dünya olgular yoluyla belirlenir ve şu yolla ki, bu bütün olgulardır” (Wittgenstein, 2018: 15). Wittgenstein'a göre dünya olguların toplamını temsil eder. Peki o, olgu derken neyi kastetmektedir? Olgu, “dilden ve düşünceden bağımsız olarak ortaya çıkan oluşum; doğru bir cümle ya da önermeye dış dünyada karşılık gelen şey”dir (Cevizci, 2013: 1185). Olgu salt şeylerden yani nesnelere oluşmaz. Olgu, nesne ve nesnelere arasındaki mantıksal bağların oluşturduğu bir yapıdır. “Olgular, mantıksal uzamda, dünyaya karşılık gelir” (Rızvanoğlu, 2012: 48). O hâlde olgular eylemsel olarak ortaya çıkan, nesnelere ilişkisi olan ve deneyimlenebilir.

Olguları dil içerisinde nasıl ifade edebiliriz? Olgular önerme şeklinde ifade edilir ve bir yargı içerir. Olguların bileşenlerini şeyler ve nitelikler oluşturur. Şeyler

adlandırılabilirler fakat olgular tek bir addan daha fazlasıdır. Yani olgular cümle içinde ifade edilir. Aynı zamanda şeyler olumlanamaz fakat olgular olumlanırlar. Çünkü olgular deneyimlenebilir, aposteriorik ve sentetiktir. Deneyimlenebilir olduğu için de doğrulanabilir ve yanlışlanabilir (Cevizci, 2013: 1185). Bir örnek verecek olursak “Türkiye’nin başkenti Ankara’dır” dersek bu bir olgudur. Çünkü objektif olarak kabul edilir ve deneyimlenebilir. Aynı zamanda olumsuzdur. Yani Türkiye’nin başkentinin Ankara dışında başka bir şehir olabilme imkanını da içinde barındırır.

Olgu nelerin olduğunu kendi içinde barındırır. Olgular arasındaki bu bağıntı ise ancak mantıkla açıklanabilir. “Mantıksal uzam içindeki olgular, dünya” (Wittgenstein, 2018: 1.13) ise eğer, dünya da bu olgusal yapıların toplamı kadardır. Böylece olgular aracılığıyla belli bir dünya tanımlaması yaparız. Olgu, bir olma hâlidir ve deneyimlerimiz aracılığıyla ulaşılan bir sonuçtur. Dünya hakkında düşüncelerini bu şekilde ifade eden Wittgenstein, daha sonra dilin neliğine yönelir. Bir olgu durumunu resmeden bir çizim düşününce olursak; olgu gerçekte olan bir şey, çizim ise olanaklı bir olgu durumudur diyebiliriz (Çitil, 2012: 73).

Wittgenstein’a göre dilin mantıksal bir yapısı olduğu gibi dünyanın da mantıksal bir yapısı vardır. Böylece mantıksal cümlelerle ifade edilen olguların dünyanın kendisi olduğunu söyleriz. Dünya mantıksal ifadeler aracılığıyla bize olduğu gibi kendini gösterir. Gökgöz bu durumu “ârızî” kavramıyla açıklar: Ârızî kavramı *Tractatus*’un ilk sayfasında karşımıza çıkar; mantıkta hiçbir şey ârızî değildir. Bir şey atomik olgu içindeyse, bu atomik olgunun imkânı kendi içindedir. Mantıksal form da o şey için bir imkânlar silsilesidir (Gökgöz, 1997: 187).

Dünya olguların toplamıysa eğer olguların birliğini sağlayan da olgu bağlamlarıdır. Buna dayalı olarak olguları, olgu bağlamları içerisinde kurulan bağıntılarla biliriz. Çünkü olgu bağlamları nesnelere bir bağlantısından oluşur (Wittgenstein, 2018: 15). Bu nesnelere dünyanın en basit yapı taşıdır. Rızvanoğlu, İngilizceye *state of affairs* ve *atomic facts* olarak çevrilen “olgu bağlamları” kavramının “şey durumları” şeklinde de ifade edilebileceğini belirtir. Bu kavram Almancada olgu kavramını içerdiği kadar şey kavramını da içerir. Belirtilmek istenen aslında bir olgu olmayan fakat olguyu belirleyen bir şey olması sebebiyle şey

kavramıyla da ifade edilmeye daha uygundur. Çünkü bu kavramla belirtilmek istenen şey “olgunun kendisi olmaktan çok, o olguyu belirleyen şeyler arasındaki ilişkiler bütünüdür” (Rızvanoğlu, 2012: 48).

Olguların birliğinin olgu bağlarıyla sağlandığını ve olgu bağlarının birliğinin ise nesnelere bağlantısı ile kurulduğunu söyledik. Böylece Wittgenstein’in *Tractatus*’ta “Nesneler bütün olgu durumlarının olanağını içerir” (Wittgenstein, 2018: 2.014) savı ile Aristotelesçi *dynamis* ve *energeia* yani *potansiyel (bilkuve)* ve *aktüel (bilfiil)* şeklindeki ayrımı hatırlayabiliriz (Ross, 2017: 127). Nesnelere kendi içinde ol-maklığı bir potansiyel olarak taşırlar. Nesne en basit yapı taşıdır, yani tözdür. Burada söz konusu olan potansiyel ve aktüel ilişkisidir. Değişim nesnede var olan potansiyelliğin aktüel hâle gelmesiyle gerçekleşir. Olgu durumlarının gerçekliği ise nesneye bağlıdır. Olgu durumunun karşılık geldiği “şey durumu”dur.

Bütün olgu durumlarının olanağını içeren “[n]esneler yalındır” (Wittgenstein, 2018: 2.02). Wittgenstein nesne derken bizim düşündüğümüz gibi masa, kitap, sandalye gibi şeyleri kastetmemektedir. Çünkü masa basit bir ifade değildir. O dünyada olan birçok masa biçiminin genel (tür) adıdır. Wittgenstein yalın ifadesiyle nesnenin eylem bildirmeyen, bağlantısız, bölünemez en basit yapı olduğunu söyler. Nesne için bir örnek vermeyen Wittgenstein’in “nesnelere yalındır” ifadesi belirsiz kalmıştır. Spekülatif bir yorum yapacak olursak, nesneden kastının felsefi argümanlardaki töz kavramıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Yani nesne aslında düşüncede yalın bir mana, dilde ise yalın bir adla karşılanır. Bu durum onu istemeden de olsa metafizik söyleme itmiştir. Wittgenstein klasik felsefeye karşı olduğu için bu felsefenin terminolojisinden doğal olarak istifade etmekten kaçınmıştır. Bu nedenle onun ifade etmek istediği birçok kavram belirsiz kalmıştır.

Aynı zamanda Wittgenstein *Tractatus*’ta “[v]ar olan olgu bağlarının toplamının hangi olgu bağlarının var olmadığını belirlediğini, olgu bağlarının var olmaları ve var olmamalarının ise gerçeklik” (Wittgenstein, 2018: 2.05, 2.06) olduğunu söyler. Daha açıklayıcı olması için şöyle birkaç örnek verebiliriz: Benim şu an makale yazıyor olmam bir olgu bağlamıdır. Benim bu makaleyi yazıyor olma durumum makaleyi yazmıyor olma imkânımı dışarıda bırakır, tıpkı Napolyon’un 1812 yılında Rusya’yı hem işgal etmiş olması hem de etmemiş olmasının ya da bazı

bekârların evli olmasının mümkün olmaması gibi. “Böylesi dünyalar olanaklı değildir; çünkü dünyanın olabileceği olanaklı herhangi bir durumuna karşılık gelmezler” (Ahmed, 2019: 111).

Erdem, Wittgenstein’in dünya ve gerçeklik arasında bir ayrım yaptığını iddia eder. “Dünya; var olan şey durumlarının hepsidir. Gerçeklik; şey durumlarının var olması ve var olmamasıdır.” O hâlde gerçekliğin dünyadan daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Çünkü gerçeklik hem olan olguyu hem de olmayan olguyu içerir. Dünya ise olan olgudan yani şey durumlarından ibarettir. Yapılan bu tanım gereği gerçekliğin dili tam olarak karşılamadığına yalnızca doğru cümlelerden oluşan dili, dünyanın tam olarak karşıladığı çıkarımına ulaşılır. Yanlış cümleleri içeren yanlış resim, dünyaya karşılık gelmez fakat gerçekliğe tekabül eder (Erdem, 2020: 174, 175).

Wittgenstein, *Tractatus*’un ilk dört sayfasında dünyanın yapısı hakkındaki görüşünü (olgular, olgu bağlamları, nesnelere) dile getirmiş daha sonra dilin ne olduğuna dair bir görüş öne sürmüştür. Buradan hareketle dünyayı oluşturan olgular ve dili oluşturan cümleler arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için *Tractatus*’ta dilin yapısının ne olduğuna geçebiliriz.

1.1.2. Dilin Yapısı

Wittgenstein dünyanın bir verili yapısı olduğunu dilin ise bir resim ilişkisiyle dünyaya bağlandığını söyler. “Dünyadaki herhangi bir şeyi –bir olguyu- düşündüğümüzde, düşüncemiz o olgunun bir mantıksal resmidir ve cümleler de düşüncelerin ifadeleri olduklarından, cümlelerin bizatihi kendileri, olguların resimleri olacaklardır” (Grayling, 2008: 61). O hâlde olguların mantıksal resminin düşünceler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cümleler ise düşünceleri yansıttığı için dolaylı olarak olguların resmidir.

Wittgenstein, “olguların mantıksal tasarımının düşünce” (Wittgenstein, 2018: 3) olduğunu ve düşüncenin dille ifade etmek için ön koşul olduğunu söyler. Düşünce olmadan dil olmaz. Dil olmadan da düşüncenin gelişimi sağlanamaz. Yani düşünce ve dil birbirini besleyen iki unsurdur. Dış dünyadaki herhangi bir olguyu

düşündüğümüzde o olguyu zihnimize resmetmiş oluruz. Böylece olgunun mantıksal resmi zihnimize tasavvur edilir.

Bütün doğru düşüncelerin toplamı dünyanın bir resmidir (Wittgenstein, 2018: 3.01). Wittgenstein için “doğruluk bir önermenin dile getirdiği resimle uyumlu olmasıdır” (Rızvanoğlu, 2012: 46). Önergeler ise düşünce süzgecinden geçerek ortaya çıkarlar. Yani “cümle bir bakıma düşüncenin giyindiği bir giysi gibidir” (Rızvanoğlu, 2012: 47). O hâlde doğruluk sorununun esas kaynağı düşüncedir ve temel gaye bu şekilde doğruluk içeren önermelerin bir izahını yapmaktır. Ayrıca Wittgenstein’in dil görüşünü anlatırken bazen “önerme” bazen de “cümle” terimini kullanmamız kafa karışıklığına sebep olabilir. Analitik felsefecilerin bir kısmı önermelerle haber cümlelerinin bir ve aynı şey olduğunu söyler. Bazıları ise önermelerin birden fazla cümlenin ortak içeriği olan soyut bir şey olduğunu iddia eder. Burada cümle ve önermeyi eş anlamlı olarak kullanıyoruz. Wittgenstein’a göre “cümleler olanaklı olgu durumlarını resmederler. Doğru cümleler olguları temsil eder” (Çitil, 2012: 75).

Wittgenstein’a göre düşünceyi besleyen her şey duyuşsal olarak algılanabilir. Cümle de bu algılar neticesinde ortaya çıkar (Wittgenstein, 2018: 3.1). Dış dünyada duyular aracılığıyla deneyimlenen olgular düşüncede resmedilerek bir anlam kazanır ve dil yoluyla ifade edilir. Böylece dilin çizgisel bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Yani birbirini izleyen öğelerden oluşur ve daima ilerler. Dil sadece konuşmaya yarayan bir araç değil aynı zamanda anlamlandırılması gereken bir sistemdir (Bozkurt, 2019: 346). Wittgenstein’ın da birinci dönem dil görüşünde iddia ettiği sav dilin bir araç değil bir amaç olduğudur. İkinci dönem dil görüşünde ise dilin sadece bir araç olduğu kanaatine varır. Değişen bu kanaati ikinci dönem dil görüşünü açıklarken detaylandıracağız.

Düşünce, cümle aracılığıyla dile gelir ve düşüncenin nesnelere cümlenin öğeleri karşılır. Bu öğeler “[y]alın işaretler”dir. Böylece cümle de tam anlamıyla çözümlenir (Wittgenstein, 2018: 3.2, 3.201). Düşüncenin nesnelere cümlenin en küçük yapı taşı olan adlar karşılık gelir. Dilin en küçük yapı taşı olan bu adlar basittir. Basit olan adlar daha fazla çözümlenemez. Böylece cümle en küçük yapıtaşına kadar çözümlenmiş olur. Nesne dünyanın, nesneye tekabül eden adlar ise

dilin en küçük yapı taşıdır. Bu durum Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşü itibariyle atomcu olduğunu gösterir.

Wittgenstein cümle içerisinde kullanılan en basit yapının ad olduğunu (Wittgenstein, 2018: 3.202) ve o, adların da dünyayı oluşturan nesnelere gibi daha fazla parçalanıp ayrılamayan basit bir töz olduğunu söyler (Wittgenstein, 2018: 3.26). Erdem bunu şöyle betimlemektedir:

Wittgenstein; adın gösterimini, cümlenin ise anlamının varlığını vurguladığını söyler. Ona göre gösterimi olan sadece addır, cümlenin gösterimi olmaz. Çünkü cümle, şey durumlarının betimlemesidir. Şey durumları da betimlenebilir ama adlandırılmaz. Adlar noktalara benzer, cümleler ise oklara; onların anlamı vardır. Bir ad sadece cümle bağintısında gösterime sahip olur. Buna göre örneğin Aristoteles adının tek başına bir gösterimi olmayacaktır. Çünkü adın bir nesneyi göstermesi durumu bir cümledir, oysa ad bir işarettir. Bu yüzden yalnız kendi başına bir gösterime sahip hiçbir işaret yoktur (Erdem, 2020: 166, 167).

Bu pasajdan hareketle gösterge ve gönderenin ne olduğundan bahsedebiliriz. Gösterge, "kendisi dışında bir şeyin yerini tutan en küçük anlam birimidir" (Altınörs, 2000: 37). Sözcükler bir göstergedir. Örneğin, "Ayşe" sözcüğü bir insanın göstergesidir. Bir dil "gösterge"si iki ögeden oluşur. Bunlar, "gösteren" ve "gösterilen"dir. Örneğin, "masa" sözcüğünü ele alalım. "Masa" sözcüğünün gösterileni "masa imgesi," göstereni "m/a/s/a" sesleridir. Gönderge ise "betimleyici bir cümlenin resmettiği varlık"tır. Biz buna resmetme de diyebiliriz (Altınörs, 2000: 36, 37). Yani göndergeler, göstergelerin gerçek dünyadaki karşılığıdır. Göndergeler deneyimlenebilir, buna bağlı olarak bilgi verir. Örneğin, "Tractatus'un yazarı Hadsburg'ludur" cümlesinin göndergesi, bir varlık olarak karşılık geldiği Wittgenstein'dir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere cümlenin en küçük yapı taşı nesneye karşılık gelen addır (Wittgenstein, 2018: 3.22). Aynı zamanda ad tek başına bir anlam ifade etmez. O, ancak cümle içerisinde sözcük öbekleriyle kurularak bir anlam kazanır. Örneğin, "Zenon" adını ele alalım. "Zenon" tek başına söylendiğinde kimi imlediği belirsiz kalır. Fakat cümle içerisinde bir tanımlamayla ele alınırsa bir anlam kazanır. Yani "Kıbrıs'lı, Stoa Felsefesinin kurucusu, Kleanthes'in hocası olan Zenon" şeklinde bir cümleyle dile getirirsek kime neye karşılık geldiği belirtilmiş olur. Çünkü örneğin, Elealı Zenon'u mu yoksa Kıbrıslı Zenon'u mu imlediğine ilişkin

belirsizlik ortadan kalkmış olur. Böylece adların ancak bir betimleme içinde anlam kazandığını söyleyebiliriz.

Cümlelerin toplamı dili oluşturur. Doğru cümlelerin toplamı ise doğa bilimleridir (Wittgenstein, 2018: 4.001, 4.11). Wittgenstein doğanın içinde barındırdığı bütün olguların, doğru cümlelerin toplamı ile ifade edildiğini ve anlamlı olduğunu, bunun dışında kalanların ise (yani metafizik içerisine giren her şey) anlam dışı olduğunu söyler. Anlam dışı olan her şey dilin sınırını aşar. Wittgenstein'ın buradaki temel amacı ideal bir dile ulaşmaktır. İdeal bir dile ulaşma kaygısı içinde birinci dönem felsefesini şekillendiren Wittgenstein, dilin tek bir özünün olduğunu açıklamaya çalışır.

Wittgenstein'ın dil ile dünyanın yapısına ilişkin söyledikleri oldukça soyuttur. O, ne dünyanın neliğine ilişkin konuşurken olgu, olgu durumları ve nesne örnekleri ne de dilin yapısını betimlerken cümle, temel cümle ve ad örnekleri verir. Dil ve dünyanın yapısını kavramak onun felsefesinde tamamen sezgiseldir (Grayling, 2008: 55). Wittgenstein her ne kadar metafizik olan her şeyin anlam dışı olduğunu söylese de felsefesini temellendirirken metafizik unsurlardan istifade etmiştir. Belki de bu onun felsefesinin açmazlarından biridir.

1.1.2.1. Teorik Anlamda Dil

Wittgenstein, *Tractatus*'taki savlarını tam olarak teorik bir temele dayandırmıştır. Dili teorik bir düzleme yerleştirmek onu kuramsal olarak sistematik hâle getirmektedir. Teorik bir alt yapı, o kuramı sistemleştirir ve kuramın kabulünü kolaylaştırır. Wittgenstein'ın birinci dönem dil görüşü itibariyle amaç edindiği felsefe sorunlarını çözme çabası, teorik anlamda temellendirilmiş bir çözümlerdir.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dili teorik bir düzleme yerleştirme fikrini, dünyanın yapısını ele aldıktan sonra mantıksal yapıyı irdelediği kısımda ele almıştır. O, sıralı bir şekilde düşünce ve dilin yapısını da açtıktan sonra “anlamın resim kuramı”nı teorik düzlemde temellendirmiştir. Böylece görüşlerini teorik bir düzleme yerleştirme fikri onun felsefesinin sağlam temellerle inşa edilen bir binayı andırdığını gösterir.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta "cümle-imi bir olgudur" (Wittgenstein, 2018: 3.14) der. Bu sav bize Russell'in "betimlemeler teorisi"ni anımsatır. "Russell'in savunduğu görüşe göre cümlelerin dünyada karşılık geldiği şeyler olgulardır. Doğru bir cümle dünyada bir olguya gönderme yapar" (İnan, 2012: 11). Daha açıklayıcı olması için örneğin "çim yeşildir" önermesini ele alalım. "Çim" öznedir, "yeşil-dir" sözcüğü ise yüklemdir. "Çim" sözcüğü özne olması itibarıyla bir şeyi imler, "yeşil-dir" sözcüğü ise yüklem olması gereğince özneye yüklenen bir niteliği temsil eder. "Çim yeşildir" önermesi çimlerin yeşil olması olgusuyla birebir örtüşür. Örneğin, çim mavi değildir. Mavi olan bir çime rastlamış olsak dahi bu, çimin yeşil olma genelliğini değiştirmez. Çimin yeşil olması olgusu hakkında aposteriori olarak genel bir kanıya ulaşılmıştır. Şimdi bir başka örneği ele alalım. "Sınava geç kalmak sinir bozucudur" dersek bu önermeyi doğrulayamayız çünkü öznel deneyimimizle sınırlı bir durumdur. Yani sınava geç kalmanın sinir bozucu olduğunu genelleyemeyiz. Peki sınava geç kalmanın sinir bozucu olduğuna dair olgusal bir gerçekliğe ulaşabilir miyiz? Elbette ulaşamayız. Çünkü bir duygu durumunu ifade eder. Yani bu gündelik dilde karşımıza çıkan, pratik olarak deneyimlenen, teorik anlamda bir temele oturtulmaya ihtiyaç duymayan ve gündelik dil formlarından biri ile ifade edilen bir durumdur.

Wittgenstein'a göre gündelik dil içinde kullanılan sözcükler için aynı sözcüğün farklı şeyleri işaret etmesi ve yine farklı şekilde tezahür eden iki sözcüğün cümle içinde aynı şekilde kullanılması bir sorundur (Wittgenstein, 2018: 3.323). Örneğin; yüzmek hem suyun içinde olmaya işaret eder hem de bir şeyin derisini soymak anlamında kullanılabilir. Wittgenstein'ın da esas amacı "dilden öznel ve kesinliksiz olanı atarak, geriye kalan ve kendince nesnel olduğu olan bir ontolojik alan belirlemeye çalışmaktır" (Rızvanoğlu, 2012: 50). Gündelik dil formundaki dilsel çeşitlilik pratik düzlemde aynı anda birçok şeye işaret edebiliyorsa eğer, dildeki karmaşıklığı engellemek için dilin tek bir özünün olduğunu ispat etmek gerekir. Yani dili teorik anlamda temellendirerek evrensel bir dil teorisi inşa etmek gerekir.

Cümle içindeki öz aynı anlamı dile getirecek bütün cümlelerde bir ortaklık sağlar. Aynı şekilde simge içindeki öz de aynı amacı yerine getirecek tüm simgelerde bir ortaklık barındırır (Wittgenstein, 2018: 3.341). Wittgenstein'a göre kendiliğinden yeni önermeler oluşamaz veya mevcut bir önermenin varlığı yok sayılamaz. Çünkü

dünyada gerçekleşebilecek tüm olgular şeylerde mantıksal form olarak saklıdır (Gökgöz, 1997: 185). Bir analogik karşılaştırma yapacak olursak Aristotelesçi felsefede madde-form öğretisine işaret edebiliriz. Madde oluş süreçlerinde form kazanarak değişime uğrar, fakat ona biçim kazandıran form hep aynı kalır. Madde bir potansiyellik, form ise ona biçim kazandıran aktüelliktir (Cevizci, 2009: 129). Benzer şekilde Wittgenstein'in görüşlerine göre de değişebilen şeylerde değişmeyen bir şey vardır ve bu mantıksal formdur.

Erdem, Wittgenstein'in teorik düzleme yerleştirdiği dilin, sentetik önermeler ve analitik önermelerden oluştuğunu savunur. Sentetik önermeler olgusal önermelerdir ve dış dünyadaki olgulara karşılık gelir. Olgular ise empirik düzlemde doğrulanabilir ve yanlışlanabilirlerdir. Yani deney ve gözlem sonucu elde edilirler. Analitik önermeler ise mantık ve matematiğin önermeleridir. Kesinlikleri kendi içerisinde tanıtılır ve şüpheye yer vermez. Rasyonel bir çabayla elde edilirler (Erdem, 2020: 274, 275). Bu ayırmadan hareketle Wittgenstein üzerindeki Kant etkisinden bahsedebiliriz.

Kant, *Salt Aklın Kritiği* eserinde insanın bilgisinin yapısı ile sınırlarını araştırır. Kant yargıları önce apriori ve aposteriori diye, daha sonra analitik ve sentetik şeklinde ayırır. Analitik yargılarda yeni bir şey öğrenmeyiz. Analitik yargılar sadece kavramları aydınlatmamıza yardımcı olur ve zorunlu olarak aprioridir. Mesela "Kare bir şekildir" yargısından yeni bir şey öğrenmeyiz. Çünkü özne yüklemi içinde barındır. Sentetik yargılar ise bilgimizin genişlemesine yardımcı olur. Çünkü deneyimlenebilirdir. Sentetik yargılar sayesinde kavramlar arasında bağ kurarız. Mesela "Bazı ülkeler az gelişmiştir" dersek bu deneyimlenebilir bir önermedir ve özne yüklemi kapsamaz (Gökberk, 2011: 352).

Böylece Wittgenstein'in dili teorik anlamda temellendirmesinin (onun Aristoteles ve Kant ile benzer yanlarını vurgulayarak) dilin tek bir özünün olduğunu düşünmesinden kaynaklandığını açıkladık. Şimdi ise Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşünde, dilin mantıksal çözümlemesinin dil-varlık ilişkisini anlama açısından ne derece önemli olduğunu anlatmaya geçebiliriz.

1.1.2.2. Mantıksal Çözümleme

Mantığın, klasik mantık denen kısmı ağırlıklı olarak felsefenin içerisinde değerlendirilir. Fakat modern mantık dediğimiz şey felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim dalı olma çabasına girmiştir (Çelik, 2010: 17). Klasik mantığın kurucusu ve bunu sistematik hâle getiren Aristoteles'tir. Modern mantık araştırmaları ise 19. yüzyılın son yirmi yılında Gottlob Frege tarafından yapılmıştır. Frege'ye kadar mantık üzerine yapılan araştırmalar Aristotelesçi mantığın sınırlarında kalmıştır. Hatta Frege'ye kadar mantık bilimi tamamlanmış bir alan olarak kabul edilmiştir. Frege'nin "kavram kökü" adını verdiği sembolik dili oluşturması, mantığın ilkelerine sade ve gelişmiş bir görünüm kazandırmıştır (Grayling, 2008: 41, 42). Analitik felsefenin öncüleri sembolik mantığı felsefi çalışmalarında bir yöntem olarak kullanmışlardır. Wittgenstein da tezlerine açıklık getirmek için mantıksal çözümlerden yararlanmıştır.

Wittgenstein dil ve gerçek arasında mantıksal bir bağlantı kurar (Strathern, 1998: 39). Wittgenstein'a göre dünyanın mantıksal bir yapısı vardır ve bu yapı zorunludur. Bu yapı aşkınsal bir güçle meydana gelmez. Doğanın mantıksal yasası kendi varoluşunun doğal bir sonucudur. Bu yasa neticesiyle dünyada bir var-oluş ve yok-oluş mevcuttur. Bu bağlamda dildeki mantıksal çözümler dünyada var olan mantıksal yapıya anlam kazandırır.

Wittgenstein'ın mantıksal çözümleri biçimseldir. O, *Tractatus*'ta bütün değişkenlerin bir biçimsel kavramın işareti olduğunu ve değişkenlerin önermelere biçimsel nitelik olarak yorumlayabileceğimiz bir sabitlik kattığını söyler (Wittgenstein, 2018: 4.1271). Wittgenstein, Russell'dan farklı olarak felsefesinde psikolojik sorunlara, nesnelere ne oldukları ve adlar aracılığıyla onları nasıl gösterebildiğimiz sorunlarına eğilmediğini söyler. Wittgenstein'ın tanımlaması salt biçimsel ve yapısal bir tanımlamadır. Wittgenstein önermedeki tekil nesnelere yönelmez ve çıkarımın biçimini netleştirmek için "p, q, $\wedge$, $\vee$, $\sim$ vb." semboller kullanır. " $p \wedge q$ " önermesindeki "p" ve "q" temel önermelerin bir doğruluk fonksiyonudur (Grayling, 2008: 64, 65). Wittgenstein biçimsel mantık tanımlamasından sonra öncüllerin doğruluk ve yanlışlık koşullarının ne şekilde gerçekleştiğine şöyle değinir:

Olanaklı doğruluk koşulları kümeleri içinde, iki uç durum vardır. Birinci durumda, cümle, temel cümlelerin bütün doğruluk olanakları için doğrudur. Deriz ki, doğruluk koşulları yineleyicidir. İkinci durumda, cümle, bütün doğruluk olanakları için yanlıştır: Doğruluk koşulları çelişiktir. Birinci durumda cümleye bir yineleme, ikinci durumda bir çelişme deriz (Wittgenstein, 2018: 4.46).

Bileşik önermelerin doğruluk koşulları, öncüllere bakılarak incelenir. Öncüller daima doğruysa totoloji, daima yanlışa çelişkidir. Tüm önermeler ya totoloji ya çelişki ya da betimleyici önermelerdir. “İlk ikisi ‘hiçbir şey söylemez’, çünkü yalnızca betimleyici önermeler herhangi bir şey söyler” (Utku, 2004: 114). Betimleyici önermeler dünyanın tasvirini yapar. Dildeki betimleyici önermeler sayesinde dünyadaki olgular anlaşılır hâle gelir.

Totolojiler ve onun karşıtı olan çelişkiler mantıksal sözdizimin kuralları çerçevesinde ifade edilir. Totolojiler ve çelişkiler hiçbir mümkün olgunun resmini vermezler ve onlar gerçekliğin göstergesi değildirler. Totolojiler her olanaklı şey durumuna izin verir. Fakat çelişkiler hiçbir olanaklı şey durumuna izin vermez. Burada, aslolan ifadenin formunun aldığı doğruluk değeridir. Doğruluk dediğimiz şey totolojiler için kesin, betimleyici önermeler için olanaklı, çelişkiler için ise olanaksız bir değer taşır. Totolojiler dünyanın nasıl olduğundan bağımsız bir şekilde doğrudurlar (Yılmaz, 2018: 76).

Wittgenstein’a göre mantık yasaları, sahici önermeler ile ifade edilemezler: “Anlamli önerme bir şey söyler, kanıtı da, bunun böyle olduğunu gösterir; mantıkta ise her önerme, bir kanıtın formudur.” Wittgenstein açısından, formel mantığın bütün önermeleri totolojilerdir; bir mantık önermesinin bir diğeri ile kanıtlanması, bir totolojinin bir diğere dönüşürülmesinden ibarettir. “Mantık önermelerinin kendine özgü göstergesi, onların doğru olduğunun yalnızca sembole bakılarak görülebilmesidir.” Ona göre formel mantık, dünya hakkında hiçbir şey söylemez; o saf biçimdir. “Mantığın önermeleri, öyle ise hiçbir şey söylemezler. (Onlar analitik önermelerdir.)” Biçimsel mantığın ifadeleri dünya hakkında bir şey söylemezler ancak, dünya hakkında bir şey söyleyen sahici önermelerin yapılarını sergilerler ve böylece dünyanın mantıksal yapısını gösterirler (Yılmaz, 2018: 76; ayrıca bkn. Wittgenstein, 2018: 6.1264, 6.113, 6.11, 6.121).

Wittgenstein’a göre betimleyici önermeleri oluşturan olgulardır. Olgular, olgu bağlamlarının bir bağlantısıyla oluşur. Olgu bağlamları ise şeylerin bir bağlantısıdır. Bu bağlantıyı belirlemek için uygulanması gereken tek kaynak mantıktır. Dünyanın bağlantılarla kurulu bir dünya olmasını sağlayan unsur, mantıktır (Pala, 2006: 94). Olgular arasındaki bağlantıyı sağlayan mantık, ideal bir dil anlayışının da temelini oluşturur.

Doğal fenomenler fiziğin söylediği kadar basit değildir; fizik ikincil etkileri açıklamaz. Mantık, idealize edilmiş bir realiteyi temsil eder; her şeyin ideal dil için kesin olduğunu söyler. Bu ideal kavramını nereden alıyoruz? En fazla şunu diyebiliriz: Gündelik dile karşıt bir ideal dili oluşturuyoruz (Özcan, 2018: 17; ayrıca bkn. Wittgenstein, 2017: 58).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı üzere Wittgenstein gündelik dildeki çokluğa karşıt tekçi yani ideal bir dil anlayışına ulaşmayı amaç edinmesi hasebiyle mantıksal çözümleme onun birinci dönem görüşlerinin temel yöntemidir.

Wittgenstein betimleyici önermelerin mantıksal biçimi ortaya koyamadığını ve betimleyici önermelerin gerçekliğin mantıksal tasvirini yaptığını söyler. Bu mantıksal tasviri Wittgenstein, dil içerisinde açıklar. Dil kendinde yansıyanı ortaya koyamaz (Wittgenstein, 2018: 4.121). Kendini dile getireni kendisiyle dile getirmek temel bir sorundur. Wittgenstein için “mantık yasaları anlamsız, boş ve yalnızca formel olanı öne sürer” (Yıldırım, 2021: 112).

Wittgenstein; “Mantık dünyayı doldurur” der. Ama mantığın görevi sadece dünyayı doldurmak değildir. Bunun yanında o, mantığın aşkın yapısına dair ayrıca bir vurguda bulunur. *Tractatus*'ta; “Mantık aşkındır” hükmünü de verir. O, bununla, mantığın dünyanın yansıması olduğunu, dünyanın yansıması olan mantığın doğal olarak dünyanın içinde olamayacağı yargısına ulaşır (Erdem, 2020: 312).

Erdem'in de ileri sürdüğü üzere Wittgenstein'a göre mantık aşkınsaldır. Fakat dünyanın da bir mantıksal yapısı vardır. Yani mantık aynı zamanda dünyaya içkindir. İçkinliğini ise dilde gösterir. Böylece dünya yansımalarını dilde bulur. Wittgenstein'ın dil ve dünya arasında sağladığı bu tekabüliyet “anlamın resim kuramı”nı oluşturmasına sebep olur.

1.1.3. Anlamın Resim Kuramı

Wittgenstein'ın birinci dönem dil görüşünü kavramamız açısından onun “anlamın resim kuramı” ile ne demek istediğini anlaşılır kılmamız gerekir. Kuramı açıklamadan önce anlamın ne olduğunu ifade edelim. Anlam üzerine düşünmeye başlar başlamaz aslında onun zihnimizi doğrudan ilgilendirdiğini fark ederiz. Bir şeye anlam verebilmenin ön koşulu zihindir. Fakat anlamın tek tek zihinleri aşarak onlarda bulunan içerikleri ortak bir zemine oturtan nesnel bir yönü de vardır (Denkel, 1996: 10, 11). Wittgenstein tam olarak anlamın nesnel yönüyle ilgilenir. Dil bizim dış dünyadaki şeylere anlam verebilmemizi sağlayan en önemli araçtır. Dil içindeki cümleler ise dış dünyadaki şeylere anlam verebilmemizi sağlayan birimlerdir.

“Cümle anlamını gösterir” (Wittgenstein, 2018: 4.022). Bir cümlenin anlamı onun ortaya koyduğu mantıksal biçimdir. Yani anlam, cümlenin ortaya koyduğu resmin kendisidir. Peki Wittgenstein cümlenin ortaya koyduğu resim derken neyi kastetmektedir?

Grayling, Wittgenstein’in resim kuramının temelini teşkil eden olayı şu şekilde aktarmaktadır: Wittgenstein, gerçekleşen bir motor kazasının Paris’teki mahkemede açıklığa kavuşturulması için simülasyonlardan faydalandığını bir gazete haberinden okur. Modeller düzenlenerek gerçek bir şekilde, olan olayı resimleştirmişlerdir. Bu da devamında şu soruyu getirir. “Bir şeyin, başka bir şeyin resmi olması için gereken şey nedir?” Bu mahkemedeki simülasyonları gerçekliğin resmi yapan şey nedir? (Grayling, 2008: 65; ayrıca bkn. Wittgenstein, 2004: 31).

Wittgenstein bu soruya şöyle bir cevap vermekle başlar: Resim, gerçekliğin bir modelidir. Resmin ögeleri, resmin içinde, nesnelere temsil eder. Resmi oluşturan ögeler birbirleriyle belirli bir şekilde bağıntı içerisindedir. Resim bu ilişkiler sayesinde bir olguya karşılık gelir (Grayling, 2008: 65; ayrıca bkn. Wittgenstein, 2018: 23). Esasen resim gerçekliğin çerçevesini zihnimize çizer ve bu, dille ifade edilmeden önce gelen bir ön çalışmadır. Bir ressamın bir tabloya çizim yapması gibi dış dünyada olan şeyleri zihnimize çizeriz. Dış dünyadaki şeylerin zihne yansımaları düşünceleri oluşturur. Düşüncemizdeki ögeler ise dilde karşılığını bulur ve dil içerisindeki ögeler dış dünyadaki nesnelere karşılık gelir. Bu açıklamadan hareketle aklımıza şöyle bir soru gelmiş olabilir: Tekiller neredeyse sınırsız ve bazı yönlerden farklıdır, bu durumda her bir tekilin ayrı bir zihinsel resmini mi çizeriz? Wittgenstein, tekil bir resim ile gerçeklik arasındaki bağın, karşılık geldiği ögeler arasındaki bağ olduğunu söyler (Grayling, 2008: 67). Yani dilsel ögeleri oluşturan unsurlar dış dünyada karşılık bulduğu olgulardır ve bu olgular belli bağlantılar içerisindedir.

Düşüncenin ifade bulduğu dil ve ona karşılık gelen dünyanın belli bir mantıksal yapısı vardır. Dildeki önermeler ve dış dünyadaki olgular bu mantıksal yapıya bağlı olarak birbirleriyle belli bağlantılar içerisindedir. O hâlde “her resim, aynı zamanda mantıksaldır” (Wittgenstein, 2018: 2.182). Zihnimiz de bu mantıksal yapıya uygun bir şekilde işler. Zihnimiz mantıksal yapıya uygun bir şekilde işliyorsa

eğer, dünyanın resmi mantıksal resimle kurulabilir (Wittgenstein, 2018: 2.19). Böylece Wittgenstein “tüm olanaklı olguların ya da olanaklı tüm nesnelere, olanaklı tüm bağıntılarının mevcut olduğu bir mekândan söz eder ve bu mekâna mantıksal uzay adını verir. Mantıksal uzay sadece fiilî olgu durumlarını değil, tüm olanaklı olgu durumlarını kapsar” (Çitil, 2012: 74). Mantıksal uzayı bu şekilde ifade eden Wittgenstein böylece resimlerin neliğini ortaya koymuş olur.

Resimlerin neliğini ortaya koyan Wittgenstein analitik felsefe geleneğindeki anlam sorununa göndergeci çözümle yaklaşmıştır. Wittgenstein adların nesnelere, önermelerin de olguların yerini tuttuğunu söyler. Adlar anlamın yerini tuttuğu nesnelere, önermelerin anlamı ise resmettiği olgulardır. Russell da *Matematiğin İlkeleri (Principles of Mathematics)* adlı yapıtında benzer bir çözüm önerisi öne sürmüştür. Russell bu eserinde bütün sözcüklerin kendileri dışında bir başka şeyin yerini tutan semboller olmaları anlamında anlam taşıdığını söyler (Aysever, 1994: 39, 40).

Wittgenstein, *Tractatus*'ta resimsel ilişkinin, resmin ögeleri ile şeylerin karşılıklı vaziyetlerinden oluştuğunu söyleyerek anlam sorununa bir çözüm getirir (Wittgenstein, 2018: 2.1514). Resmedilen her şey karşılık geldiği dilin ögeleriyle doğadaki olgularda karşılığını bulur. Bu da dil ve dünyanın karşılıklı bir şekilde birbirlerini belirlediğini gösterir. Yani dünyadaki olgular düşüncüyü besler. Düşünce de dünyadaki olgulara belli bir anlam kazandırır. Dünyada içkin olan bu mantıksal yapı sayesinde resmedilen dünya anlam kazanır. Aynı zamanda “bir anlamın olduğu yerde yetkin bir düzen vardır. Kapalı ve belirsiz ifadelerin bu düzen sayesinde farkına varılır ve anlamsızlıklar bu düzen sayesinde giderilir” (Özcan, 2018: 31). Dünyadaki bu düzen mantıksal bir oluşumla anlamlı hâle gelir.

Dünya ve dil arasındaki bu karşılıklı vaziyet, ögelerin resmin gerçekliğe dokunmasını sağlayan “duyargalarıdır” (Wittgenstein, 2018: 2.1515). Wittgenstein, dil ve düşüncenin ögelerinin dış dünyadaki olgulara karşılık geldiğini yani gerçekliği algılamamızı sağlayan birer unsur olduklarını ifade etmeye çalışmıştır. Böylece dil ve dünyanın birbirine denk olduğu söylenebilir. Fakat bazı durumlarda dildeki önermelerde geçen kimi ögelerin nasıl bir göndergeye sahip olduğu ve bu ögenin (göstergenin) dünyada neye işaret ettiği belirsiz kalır (Çakmak, 1997: 150). Mesela

“ejderha”, “dev”, “çift başlı kartal” terimlerinde olduğu gibi. Wittgenstein göndergesi olmayan terimlerin anlama ilişkin olmadığını ve bu doğa ötesi ifadelerin anlam dışı olduklarını söyler.

Wittgenstein’in “anlamın resim kuramı”nı aşağıdaki tablo çerçevesinde açıklayabiliriz (Grayling, 2008: 52).

Dil	↔	Dünya
Önermeler	↔	Olgular
Temel Önermeler	↔	Olgu Durumları
Adlar	↔	Nesneler

Wittgenstein hem dilin hem de dünyanın bir yapısının olduğunu söyler. Dil, önermelerden oluşur ve önermeler de temel önermelerden oluşur, temel önermeler de en küçük yapı taşı olan adlardan meydana gelir. Aynı şekilde devam eden dünya, olguların toplamıdır. Olgular da olgu durumlarından oluşur ve olgu durumları da en küçük yapı taşı olan nesnelere oluşur. Buna mukabil olarak dil ile dünya arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dilin yapısındaki her bir düzey, dünyanın yapısındaki bir düzeye karşılık gelir. Önermeler olguları, temel önermeler olgu durumlarını, adlar ise nesnelere resmeder (Grayling, 2008: 52). Yukarıdaki şekil dil ve dünya ilişkisini kabataslak şekilde gösterir. Dünyayı dil yoluyla ifade ederek aralarındaki ilişkiye anlam kazandırmak resmetme kuramının dayanak noktası hâline gelir. Dil ve dünya arasındaki ilişkiyi Eren Rızvanoğlu şöyle bir örnekle açıklamıştır:

Bir fotoğraf çektiğimizde, belirli bir durumu cisimleştirerek dondururuz, böylece fotoğrafla birtakım nesnelere belirli bir ilişki içinde somutlaşır. Aynen buna benzer olarak resim de şey durumlarının bu biçimde resmedilmesini gösterir. Resmin yapısı öğeleri arasındaki bu bağıttır. Bu yapının olanağı da resmin resimsel biçimidir (Rızvanoğlu, 2013: 38).

Bir cümle olgu durumunu resmettiği takdirde bir anlama sahiptir. Cümlelerin doğruluğu gerçekte olan şeyin ne olduğunu söylemesinde veya göstermesinde saklıdır. Cümlelerin söylediği veya gösterdiği şey ise kendi anlamıdır. O hâlde cümle gerçeğin bir resmidir (Yıldırım, 2021: 100, 101; ayrıca bkn. Wittgenstein, 2018: 4.021). Bu demek oluyor ki dilin bu şekilde resmedilmesi dünyanın bir tasvirini verir.

Wittgenstein, dilin ve dünyanın ortak bir mantıksal yapısı olduğundan dolayı cümlelerin gerçekliğin bir resmi olduğunu ve cümleyi anladığımızda onun karşılık geldiği olgu durumunu da bildiğimizi söyler. Cümlelerin anlamını da başka bir şeyin aracılığına ihtiyaç duymadan olgular sayesinde anlarız. Müzikte kullanılan notalarla, “anlamın resim kuramı” arasında bir benzerlik olduğunu söyleyebiliriz. Müzikçi enstrüman çaldığında notalara hâkim olan bir kişi çalınan besteyi müzik notasyonu sayesinde zihninde canlandırıp aynı şekilde çalabilir. Benzer şekilde bir kişi konuştuğunda o dile hâkim olan bir başka kişi konuşulanları zihninde canlandırıp anlam verir. Çünkü ikisinde de ortak bir mantıksal yapı vardır. “Wittgenstein, tıpkı bir müzik notasının, çalındığında işitilen sesleri resmetmesi gibi bir cümlelerin de aynı mantıksal biçimi paylaşmalarından dolayı, gerçekliğin bir resmi olduğunu söyler” (Grayling, 2008: 69).

Analitik felsefe geleneği içerisinde yer alan Wittgenstein’in Frege ve Russell’dan etkilendiğini daha önce ifade etmiştik. Wittgenstein *Notebooks* kitabında resmin, bir betimleme yerine geçebileceğini iddia eder (Wittgenstein, 2004: 54). Böylece Wittgenstein’in Russell’ın “betimlemeler kuramı”ndan doğrudan etkilendiği sonucuna ulaşabiliriz. Russell’ın özellikle üzerinde durduğu “İlk defa duyduğumuz bir cümleyi nasıl anlarız?” sorusunu Frege “anlam” ve “gönderge” arasında yaptığı ayımla açıklamıştır. Frege’ye göre cümlelerin öğeleri olan (özne, yüklem vb.) terimlerin anlamlarını önceden bilmemiz sayesinde bildiklerimizi bir araya getirerek yeni cümlemizin anlamını kavramış hâle geliriz. Russell ise Frege’nin açıklamasına karşı çıkar. Çünkü Russell, “Frege gibi bir terimin anlamı ile göndergesi arasında ayırım yapmaz. Ona göre anlam göndergedir. Yani bir terimin anlamı ile gönderme yaptığı şey aynı şeydir.” Russell bir cümlelerin anlamını kavrayabilmemiz için önce cümlelerin öğelerinin göndermelerini bilmemiz gerektiğini söyler. Bunu da ancak doğrudan tanışıklık yoluyla elde edebiliriz. Russell’a göre “doğrudan tanışık olabileceğimiz iki tür şey vardır, zihinimizdeki duyu verileri ve tümeller. Dolayısıyla bir cümlelerin anlamı, yani o cümlelerin dile getirdiği önerme de bu ikisinden oluşmalıdır. Yoksa cümlelerin anlamlarını kavramamız olanaklı olamazdı” (İnan, 2012: 60). Wittgenstein, *Tractatus*’ta “anlam” ve “gönderge” arasında bir ayırım

yapmaz çünkü o, Russell gibi Frege'nin yaptığı bu ayrıma karşı çıkar (Yıldırım, 2021: 117). Wittgenstein'a göre anlam cümlenin ortaya koyduğu resimdir.

Buraya kadar Wittgenstein'ın “anlamın resim kuramı”nı açıklamış olduk ve doğada karşılığı olan olguları ifade eden cümlelere anlam atfettik. Aslında bu da kendi içerisinde birtakım problemlere yol açar. Bu problemlerden en önemlisi şu önermeyle ilişkilidir: Eğer olguları ifade eden cümleler anlamlıysa, Wittgenstein'ın kendi tezini ortaya koymak için kullandığı, içerisinde kimi olgusal karşılığı olmayan bazı ifadeler ihtiva eden cümleler de anlamsızdır. Bunun en bariz örneğini Wittgenstein'ın birinci dönem felsefesinde dil görüşünü açıklamak için başvurduğu mantık ve felsefe terminolojisinde görebiliriz. Çünkü mantık ve felsefenin cümleleri olgusal cümleler değildir. Wittgenstein bunun farkındadır ve bu sorunu aşmak için birinci dönem dil görüşünde mantık ve felsefenin yerinin ne olduğuna dair bir tanımlama yapar.

Wittgenstein felsefe tanımını, şu ünlü cümlesinde dile getirir: “Felsefe bir öğretiy değil ama bir etkinliktir.” Bu cümleyi iyi anlamak için onun aralarında bulunduğu diğer cümlelere de bakmak gerekir; örneğin şu cümle: “Felsefenin amacı, düşüncelerin mantıksal aydınlanmasıdır” (Soykan, 2006: 87). Anlaşıldığı üzere felsefenin amacının mantıksal çözümlenmesi olması gerekir. Bu da felsefenin bir etkinlik, mantıksal cümlelerin ise bir aydınlatma olması gerektiği düşüncesini doğurur. Wittgenstein'ın dile bir sınır çizmiş olduğunu söylemiştik. Mantığın bu dilsel sınır içindeki yerinin ne olduğu sorusuna gelince, Wittgenstein'a göre mantık “sınırın kendisini belirleyen ama bu sınırın içinde kendisi hakkında konuşamayacağımız bir şeydir” (Rızvanoğlu, 2012: 52). Bu bağlamda Wittgenstein mantık ve felsefenin “anlamın resim kuramı” çerçevesinde bir araç olduğunu söyler.

Fakat bu mantıksal çözümlenme anlam sorununa tam bir çözüm getirememiştir. Daha açıklayıcı olması için “galiba” sözcüğünü örnek olarak ele alalım. “Galiba” sözcüğünün bir anlamı var mı bu dil sınırları içinde? Wittgenstein bu gibi ifadeleri belirsiz bırakmıştır. O hâlde felsefenin sadece bir etkinlik olduğunu söylemenin bunu çözüme kavuşturmak için yeterli olmadığı görülür. Bu gibi linguistik problemlerin “anlamın resim kuramı”yla açıklığa kavuşturulamaması,

Wittgenstein’i ikinci dönem felsefesindeki anlamlılığı dil oyunları içerisinde yeniden ifade etmeye yöneltmiştir.

Notebooks kitabında Wittgenstein “anlamın resim kuramı”nı temellendirirken yaşadığı zorluğu şu şekilde ifade eder: “Benim güçlüğüm, yalnızca bir –büyük ifade güçlüğüdür” (Wittgenstein, 2004: 54). Wittgenstein’in sistemi kendi içinde çok fazla detay barındırır. O, öğrencilerine ders anlatırken bile, “bugün aptallığım yine üzerimde” diye ifadeler kullanır ve anlattıklarını karşıt bir tavırla reddedip yeni görüşler inşa ederdi. Bu da onun görüşlerini açıklarken karşılaştığı en büyük çıkmazdır.

Wittgenstein mantığı dilin sınırı ve bu sınırı kendisi hakkında konuşamayacağımız şeyler olarak belirledikten sonra o, *Tractatus*’un son sayfalarında felsefenin doğa bilimlerinin önermeleri dışında hiçbir şey söylememesi gerektiğini (Rızvanoğlu, 2012: 52) ve metafizik olan her şey doğa bilimlerinin dışında olduğu için metafizik üzerine yorum yapmayarak sessizliğimizi korumamız gerektiğini söyler.

1.1.4. Metafizik, Etik ve Estetiğin Yeri: Dile Getirilemeyen Aşkınsallığı

Wittgenstein’in dil görüşünü açıklarken doğa bilimleri dışında kalan, doğa ötesi olan her şeyin dilin anlam dışı alanında olduğunu söylediğimizi hatırlayalım. Wittgenstein, metafizik üzerine söylediğimiz cümlelerin bir gönderiminin olmadığını, felsefenin de esas amacının bu gönderimsiz cümlelerin konumunu göstermek olduğunu söyler. Aynı zamanda bütün bu metafizik cümleler dile getirilemez bir şekilde gizemlidir (Wittgenstein, 2018: 6.522). Çünkü etik ve dinsel olan dünyanın içinde değil varoluşunda yer alır. Mistik olan da dile getirilemeyecek bir vaziyette kendisini bütünsel olarak gösterir.

Böylece Wittgenstein, *Tractatus*’ta dünyaya bütünsel bir perspektifle bakılmasını hedefler. Bu da ancak *Tractatus*’un iddaları aşarak gerçekleştirilebilir. Yani dile getirilemeyen gösterilerek, dünya ve yaşam alanındaki değersel sorunların birliğine dikkat çekilmelidir. Artık yaşam alanına yönelik bir görüş geliştirmekte ve aşkın olan hakkında suskunluk etik bir bilinçlenme sağlamaktadır. “Dünyanın varlığı

mistik olanı doğurmaktadır. İşte burada devreye giren *sub specie aeternitatis* (ezeli-ebedi bir bakışla) etik ve sanat gibi alanlarda kendini gösterir. Onların temelinde yer alır” (Çelik, 2018: 50). Dile getirilemeyen şeyler Wittgenstein’in deyişiyle *sub specie aeternitatis* şeklinde görülürler. İyi yaşam da ezeli-ebedi bir bakışla görülen dünyadır. İşte dile getirilebilenle dile getirilemeyen arasındaki bağ bu durum sebebiyledir (Çelik, 2018: 50).

Wittgenstein’in, temellendirmiş olduğu “anlamın resim kuramı” ile dünyayı olguların bir toplamı olarak ele aldığını söylemiştik. Wittgenstein, “olgusal bağlamın dışında kalan şeylerin ise bu dünyaya ait olmadıklarını iddia etmektedir” (Yeşil, 2016: 128). Mesela etiğin karşılık geldiği bir olgu bağlamı olmadığından ötürü onu ifade edecek bir cümle yoktur ve resmedilmesi de imkân dâhilinde değildir. Bu sebeple insan, bir eylemin iyi veya kötü olduğunu tespit edecek ve hayatın anlamının ne olduğunu anlatabilecek olgusal kıstaslara ehil değildir (Yeşil, 2016: 128). Öyleyse değer sorunlarının anlamı dünyanın dışındadır. Bu sebeptendir ki Wittgenstein, metafizik olan her şeyin anlam dışı olduğu görüşündedir.

Wittgenstein, *Tractatus*’ta “dünyanın içinde hiçbir değer yoktur, olsaydı bile hiçbir değer taşımazdı” der (Wittgenstein, 2018: 6.41). Bu sebeple, olgusal bir cümleyi dile getiremediği için etik içinde hiçbir cümle bulunamaz (Wittgenstein, 2018: 6.42). “Açık ki, etik söylenmeye gelmez. Etik aşkındır. (Etik ile estetik birdir)” (Wittgenstein, 2018: 6.421). Öyleyse Wittgenstein’a göre değer sorunları dünyanın içindeki olgusal sorunların üstünde yer alır ve onlar aşkın olanlardır. Wittgenstein, değer sorunlarını, etik ve Tanrı’yı dünyanın dışında aşkınsal olarak konumlandırır. Bu düşünsel çerçevede, dünya içinde ve olgusal olan her şey nasılsa öyledir. Aşkın varlığın içkin varlığa tahakkümü yoktur. Bu nedenle Wittgenstein, aşkınsal olan şeylerin mevcudiyetini olgular dünyasında aramanın anlam dışı olduğunu söyler. Aşkınsal olan ve içkin olan zaten vardır ve kendi içerisinde değerlendirilir. Aşkınsal olanın anlamını kavrayabilmek için dünyaya dışarıdan bir gözle yani aşkınsal bir mevcudiyetle bakmak gerekir. Fakat bizlerin var oluşu dünyanın sınırları içerisinde olduğu için ancak içkin olana bir anlam verilebilir.

Göndergeci anlam kuramlarının en büyük sınırlılığı dilin sadece olguları göz önünde bulundurmasından kaynaklanır. Değerler üzerine söz söylediğimiz takdirde

olgusal olandan uzaklaşmakla suçlanırız (Yeşil, 2016: 128). Fakat doğa kendi içinde doğruluk ve yanlışlığı barındırmaz. Bir bilince sahip olan insan, olgusal olanı açıklamak için bu doğruluk değerlerini önermelere taşır. İnsan bilinci “olgusal alanı betimleyen önermelere doğruluk ve yanlışlık olmak üzere epistemik değerler yüklediği gibi, bazı tercihlere ve davranışlara da iyilik ve kötülük olmak üzere etik değerler yüklemektedir” (Yeşil, 2016: 136). Bilinç sahibi bir varlık olarak insan, bilimsel yargılara ihtiyaç duyduğu gibi değer yargılarına da ihtiyaç duyar. Çünkü bizler insan olarak bilinç sahibi olmamızın getirisiyle değer yargılarına ihtiyaç duyan duygusal varlıklarız.

Wittgenstein’in, söylenebilenin olgusal önermeler olduğu, söylenemeyenin ise metafizik önermeler olduğu savını ifade ettik. Bu onda en önemli ve temel bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır ve *Tractatus*’un esas gayesi de budur. Analogik bir ilişki kuracak olursak, Wittgenstein’in söylenebilin ile söylenemeyen arasında yaptığı ayrım, bize Kant’ın bilinebilir ile bilinmeyen arasında yaptığı ayrımı hatırlatır (Magsı, 2019: 26). Kant, *Salt Aklın Kitiği (Kritik⁴ der reinen Vernunft)* kitabında, aklın kendi sınırları içinde neyin bilinebilir olduğunu ortaya koymanın neyin bilinemeyecek olduğunu gösterdiğini belirtir. Kant’a göre bizim bilgimiz fenomenal olanla sınırlıdır ve numenal olan üzerine akıl yürütme çabamızla doğru sonuçlara ulaşmamız olanaksızdır. Fakat burada bir sorun ortaya çıkar. Sınır çizerek, sınırın önünü ve arkasını belirtmiş oluruz. Böylece sınırın önünde olanla arkasında olana bir varlık isnad etmiş oluruz. Peki, nasıl olur da sınırın arkasında kalan alana varlık dayatmazken bir sınır çizilebilir? Wittgenstein bu durumu dil içerisinde yaptığı mantıksal çözümleme ile başarmaya çalışır. Ona göre felsefe sorunlarının ortaya çıkmasının esas sebebi, dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır (Çitil, 2012: 72, 73). Wittgenstein’in *Tractatus*’taki temel gayesi de söylenebilecek olanın söylenilmesi, konuşulamayacak olan için de en doğru yolun sessizlik olduğudur.

Aslında Wittgenstein’in “anlamın resim kuramı”nda etik, estetik, din, yaşam biçimi gibi metafiziksel unsurların üzerine söz söylemenin anlam dışı olduğunu ifade etmesi onun tezinin zorluğudur. Wittgenstein her ne kadar bunların anlam dışı olarak,

⁴ Eski Yunanca’da “kritikos” sınır çizmek anlamına gelir (Çitil, 2012:72). Sözcüğün geldiği bu anlam, Kant’ın salt aklın kitiğini yaparken onun sınırlarını çizme gayesi taşıdığına da işaret etmektedir.

sadece olgusal bir karşılığı olmadığı için üzerine söz söylenilmemesi gerektiğini ifade etmiş olsa da bu onun kuramının eksik bir yanıdır. Çünkü o, dilin bildirimsel ifadeleri dışında diğer pek çok kullanımını, örneğin, –soru sorma, yorumlama, öğüt verme, uyarma- gibi ifadeleri görmezlikten gelmiştir.

Son olarak Wittgenstein’in *Tractatus*’ta ahlâk ve etik ayrımı yapmadığını söyleyerek, onun dilin neliği sorunu bağlamında “anlam” ve “metafizik” üzerine geliştirdiği düşünceleri nihai bir noktaya erdirtirebiliriz. Wittgenstein’a göre etik ve ahlâk bir ve aynı şeydir. O, birinci dönemi itibariyle mantıkçı pozitivisttir ve bu onun etiğe bakışını da belirlemiştir. Bununla birlikte Wittgenstein değer yargısı vasıtasıyla herkesin üzerinde uzlaşabileceği nesnel bir yargıya ulaşamayacağını ileri sürse de değer yargısının kişiden kişiye değişen öznel bir yapıda olmadığını da söyler. Wittgenstein’in ahlâk görüşü şu şekilde açıklanabilir: Ahlâk, insanın dünyadaki bulunuşunun temelinde yer alır ve dolayısıyla kendi dışında kalan şeylerin kendisi vesilesiyle temellendirildiği bir temeli, bir zemini ifade eder. Tam da bu manada, temellendirilemez bir mahiyettedir. Ahlâki olan, bilimsel bir kesinlik yöntemiyle tespit edilip herkes tarafından kabul edilemez. Kısaca ahlâki olan nesnelleştirilebilir bir bilgiye irca edilemez (Gülay, 2018: 251).

Aşkın olan değer yargıları dünyanın içkin yapısında mevcudiyet sağlayamaz. Bu sebeple değer yargıları ne nesnelleştirilebilir ne de öznelleştirilebilir bir zemine sahiptir. Ancak bunları ifade ederken Wittgenstein net bir açıklama yapmaz. Böylece o, muğlâk olan etik görüşlerinin en sonunda şunları yazar: “Benim cümlelerim şu yolla açımlayıcıdır ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla –onlara tırmanarak– onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir)” (Wittgenstein, 2018: 6.54). Bu söylem, Wittgenstein’in birinci dönem felsefesindeki dil görüşünün değişime uğrayacağını gösteren bir ifadedir.

Wittgenstein kitabının en başında bütün felsefe sorunlarını *Tractatus* ile çözdüğünü iddia eder. O, yazdıklarının sonuna geldikçe görüşlerindeki eksikliğin farkına varır. Oysaki Wittgenstein görüşlerinin eksik yönlerinin görülmesinde ve yadsınmasında hiçbir sakınca görmez. Aksine bundan memnun olur, ancak onun sisteminden daha sağlam bir sistem kurulabildiği takdirde. Wittgenstein’in bu

tavrının, felsefeye getirdiği tanımla da tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Ne de olsa ona göre “felsefe bir öğreti değil bir etkinliktir.” Yukarıdaki alıntıda geçen cümle onu ikinci dönem felsefesindeki dil görüşüne yönlendiren itici güçlerden biridir. *Tractatus*’un son cümlesi ise şöyledir: “Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı” (Wittgenstein, 2018: 173), tabii söyleyecek daha iyi bir sözümüz yoksa.

İKİNCİ BÖLÜM

WITTGENSTEIN'İN İKİNCİ DÖNEM FELSEFESİNDE DİL GÖRÜŞÜ

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Wittgenstein, Viyana Çevresinin çağrısı üzerine Viyana Üniversitesi'ndeki felsefi tartışmalara katılması sonucunda, birinci dönem felsefesinde dil görüşünün eksiklerinin farkına varmış ve birinci dönem dil görüşünde bir revizyona gitmeye karar vermiştir. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* eserinin önsözünde kendisini ikinci dönem görüşlerine yöneltenin Frank Ramsey ve Bay P. Sraffa'nın eleştirileri olduğunu söyler (Wittgenstein, 2017: 20). *Tractatus*'un ilk İngilizce çevirisini yapan da Frank Ramsey'dir (Pears, 1985: 15). Ramsey bir matematikçi olduğu için *Tractatus*'taki mantıksal temeller onu tam olarak ikna etmiyordu. Bu sebeple matematiğe sağlam bir temel arayışındaydı. Ramsey'e göre mantık ve matematiksel temeller belli teoremler üzerinden inşa edilmelidir. Bu sebeple Wittgenstein'a açık bir şekilde tartışma yönteminden hoşlanmadığını dile getirmiştir. Wittgenstein ise matematiğin yeniden temellendirilmesiyle ilgilenmiyordu. Onun için önemli olan şey felsefi temelleri ortaya çıkarmaktı (Monk, 2005: 376). Bu durum Ramsey'in *Tractatus*'a karşı eleştirilerinden yalnızca biridir. Ayrıca *Felsefi Soruşturmalar* Wittgenstein öldükten sonra yayımlanmıştır ve *Tractatus* gibi sistematik değildir. Wittgenstein'in *Soruşturmalar*'daki amacı hiçbir zaman sistem kurmak olmamıştır.

Wittgenstein'in ikinci dönemde şekillenen görüşleri onun 1930'ların ortalarından ölüm yılı 1951'e kadar olan yazılarından oluşan olgunluk dönemi çalışmalarında saklıdır. Ancak bu dönemden önceki on yıl içinde Wittgenstein'in düşüncesi, *Tractatus*'u yeniden gözden geçirmesi sonucunda ikinci dönem dil görüşünün temel sorunlarının belirlendiği bir geçiş dönemi yaşamıştır (Grayling, 2008: 96). Geçiş dönemi hem *Grammar*'de hem de Wittgenstein'in öğrencilerine verdiği notlardan derlenen *Mavi Kitap-Kahverengi Kitap* içerisinde kendini gösterir. Bu notlar, *Soruşturmalar* için bir ön çalışmadır.

Wittgenstein birinci dönem dil görüşünde, dili *semantik* bağlamda göndergeci bir çözümlemeyle ele almıştır (Aysever, 1994: 39). O, göndergeci çözümle, dildeki cümlelerin bilgi içerdiğini ve bu cümlelerle dünya hakkında doğru veya yanlış

yargıların dile getirildiğini iddia eder (İnan, 2012: 103). Wittgenstein ikinci dönem dil görüşünde ise göndergeci çözümden uzaklaşarak dilin *pragmatik* yönünü vurgulamaya çalışmıştır. Peki dilin pragmatik yönü nedir? Dilin pragmatik yönü, sözcüklerin nesnelere ve cümlelerin ise olgularla bağlantısını irdelemek yerine onun kullanımını ilgilendirir. Geçiş döneminde anlamı mantıksal çözümlenmeye bağlayan Wittgenstein, artık anlamın kullanım sorununa yönelir. Dilin kullanımını ise insanların yer aldığı dünyanın gerçekliğini, gündelik dilde gösterir. Bu geçiş birdenbire değil aşama aşama olmuştur. Birinci dönemden ikinci dönem dil görüşüne geçişteki bu dönüşüm, Wittgenstein'ın arkadaşlarından biri olan Norman Malcolm'ın biyografisindeki anekdotta şu şekilde anlatılmaktadır:

Bir gün sanıyorum trende giderken Wittgenstein durmadan bir önermenin ve o önermenin betimlediği olgusal durumun aynı mantıksal biçime sahip olması gerektiği üzerinde ısrar edince, Piero Sraffa artık dayanamayıp bir elinin parmak uçlarıyla, Napolilerce bezginlik ve aşağılama anlamında çenesinin altını kaşır ve şöyle sorar: Peki benim şimdi önerdiğim şeyin mantıksal biçimi nedir? Sraffa'nın sorduğu bu soru karşısında Wittgenstein, bir önermenin ve o önermenin betimlediği şeyin aynı biçime sahip olması gerektiği konusunda ısrar etmesinin saçma olacağını fark etmiştir. Ve bu durum onu önermenin gerçekliğin resmi olduğu fikrinden uzaklaştırmıştır (Malcolm'dan akt. Azak ve Parlar, 2019: 1034)

Sraffa'nın yaptığı mimiğin Wittgenstein'ın kuramındaki fikirlerine karşı bir örnek sayılamayacağı, çünkü *Tractatus*'a göre bu gibi jest ve mimiğin zaten önerme olmadığı yönünde yorum getirilse de (bkn. Azak ve Parlar, 2019: 1034) bu durum dilin sadece olguları resmettiğini ve yorum yapma, fikir verme, emretme gibi diğer kullanımları görmezden gelmenin dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği göz ardı etmekle aynı şey olduğunu gösterir. Burada bir parantez açacak olursak dilin sadece olguları resmetmesine karşı olan ve pragmatik kuram çizgisinde ilerleyen iki düşünürden bahsedebiliriz. Bunlar John L. Austin (1911-1960) ve John R. Searle (1932-)’dir. Bu düşünürlere göre dilde kullanılan sözcükler veya cümlelerin anlamlı olmak üzere olguları resmetme veya olgusal olarak doğrulanma mecburiyeti yoktur. “Bir sözcük veya cümle herhangi bir toplumda kullanılıyorsa bu sözcük dilbilimsel bakımdan anlamlıdır. Bu yönüyle, sözcüğün veya cümlenin anlamlılığını belirleyen unsur ‘kullanım’”dır (Yeşil, 2016: 134). Kullanım kavramını, “anlamın kullanım kuramı”nı açıklarken detaylandıracağız.

Yukarıdaki anekdotta alıntılanığımız üzere Sraffa'nın çenesinin altını kaşması o an bir konu hakkında düşündüğünü ya da bulunduğu ortamdan sıkılmış

olduğunu gösterebilir, bir ironi içerebilir veya gerçekten çenesinin altı kaşındığı için kaşımış da olabilir. Sraffa'nın vücut dilini kullanması herhangi bir mantıksal biçime karşılık gelmez. O hâlde *Tractatus*'taki "anlamın resim kuramı" bu gibi ifade sorunlarını açıklamaya yeterli değildir. Bu gibi sorunlar Wittgenstein'in *Soruşturmalar*'daki "anlamın kullanım kuramı"nı oluşturmasına sebep olmuştur. Bir diğer hadise ise Wittgenstein'in bir gün yürürken tarlada futbol oynandığını görmüş olması ve o an dilin sözcüklerle oynanan bir oyun olduğu düşüncesinin zihninde ilk kez canlanmış olmasıdır (Malcolm'dan akt. Azak ve Parlar, 2019: 1034). Bu düşünce Wittgenstein'in "dil oyunları" kuramını oluşturmasına vesile olmuştur.

Wittgenstein, Sraffa'yla tartışmalarından kazandığı en önemli neticenin, felsefi sorunlara "antropolojik" açıdan bakmak olduğunu söyler. *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* arasındaki en büyük fark da bu bakış açısıdır. *Tractatus*, dili yaşam içerisindeki konumundan tamamıyla bağımsız bir şekilde ele alırken, *Soruşturmalar* dilbilimsel ifadelerle anlam kazandıran yaşam biçimlerini dikkate alır. "Dil oyunu" dediğimiz şey de onun kurallarını belirleyen yaşam biçiminden ayrı ele alınamazdı. Bu düşünceye sebep olan Sraffa'nın, *Soruşturmalar*'ın şekillenmesinde büyük bir role sahip olduğu söylenir (Monk, 2005: 378). Bu duruma binaen Erdem, Wittgenstein'in birinci döneminin dil felsefesi içinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Onun ikinci dönem çalışmalarını ise dilbilim felsefesi çerçevesinde değerlendirmenin daha makul olduğunu vurgular (Erdem, 2020: 300). Böylece felsefi çözümlerinin yerini dilbilimsel açıklamalara bıraktığı tespiti yapılabilir.

Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünde mantık kuralları da yerini gramer kurallarına bırakmıştır (Özcan, 2018: 36). Şöyle bir örnekle Wittgenstein'in dilin grameri hakkında ne demek istediğini daha anlaşılır kılabiliriz. Türkçe ve İngilizce dillerini ele alalım. Türkçe yazıldığı gibi okunan bir dildir. İngilizce ise yazıldığı gibi okunmaz ve sözcükler farklı şekilde telaffuz edilir. Bunun yanı sıra Türkçede gramer bakımından cümle dizilişi –özne+nesne+yüklem– şeklindedir. İngilizcede ise cümle dizilişi -özne+yüklem+nesne– şeklinde ilerler. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere Türkçe ve İngilizce farklı dil gruplarına mensuptur. Bu dillerin gramer yapısı ait oldukları dil gruplarındaki kurallara göre şekillenir. O hâlde felsefenin amacı artık tek bir çözüme ulaşmak değil, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğin kullanımsal

çokluğunu anlamlandırmak olmalıdır. Artık soyut tanımlamalar yerine yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin neliği irdelenmelidir.

2.1. Felsefi Soruşturmalar'ın Tezi

Wittgenstein, *Tractatus*'ta felsefe sorunlarının dilin mantığını yanlış anlamamızdan kaynaklandığını ileri sürmüştü. *Felsefi Soruşturmalar*'da ise zorlukların, dilin doğasına ilişkin yanlış kavrayışlardan dolayı ortaya çıktığını söyler. Wittgenstein'in *Tractatus* eserindeki esas amacı ideal bir dil anlayışıydı. Böylece dilin tek bir özünün olduğu varsayımından yola çıkarak bir sistem kurmaya çalışmıştır. *Felsefi Soruşturmalar*'da ise Wittgenstein, dilin mantıksal çözümlemesi anlayışını terk etmiş, dilin tek bir özünün olmadığını ve dilin farklı kullanımları olabileceğini söylemiştir. Böylece o, gündelik dilin önemini kavramış ve dilin edimselliğine⁵ yönelmiştir.

“Wittgenstein *Soruşturmalar*'da ‘dilnin mantığının’ bir tek olmayıp birden çok olduğunu, dilin tek bir özünün olmayıp, her birinin kendi mantığı olan farklı uygulamaların oluşturduğu zengin bir koleksiyon olduğunu söyler” (Grayling, 2008: 102). Daha önce de belirttiğimiz üzere bir dil sadece bildirimsel ifadelerle sınırlı değildir. Onun soru sorma, uyarma, yorumlama, öğüt verme gibi farklı farklı ifade şekilleri de vardır. Dili sadece bildirimsel ifadelerle sınırlandırmak dilin zenginliğini görmezden gelmektir. *Soruşturmalar*'da Wittgenstein şöyle bir ifade kullanır: “Filozof bir soruya çare bulur; bir hastalığa olduğu gibi” (Wittgenstein, 2017: 110).

Wittgenstein dilin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkan sorunların, *Tractatus*'ta kurduğu sistematik bir felsefe kuramıyla çözülemeyeceğini anlamıştır. O hâlde filozofun esas görevi, felsefe sorunlarıyla uğraşmak için kuramlar icat etmek olmamalıdır. Böylece Wittgenstein, filozofların sorunlara yol açan yanlış anlamaları kaynaklarında ele alarak bu sorunları ortadan kaldırması gerektiğini düşünür (Grayling, 2008: 102, 103). Wittgenstein'a göre artık “felsefi sorunlar empirik sorunlar değildir, dildeki farklılıkları görmemiz için de gözleme başvurmamız gerekir” (Grayling, 2008: 103, 104). Yani Wittgenstein filozoflara bir terapist olma

⁵ Austin, bu terimi “edimsel-saptayıcı karşıtlığı” içinde kullanmıştır ve kendileri vasıtasıyla edimlerin gerçekleştirildiği sözcelemlerdir. Örneğin, “sana söz veriyorum” sözcelemi, onu söyleyen kişinin bir şey yapma sorumluluğunu alması bakımından edimsel bir sözcelemdir (Altunörs, 2000: 28).

vizyonu yüklemiştir. O, insanların kurdukları dilsel iletişim üzerine filozofların bir inceleme yapmalarını ister. Böylece gündelik dilde açığa çıkan farklı dilsel formlar Wittgenstein için anlam ifade etmeye başlar ve felsefeye bir açıklama getirmekten uzaklaşıp hermeneutik bir bakış açısı getirir. Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*'da açıklama çabası gütmeyiz. O, dilin toplumsallığını inceler ve toplumlar içerisinde kullanımlarına yoğunlaşır. Amacı görüşlerini revizyon edip yorumlamaya açık hâlde getirmektir.

Wittgenstein'in ara dönem yazılarından ve öğrencilerinin derlediği notlardan oluşan *Mavi Kitap*'ta, önerme ve anlamı sorununu *Tractatus*'ta ve *Soruşturmalar*'da izlediği yoldan farklı bir şekilde ele almıştır.

Wittgenstein, sözcüklerin biz onlara nasıl bir anlam vermişsek o anlama geldiğini, sözcüklerin gerçek anlamlarını arama düşüncesinin bir kafa karışıklığı olduğunu açıkça ortaya koyar. Fakat Wittgenstein bir dil oyununu öğrenmekle bir notasyonu öğrenmek arasındaki farkı henüz açık seçik görememiştir. Bu yüzden o, karşı çıktığı kafa karışıklığının karakterini tam olarak ortaya koyamamıştır (Wittgenstein, 2019a: 21).

Wittgenstein, *Soruşturmalar*'ı yazdığında bu kafa karışıklığı ortadan kalkmıştır. O, artık sözcüklerin mantıksal yapısını irdelemeyi bırakmıştır ve sözcüklerin yaşam biçimleri içinde uzlaşım ile anlamlandırıldığı kanısına varmıştır.

Wittgenstein, *Mavi Kitap*'ta asıl zorluğun şeyleri düşünmekle başladığını söyler. Düşündüğümüz şeyler düşüncemizde nasıl yer alır? Russell hakkında düşünüyoruz fakat Russell'in burada olması gerekmiyor. Bir resim de işe yaramaz çünkü resmin tam olarak kime karşılık geldiği bilinmez. O hâlde, "Russell'in kendisi nasıl düşüncenin nesnesi olabilir?" (Wittgenstein, 2019a: 75). Wittgenstein burada zihinsel süreçlerin karmaşıklığından bahseder. Bir şeyi söylemekle söylediğimiz şeyle neyi kastettiğimizin belirsiz olduğunu ifade eder. Bu durumun bir süreç mi yoksa zihindeki bir tablonun neticesi mi olduğu belirsizdir. Wittgenstein *Soruşturmalar*'da bütün bu düşüncelerin gerçekleşmesinin yaşam biçimleri içerisinde bir süreç olduğunu söyler. Burada artık yaşantılar ve uzlaşım ile önem kazanmaya başlar.

Wittgenstein, makalelerinden ve kitaplarının kenarlarına yazdığı notlardan derlenen *Yan Değiniler* kitabında "düşünceler" hakkında şu cümlelere yer vermiştir:

Düşünceler de bazen olgunlaşmadan düşer ağaçtan.

Düşünmede de bir sürme zamanı vardır, bir de hasat zamanı.

Işığa doğru çabalayan düşünce.

Düşüncelerimin çeperi, muhtemelen, sandığımdan çok daha dar.

Düşünceler, yüzeye çıkan hava kabarcıkları gibi yavaş yavaş çıkarlar yukarıya. (Bazen öyle olur ki kişi, bir düşünceyi, bir fikri, uzakta, ufukta, belli-belirsiz bir nokta gibi görür; sonra düşünce şaşırtıcı bir hızla yaklaşıverir (Wittgenstein, 1999: 25, 27, 43, 51).

Wittgenstein'in düşüncelerinin revizyona uğrama süreci de düşüncelerinin gelişim aşamalarının tamamlanmasıyla nihai bir sonuca ulaşmıştır. Bu süreç *Tractatus*'la başlayıp *Soruşturmalar*'la son bulmuştur. Peki bu düşünceler sadece zihinsel bir süreç mi yoksa konuştuğumuz dilin de düşüncelere bir etkisi var mı? Tersinden soracak olursak; düşüncelerin dilin oluşma sürecindeki etkisi nedir? Bu sorulara cevap bulmak için Hadot'a kulak verelim:

Bir dil içinde felsefe yapıyoruz, çünkü basitçesi bir dil içinde düşünüyoruz. Bunu da çoğu kez unutuyoruz ve Wittgenstein'in sözünü ettiği şu Fransız diplomat gibiyiz; diyordu ki sözcüklerin Fransızca'da onları düşündüğümüz düzende bulunması Fransız dilinin bir özelliğidir. Aslında, düşüncenin düzeni belli bir linguistik sisteme bağımlı bir düzendir. Farklı diller, bireylerin sayelerinde başkalarıyla iletişim kurabildiği, evrenin şu ya da bu tarafını dikkate alarak veya ihmâl ederek dünyayı analiz ettiği ve nihayet kendi bilincinin oluşturduğu formülleri ve kategorileri önceden belirleyen sistemler oluştururlar (Hadot, 2011: 174, 175).

O hâlde konuştuğumuz dillerin yapısı düşüncelerimizin yönünü doğrudan etkiler. Bir dildeki kurallar tüm düşüncelerimizin çerçevesini belirler. Bizim dil içerisinde hâkim olduğumuz kavramlar kadar düşüncemiz de zenginlik kazanır. Fakat her ne kadar dil düşünceyi etkilemiş olsa da dillerin de bir doğuş serüveni vardır. Düşünce olmadan dil, dil olmadan düşünce olmaz. Aynı zamanda diller kendi içerisinde çeşitlilik içerir. Dünyadaki dillerin çeşitliliğini göz önünde bulunduracak olursak kültürel çokluğun da farkına varmış oluruz.

Felsefi Soruşturmalar'da Wittgenstein, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğini vurgular. Okuyucunun bu çeşitlilik üzerine kafa yormasını ister (Erdem, 2020: 35). O, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğinin kullanımsal çokluğunu gösterir. Wittgenstein dilin kullanımsal çokluğunu "dil oyunları" kavramıyla ifade eder. "Dil oyunları" onun ikinci dönem dil görüşünü inşa eden *Soruşturmalar* için kritik bir öneme sahiptir.

2.1.1. Dil Oyunları

Wittgenstein, *Soruşturmalar*'ın önsözünde yaklaşık dört yıl önce, ilk kitabı olan *Tractatus*'u tekrar okuduğunu ve yazdıklarını bir başkasına açıklama fırsatı bulduğunu yazmıştır. Böylece o, birinci dönem görüşlerini ikinci dönem görüşleriyle beraber yayımlaması gerektiğini söylemiştir. Ancak bu şekilde söylemek istediklerinin netlik kazanacağını ifade etmiştir. Tekrar felsefeyle uğraştığından beri Wittgenstein, ilk kitabındaki görüşlerinde önemli hataların olduğunu fark etmiştir (Wittgenstein, 2017: 20). Wittgenstein yaptığı hataları doğrudan *Tractatus*'un kendisine değil de Aziz Augustinus'un (ms 354-430) *İtirafı*'ndaki dil öğrenme tanımına gönderme yaparak gösterir:

Öyle bir yazı düşün ki burada harfler, sesleri imlemenin yanı sıra, vurgu ve noktalama imleri olarak da kullanılıyor olsun. (Yazı, ses-resimlerini betimlemeye yarayan bir dil olarak da kavranabilir.) Şimdi tut ki biri bu yazıyı sanki salt her harf bir sese denk düşüyormuş ve harfler aynı zamanda bambaşka işlevlere de sahip değilmiş gibi görüyor. Augustinus'un dili kavrayışı, bu yazının böyle aşırı basitleştirilmiş bir kavranışına benzer (Wittgenstein, 2017: 24).

Wittgenstein bu ifadeyle “anlamın resim kuramı”nın dili aşırı basitleştirdiğini, Augustinus'a gönderme yaparak anlatmaya çalışmıştır. Böylece Wittgenstein, Augustinus ve *Tractatus*'un paylaştığı yanıltıcı dil modeline yönelir ve bu dilin sanki dil biçimlerinin tek bir çözümlemesi varmış gibi bir yanılgıya sebep olduğunu dile getirir (Grayling, 2008: 106). Oysa Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da dilin tek bir özünün olduğu görüşünden sıyrılmıştır. Dil onu konuşan toplum içinde ele alınmalı ve aydınlatılmalıdır. Her bir dil konuşulduğu toplum içinde değerlendirilmelidir. Dilin tek bir özünün olduğunu iddia etmek, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği göz ardı etmeye sebep olur. Dil artık açıklanmayı gerektiren bir amaç değil, kullanıldığı toplumda anlaşılmayı sağlayan bir araç hâline gelmiştir. Bu da beraberinde Wittgenstein'in “anlamın resim kuramı”nın yerini alacak “dil oyunları” kavramının oluşumunu sağlamıştır. Wittgenstein *Soruşturmalar*'da dilin özünü ve “dil oyunları” kavramını şu şekilde açıklar:

“‘Öz bizden gizlidir’: Sorunumuzun şimdi aldığı biçim budur. ‘Dil nedir?’, ‘Cümle nedir?’ diye sorarız. Ve bu soruların yanıtı bir seferde tam olarak verilmeli ve gelecekteki her deneyimden bağımsız olmalıdır” (Wittgenstein, 2017: 63). Wittgenstein bir öz arayışında olmamızın anlamsız olduğunu söyler. Burada esas

soru dilin ve cümlelerin ne olduğudur. Bu soruların yanıtı gelecek içerisinde aranmamalı ve geleceğe yorulmamalıdır. Bu sorular şimdi içerisinde ve şimdinin yaşam koşulları içerisinde yorumlanmalıdır.

Peki ama kaç tür cümle vardır? Diyelim ki iddia, soru ve emir mi? Böyle sayısız tür vardır: “İmler”, “sözcükler” ve “cümleler” dediğimiz şeylerin hepsinin sayısız çeşitte kullanım türleri vardır. Ve bu çeşitlilik sabit, baştan bir kereliğine verilmiş bir şey değildir; tersine, yeni dil tipleri, yeni “dil oyunları” diyebileceğimiz şeyler ortaya çıkarken diğerleri eskir ve unutulur. “Dil oyunu” deyimini burada, dilin konuşulmasının bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin bir parçası olduğunu belirgin kılmalıdır (Wittgenstein, 2017: 32).

Wittgenstein’a göre dil, farklı etkinlikler çokluğu ise dilin emretmek, bir olayı bildirmek, betimleme yapmak, soru sormak, şaka yapmak, teşekkür etmek gibi birçok amaç için kullanıldığını söyleyebiliriz. Dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitlilik bir kerelik tanımlanıp öylece kabul edilecek bir şey değildir. O anki yaşam koşullarıyla çeşitlenip farklılaşabilmektedir. Yaşam biçimleri, yani kültürel yapılar önem kazanmıştır. Bir toplumun kültürel normları o dilin şekillenmesini sağlar. Kültürel farklılık, dil çeşitliliğini beraberinde getirir. Dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği için Wittgenstein, “dil oyunları” ifadesini kullanır. “Dil oyunu” dediğimiz şey çeşitli yaşam biçimleri içerisinde şekillenir ve gözleme açıktır.

“Hatamız, olguları ‘ilk-görüngüler’ olarak görmemiz gereken yerde bir açıklama aramamızdır. Yani ‘bu dil-oyunu oynanıyor’ dememiz gereken yerde” (Wittgenstein, 2017: 184). Dil artık basit anlamda bir ad-nesne ilişkisinden ve bu ilişki üzerinden bir açıklama çabasından ibaret değildir. Bunun yerine dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği yorumlamak önem kazanmıştır. Çünkü dil, “‘dil oyunları’ içinde düşüncenin dinamik, canlı işleyen bir sistem olduğunu gösterir” (Sezgin, 2002: 127, 128) ve “dil oyunları” yaşam içinde başlar, insan davranışlarında değişir, gelişir ve şekillenir.

Wittgenstein’a göre insanı yanlışa sürükleyen şey, bir sözcüğün bir oyunda ne şekilde kullanıldığına bakılarak, aynı sözcüğün başka bir oyunda da ilk oyundaki gibi kullanılacağını düşünmekle ilgilidir (Cevizci, 2013: 1612). Oyunlar arasında benzerlikler olabilir fakat bu durum sözcüklerin aynı şekilde kullanılması gerektiği anlamına gelmez. Wittgenstein bu durumu “ailevi benzerlikler” kavramıyla açıklar. Bu kavramın anlamını ilerleyen sayfalarda açıklayacağız. Aynı zamanda yukarıda dillerin gramatik yapılarına değindiğimiz üzere sözcüklerin cümlelerdeki dizilişi

dilden dile değişir. Bir sözcüğün bir cümledeki yeri, o dilin hangi dil grubuna ait olduğu ve o dil grubunda hangi kuralların geçerli olduğuna bağlıdır. Dillerin gramatik yapıları arasındaki farklılık da bir “dil oyunu” içerisinde fark edilir.

Böylece Wittgenstein, “dil oyunu”nun evrensel bir açıklamasını vermez. Bu da Wittgenstein’in “dil oyunu”nu temel olarak görmesinden kaynaklanır ve şöyle diyebiliriz ki temel olan temellendirilemez. Wittgenstein “dil oyunları”nı satranç oyununa benzetir (Erdem, 2020: 340). Satranç örneğine Wittgenstein *Mavi Kitap*’ta şu şekilde yer vermiştir:

Satranca benzeyen ama daha basit, piyonların kullanılmadığı bir oyunun var olduğunu farz edelim. Bu oyuna eksik der miydik? Ya da satrancı bir şekilde içeren ama başka elemanların da eklendiğı bir oyuna satrançtan daha tam der miydik? Mantıkta daha az genel gibi görünen durumun hor görülmesi, o durumun tam olmadığı fikrinden kaynaklanır (Wittgenstein, 2019a: 50).

Satranç oyununda olduğı gibi birinci oyunun kurallarının ikinci oyunda da aynen geçerli olduğunu düşünmek insanı çıkmaza sürükler. Hâlbuki dilin her oyun için kullanımı farklı olmalıdır. Çünkü herhangi bir oyundaki kurallar farklı bir başka oyun için geçerli olamaz. Genellik tutkusuna kapılmak işimizi güçleştirir ve bizi yanılgıya düşürür. Bu “genellik tutkusu”na olan eğilimlerimizi *Mavi Kitap*’ta Wittgenstein “aile benzerlikleri” kavramıyla açıklar. Peki Wittgenstein “aile benzerlikleri” derken neyi kastetmektedir? Wittgenstein birçok oyunu ele aldığımızda oyunların hepsinin oyun diye ifade edilmesinde ortak bir şey olduğu yanılgısına düşebileceğimizi söyler. Fakat oyunlar bizim yanılgımızın aksine kendi üyeleri arasında bir aile meydana getirir. Aile dediğimiz bu yapıdaki benzerlikler ise “aile benzerlikleri”dir. Nasıl ki bir aile içindeki fertlerin kimilerinin burunları, kimilerinin ağzı, kimilerinin gözleri aynı ise “dil oyunları” içindeki diller de bu şekilde birbiriyle benzerlik taşır (Wittgenstein, 2019a: 48). Fakat bu benzerliklerin olması dillerin “dil oyunları” içinde ortak bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmez.

Aynı zamanda Wittgenstein her oyunun kendi içerisinde kuralları olduğu gibi dilin de her toplumda kuralları ve farklı bir kullanımı olduğunu göstermeye çalışır. Dilin farklı kullanımlarını göz ardı edip tek bir kullanımına yoğunlaşmanın dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğini ve toplumsallığını göz ardı etmeye sebep olur. Bu, dilin tek bir yapısının yani tek bir özünün olduğu yanılgısına düşürür. Wittgenstein *Soruşturmalar*’da “aile benzerlikleri”ni ve genellik tutkumuzdan

siyırılmanın gereğini şu şekilde ifade eder: “Dil dediklerimizin hepsinde ortak olan bir şey belirtmektense, bu görüngülerde, hepsi için aynı sözcüğü kullanmamıza yol açan ortak tek bir şey bulunmadığını aksine bunların birbirleriyle çok çeşitli şekillerde akraba olduklarını söylüyorum” (Wittgenstein, 2017: 51). Bütün bunlara dil dememizin sebebi bu akrabalıklardır.

Şimdi oyunların oynanma süreçlerini ele alalım. Wittgenstein oyunlarla iskambil oyunlarını, top oyunlarını, bir zeminin üstünde oynanan oyunları vs. 'yi kast eder. Peki “bunların hepsinde ortak olan nedir?” Bunların hepsinde ortak olan bir şey bulunmasa da aralarında benzerlikler ve akrabalıklar olduğu fark edilir. Kimi oyunlarda kazanmak önemlidir, kimi oyunlar eğlenmek amaçlı oynanır, kimi oyunların oynanması için bir beceri gereklidir. Bütün bu oyunları gözden geçirirsek benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkıp kaybolduğuna şahit oluruz. Bu inceleme şu şekilde sonuçlanır: “Birbirleriyle kesişen ve üst üste binen karmaşık bir benzerlikler ağıdır gördüğümüz. Gerek büyük gerekse küçük ölçekte benzerlikler” (Wittgenstein, 2017: 51, 52). Wittgenstein şu şekilde devam eder:

Bu benzerlikleri nitelemek için “ailevi benzerlikler”den daha iyi bir ifade düşünemiyorum. Çünkü aile üyeleri arasındaki çeşitli benzerlikler de bu şekilde üst üste biner ve kesişir: Boy, yüz hatları, göz rengi, yürüyüş tarzı, mizaç, vs., vs. Ve şunu söyleyeceğim: “Oyunlar” bir aile oluşturur (Wittgenstein, 2017: 52).

Wittgenstein, “ailevi benzerlikleri”n “dil oyunları” içindeki önemini daha iyi bir şekilde kavrayabilmemiz için “ilkel diller”e yönelmemiz gerektiğini söyler. Çünkü ona göre önermelerin gerçeklikle uyuşup uyuşmadığı en iyi hâliyle kendini “ilkel diller”de ortaya koyar ve dil en açık ve en şeffaf hâliyle “ilkel diller”de belirir. Karmaşık olan her şey basit olanlar üzerine kurulur. Her ne kadar “genellik tutkumuz” bizi bu amaçtan alıkoysa da bunun önüne geçmeliyiz (Wittgenstein, 2019a: 47, 48). Wittgenstein’in “ilkel diller”⁶ derken kastettiği şey duyularımız sayesinde adların anlamlarını nasıl öğrendiğimizle ilişkilidir. Bizler duyularımız aracılığıyla, sözcükler ve ilkel-doğal ifadeler arasında bir bağ kurabiliriz. Mesela bir çocuğun acı duyduğu zaman bağırarak verdiği tepkiler neticesinde, ebeveyni onunla konuşarak, önce ona ünlemleri daha sonra da cümleleri öğretir. Çocuk bu sayede acı çekerken acıyı nasıl tanımlayacağını öğrenmiş olur (Grayling, 2008: 133, 134).

⁶ Wittgenstein “ilkel dil”leri, “dilin ilkel biçimleri” diye de ifade eder (Wittgenstein, 2019a: 15).

Böylece “ilkel diller”in, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğin başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. O hâlde dilin en yalın şekline “ilkel diller” kaynaklık eder. Daha sonra basit olan bu diller çeşitlenip karmaşık bir hâl almaya başlamıştır.

Wittgenstein’in ikinci döneminde dil artık matematiksel bir toplam değildir; aksine o, üreyen, gelişen canlı bir şeydir. “Bir ilkel kabile dilinin tek bir ‘dil oyunu’ymuş gibi düşünülmesi onun bizim çeşitli ‘dil oyunları’mıza bakmamızda kendisinden yararlanabileceğimiz bir örnek oluşturur” (Soykan, 2006: 102). Daha anlaşılır kılmak için örümcek ağı metaforunu gözümüzün önünde canlandıralım. Dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitlilik de örümcek ağındaki gibi bir noktadan başlayıp genişlemiştir. Böylece dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitlilik başlangıcını “ilkel diller”e borçludur. “Dil oyunları”nın incelenmesi de “ilkel diller”in incelenmesidir (Wittgenstein, 2019a: 15). Son raddede “dil oyunları” için şöyle bir sonuca varılabilir:

Diller üreyen bir canlı gibi doğar, büyür ve ölür. Bütün diller, buldukları “dil oyunları” içerisinde ele alınıp incelenmelidir. Wittgenstein’in ifade ettiği üzere yeni kavramların ortaya çıkışı doğum sancıları gibi zorlu bir süreçtir (Wittgenstein, 1999: 49). Wittgenstein’in “dil oyunları” kavramı da kendi düşüncelerinin çektiği sancılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu kavram onun değişime uğrattığı dil görüşünün en anlaşılır izâhidir. “Dil oyunları” içindeki dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitlilik Wittgenstein’i, “teorik anlamda” temellendirmekten kopardığı dilin “pratik anlamda” bir süreç olduğunu anlatmaya sevk etmiştir.

2.1.1.1. Pratik Anlamda Dil

Dille ifade etmeyi “dil oyunları” içerisinde alıştırma yaparak öğreniriz. Dil, bizim yaşam biçimleri içerisinde yaptığımız *pratikler* çerçevesinde öğrenilir. Yeni doğan bir bebeği örnek verecek olursak, o bulunduğu ortamda konuşulan dile göre nesnelere adlandırmayı öğrenir. Bunun “anlamın resim kuramı”yla kısıtlanması doğal olarak dilin zenginliğini görmezden gelmeye yol açar. Peki bir sözcüğe anlamını veren yalnızca gönderimde bulunduğu şey değilse nedir? Wittgenstein, bu soruyu *Mavi Kitap*’ta şu şekilde cevaplar:

Bir sözcüğe anlamını verenin yalnızca o sözcüğün özgül kullanımı olduğunu unutma eğilimindeyiz. Sözcüklerin kullanımıyla ilgili, birinin üstünde ‘beş elma’ sözcükleri

yazılı bir kâğıtla manava gönderildiği eski örneğimizi düşünelim. Sözcüğün *pratikteki* kullanımı onun anlamıdır. Çevremizdeki nesnelere, konuşmamızın bu nesnelere gönderme yapmasını sağlayan, üstünde sözcükler bulunan etiketler taşımasının olağan bir şey olduğunu hayal edin. Bu sözcüklerin bazıları nesnelere özel adları, bazıları cins adları (masa, sandalye vb. gibi), yine bazıları renklerin, biçimlerin vb. adları olurdu. Yani bir etiketin, bizim için ancak onu belli bir şekilde kullandığımız ölçüde bir anlamı olurdu (Wittgenstein, 2019a: 116, 117).

Yukarıdaki pasajda ifade edilen, kullanımın sözcüğün anlamını belirlediğine dikkat çekmek için çekiç örneğini verebiliriz. Duvara çakılı olan, çıkmış bir çivi çekiç yardımıyla yerine yerleştirilir. Çekicinin kullanımı o çiviye yerine monte etmektir. Çekicinin olmaması, bizleri elimizdeki demir sopa yardımıyla çiviye yerine yerleştirmeye sevk edebilir. O hâlde elimizdeki demir sopa, kullanımının dışında bir işlev görmüştür. Yani demir sopayı ihtiyacımız doğrultusunda farklı bir işlevde kullanmış oluruz. Böylece demir sopa bulunduğu konumdan farklı bir şekilde, pratik bir çözümlerle kullanılarak yeni bir anlam kazanmıştır. Çekicinin olmaması, bizi demir bir sopa yardımıyla da çıkan çivileri yerleştirebileceğimiz sonucuna ulaştırmıştır. Böylece demir sopanın farklı bir şekilde kullanılabilmesini gündelik hayatta, pratiklerimiz içinde deneyimleyerek elde ederiz. Benzer şekilde Wittgenstein, ikinci dönem görüşlerinde dilde tek tipleşmeyi yadsır, dilin pratik gayeler için kullanımıyla şekillenen çoğulculuğu ön plâna çıkarır.

Erdem de “dil, varlığa gelmesi ve öğrenilmesinin Wittgenstein’in ikinci dönem görüşü bağlamında pratiğe yansımaları ve kullanımıyla mümkün olduğunu söyler” (Erdem, 2020: 341). *Soruşturmalar*’da Wittgenstein, daha önce değinildiği gibi dilin pratik yoluyla öğrenimini Augustinus’tan yola çıkarak ifade eder. Augustinus’un savunduğu görüşe (dildeki sözcüklerin nesnelere adlandırıldığı, cümlelerin de bu şekilde adlandırılışların bağıntısı olduğu sava) uygun bir dil düşünürsek olursak usta ve çırak ilişkisi ele alınabilir. Bir inşaat ustası alçı dediğinde çırak alçıyı getirmesi gerektiğini bilir. Bu bir “ilkel dil” olarak düşünülebilir (Wittgenstein, 2017: 23, 24). Çırağın malzemelerin adlarını öğrenmesi, bir açıklamaya gerek kalmadan yaşamsal pratikler sayesinde gerçekleşmiştir. Wittgenstein’a göre artık dilde bulunan önermelere anlam vermek için açıklama yapmaya gerek yoktur. Çocuklar büyüklerle iletişime girdiği zaman ebeveynlerin nesnelere adlandırması da onlar için bir açıklama değildir. Çocuk o sırada nesnelere adlarını öğrenmek için sadece bir alıştırmayı yapar. Wittgenstein, buna “dil kullanımı

pratiği” der (Erdem, 2020: 342, 343). Böylece “dil oyunları”nda da ifade ettiğimiz üzere Wittgenstein, birinci dönem görüşlerinden farklı olarak, dilin tanımlanmış, çözümlenmiş bir bütün olmadığını; onun canlı, üreyen, gelişen ve değişen bir süreç olduğunu açıklamaya çalışır.

Wittgenstein, dil öğrenme süreçlerinin bir dizi etkinlik sonucunda edinildiğini ileri sürmektedir. Usta-çırak diyalogu, ilkel diller, malzemelerin adlandırılması, tekerlemelerdeki sözcükler vs. bütün bunlar Wittgenstein’in “dil oyunları” tanımlaması içerisine girer (Wittgenstein, 2017: 26). “Dil oyunları” gündelik yaşam biçimlerinde yaptığımız pratikler sonucunda öğrenilir.

Wittgenstein *Kahverengi Kitap*’ta da bir “dil oyunu” içinde bir nesnenin adlandırılmasının bizim için yeterli olmadığını, esas anlamın o nesneyi adlandırışımızdaki kullanım şeklimizde yattığını belirtir. “İlkel bir felsefe, adın bütün kullanımını ilişki fikrine sıkıştırır, böylece o, gizemli bir ilişki hâline gelir” (Wittgenstein, 2019a: 252). Bir nesnenin tek bir adının olduğunu düşünmek dilin kullanımsal çokluğunu göz ardı etmektir. Bir nesne “dil oyunları” içerisinde farklı dillerde farklı şekilde adlandırılır. Bir eşya olarak masayı düşünelim. Türkçede “masa” olarak adlandırılırken, İngilizcede “table” olarak adlandırılır. Bir başka örnek verecek olursak “Ayşe” ismini ele alalım. Dünya’da “Ayşe” olarak adlandırılan birden fazla insan olduğunu söyleyebiliriz. İçimizden biri “Ayşe” olarak adlandırılan bir insana “kuzu” demeyi tercih edebilir. “Kuzu” sözcüğünü, gerçekte bir kuzuyu göstermek için değil de bir insana olan samimiyetten ötürü sıfat olarak kullanmış olmamız “dil oyunları” içindeki dilin ifadesel genişliğini gösterir. Yani bir şeyi ifade ederken imlediğimiz şeyi farklı bir ifadeyle adlandırmamız, o şeyin pratikte bizler tarafından kişisel olarak kullanımını gösterir. O hâlde, Wittgenstein’in *Mavi Kitap*’ta “bir şeyi söylemekle, o şeyi kastetmek arasında fark olduğunu” (Wittgenstein, 2019a: 71) belirtmesi rastlantı değildir. Hatta bir kişiye bir şey söyleyip, farklı birisinin o şeyi anlamasını kastetmiş de olabiliriz. Bunu “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla” deyimiyle de ifadelendirebiliriz. Bu bağlamda dil, geniş yelpazede birden fazla dil kullanımını içinde barındırır. Wittgenstein dilin bu anlamda kullanımsal zenginliğinin bir “koleksiyonun adı” olduğunu söyler (Wittgenstein, 2019b: 97).

Bu kullanımsal zenginlik dilin toplumdaki farklılaşmasını gösterir. O hâlde, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğinde ortak bir şey aramak bizi yanılgıya düşürecektir. Evrensel bir dil anlayışını benimsemeye çalışmak ise boşuna bir çabadır. Böylece dil, Wittgenstein'in birinci dönem görüşlerinden farklı olarak bir amaç olmaktan çıkıp bir araç hâline gelmiştir. Bunu Wittgenstein'in şu ifadelerinden rahatlıkla okuyabiliriz:

Birçok dile aşina olmamız, bunlardan herhangi birinin biçimleriyle meydana getirilmiş felsefeleri çok fazla ciddiye almaktan bizi alıkoyar. Ne var ki burada, belli ifade biçimleri lehinde ve aleyhinde güçlü ön yargılarımızın olduğu; tam da birçok dilin bu yığılışının, bizim belli bir resme sahip olmamız sonucunu verdiği olgusuna gözlerimiz kapalıdır (Wittgenstein, 2019b: 97).

Artık birden fazla dilin varlığı, tek bir dilin kurallarıyla oluşturulan bir sistemin geçerliliğini yadsır. Böylece Wittgenstein dili teorik anlamda temellendirmeyi bir kenara bırakıp, dilin pratik anlamda kullanımsal çokluğuna yönelmiştir. O, birinci döneminde amaç edindiği dilin “mantıksal çözümleme” çabasıyla kopmuş, dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğini ortaya çıkarmaya çalıştığı “edimsel çözümleme”ye yönelmiştir. Bu düşünce onu ideal dil anlayışından uzaklaştırmıştır.

2.1.1.2. Edimsel Çözümleme

Dilin bir koleksiyon olduğunu daha önce belirtmiştik. Wittgenstein, *Kültür ve Değer*'de “sözcükler eylemdir” der (Wittgenstein, 2009: 176). Bir şeyin anlamı o şeyin edimiyle belirir ve anlam kazanır. “Anlamın resim kuramı”ndaki yanlışlığı ortaya çıkarmaya çalışarak “edimsel çözümleme”nin önemini vurgulayan Wittgenstein'in bu savını şöyle bir örnekle daha açıklayıcı hâlde getirebiliriz: Dili Türkçe olmayan birine sandalye sözcüğünü öğretelim. Bunu öğretirken parmağımızla işaret edip sandalye diyelim. Öğrenmekte olan kişi neden masanın biçimini, rengini, şeklini değil de kendisini işaret ettiğimizi anlasın. Türkçeye hâkim olan biri şüphesiz bu dil oyununda geçen sandalyeden kastımızın ne olduğunu anlayabilir ama Türkçe'yi bilmeyen birinin aynı şekilde anladığını iddia edemeyiz. Dolayısıyla bu durum beraberinde şu soruyu getirir: Eğer anlam göndergesel tanımlamalara dayanıyorsa o zaman dil öğrenmeye nasıl başlanır? (Grayling, 2008: 109, 110) Bu durum kendi içerisinde büyük bir problemi beraberinde getirir. Örneğin; doğuştan kör birini ele alalım. Göndergesel tanımlamayı kabul eden biri, sandalyeyi görmeyen

birinin, sandalyenin ne olduğunu da kavrayamayacağını o hâlde hiçbir zaman anlamlandırabileceği bir dilsel kavrayışa sahip olamayacağını söyler. Oysa dildeki kavramların anlamı resmetme kuramıyla sınırlandırılmayacak kadar zengin bir koleksiyona sahiptir. Böylece dil, toplum içinde açığa çıkan gündelik dilde insanların edimsel davranışlarında kendini ortaya koyar.

Gündelik dilin öneminden bahseden felsefeciler Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünden etkilenmiştir. John Langshaw Austin (1911-1960) bunlardan yalnızca birisidir ve felsefi bilgi üretme konusunda gündelik dilin öneminden bahsetmiştir. Austin'in "söz edimleri" kuramını oluşturmasında, Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünden etkilendiği söylenir. Wittgenstein'in sözcüklerin eylem olduğunu söylediğini yukarıda ifade etmiştik. "Austin bir şey söylemek, bir şey yapmaktır görüşünden yola çıkar" (Çelebi, 2014: 80). Austin, dilin kullanımını betimlemelerle sınırlandıran mantıksal pozitivistlere karşı dilin kullanımının genişliğinden bahseder (Çelebi, 2014: 81). Onun dilin kullanımının genişliği ile söylemek istediği, dilin ifade çokluğunun savunulmasıdır. Wittgenstein'in ikinci dönem görüşlerinde savunduğu üzere dilin betimlemeler dışında soru sorma, emretme ve istekte bulunma gibi ifade biçimleri de bulunmaktadır. O nedenle dilin betimlemeler dışında, edimselliğinin göz ardı edilmesi dilin genişliğini yok saymak demektir.

Wittgenstein *Tractatus*'ta sadece olguların betimlemelerinin anlamlı olduğu tezine karşıt olarak *Mavi Kitap*'ta şöyle bir antitez öne sürer: Bir şeyi hayal etmenin o şeyin var olmuş ve bizim de onları görmüş olma düşüncemiz pek de sağlam olmayan bir argümandır. Belki de hiç kimsenin hayal edemediği bir şeyi zihninizde canlandırıyoruzdur, olgular dünyasında herhangi bir karşılığı olmayan bir şeyi (Wittgenstein, 2019a: 66). O hâlde Wittgenstein *Soruşturmalar* eserindeki görüşlerine geçiş döneminde, bir kimsenin gördüğü şeyi işaret ederek "bunu görüyorum" ya da "bu görülüyor" demesinin anlamlı olduğu kadar görmediği bir şeyi işaret ederek "bunu görüyorum" ya da "bu görülüyor" demesinin de anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Wittgenstein, 2019a: 120). Wittgenstein, cümlelerle betimlediğimiz şeylerin "mantıksal çözümleme"lerle anlamlı olup olmadığının incelenmesinin, dilin ifadesel çokluğunu açıklamada yetersiz olduğu kanaatinde.

Dilin ifadesel çokluğu dilin betimsel işlevini içerdiği gibi dilin edimsel işlevini de içerir.

Ağrıyan yerimizi işaret ederek bildirebiliriz. Örneğin; ayak parmağım ağrıyor dersem, hangi parmağımın ağrıdığını dokunmadan nasıl bildirebilirim. Bir başkasına ifade etme şeklimiz, onu göstermekle anlam kazanır. Bir başkası benim acımı deneyimleyemez. “İşaret etme edimi bir ağrı yeri belirler. Bu arada, bu işaret etme edimi, ağrıyan noktamın araştırılarak bulunmasıyla karıştırılmamalıdır. Gerçekte bu ikisi farklı sonuçlara götürebilir” (Wittgenstein, 2019a: 91, 92). Bir şeyi işaret ederek göstermek de eylemsel bir davranıştır. Bir şeyi işaret ederek anlatmak hareket hâlinde olmayı gerektirir. O hâlde bir şeyi işaret ederek anlatmak edimsel bir davranışı gerektirir. İşaret ettiğim uzvumdaki yerin ağrıyıp ağrımadığını kanıtlayamam. Çünkü ağrı kişisel bir deneyim içerir. Bir yerimin ağrıdığını işaret ederek göstermiş olmam, o yerimin ağrıdığını kanıtlamaz. Belki de bir yerim ağrıyordur ve sadece rol yapıyorumdur. O hâlde dil hem bildirimsel ifadeleri hem de edimsel ifadeleri kapsar.

Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da “edimsel çözümleme”ler yapılarak “dil oyunları” içerisindeki çeşitliliğin farkına varılabileceğini söyler. “Dil oyunları” içerisindeki çeşitlilik sınırsızdır ve o, bu çeşitliliği şu şekilde örneklendirmiştir:

- Emretmek ve emir uyarınca eylemde bulunmak-
- Bir nesnenin görünüşünü ya da boyutlarını betimlemek-
- Betime (çizime) dayanarak bir nesne üretmek-
- Bir olayı bildirmek-
- Bir olay hakkında tahminler yürütmek-
- Bir hipotez ortaya atmak ve bunu sınamak-
- Bir deneyim sonuçlarını tablo ve çizelgelerle sergilemek-
- Bir öykü uydurmak; bunu okumak-
- Tiyatro oyunu oynamak-
- Tekerleme söylemek-
- Bilmece yanıtlamak-
- Şaka yapmak; fıkra anlatmak-
- Uygulamalı aritmetik problemi çözmek-
- Bir dilden diğerine çeviri yapmak-
- Rica etmek, teşekkür etmek, sövmek, selamlamak, dua etmek.

-Dilin aletlerinin ve bunların kullanım tarzlarının çeşitliliğini, sözcük ve cümle türlerinin çeşitliliğini, mantıkçıların dilin yapısı üzerine söylemiş olduklarıyla karşılaştırmak ilginçtir. (Tabii *Tractatus Logico-Philosophicus*'un yazarı da dâhil bunlara) (Wittgenstein, 2017: 32).

Yukarıdaki pasajda ifade edildiği üzere Wittgenstein dilin bir alet kutusu olduğunu düşünür. “‘Dil oyunları’ bir bütünün ilişkisel parçaları ya da *bir yap-boz bulmacasının parçaları* olarak değil, bir alet kutusu içerisindeki farklı aletler ya da daha genelde farklı aletler içeren alet kutuları gibi işlev görmektedirler” (Anlı, 2013: 157). “Dil oyunları” içindeki bütün ifade şekilleri de birer alettir. Bu aletlerin birbirine benzerliği ise “aile benzerlikleri”nden kaynaklanır. Wittgenstein, parantez içerisinde “*Tractatus* yazarı da dâhil” diyerek öz eleştiri yapmıştır. Aynı zamanda o, *Tractatus*'taki görüşlerine karşıt olarak *Soruşturmalar*'da dilin temellendirilemez bir yapıda olduğunu şöyle açıklar: “Felsefe dilin edimsel kullanımına hiçbir şekilde müdahâle etmemelidir. Kullanımı betimleyebilir, fakat dilin edimselliğini temellendiremez ve olduğu gibi bırakır” (Wittgenstein, 2017: 69). Wittgenstein dilin edimselliğinin, pratiksel olduğunu yani kuramsal olmadığını söyler. Felsefede dilin çeşitliliğinin teorik bir düzleme yerleştirilmesi yanılığa düşmeye sebep olur. Wittgenstein aynı maddeye şu şekilde devam eder: “Felsefe matematiksel keşifi de olduğu gibi bırakmalıdır. Çünkü ‘matematiksel mantığın önde gelen bir sorunu’ diğer matematiksel sorunlardan farksızdır” (Wittgenstein, 2017: 69). “Matematiksel mantıkla” diğer matematiksel ifadeler de kendi içerisinde değerlendirilmelidir. Matematiksel dilin içindeki kavramlar her ne kadar birbirleriyle benzerlik gösterse de çeşitlilik içerdiği de bir gerçektir.

Böylece Wittgenstein’ın ikinci dönem görüşlerinde bir yöntemin olmadığını söyleyebiliriz (Pears, 1985: 130). “Felsefeci ve filozofa düşen görev, felsefeyi teorilerin gölgesinden kurtarmaktır. Çünkü felsefe özünde bir teori değil, fakat faaliyettir. Felsefe yapılan bir şeydir, ama sayıp dökülecek bir öğretiler bütünü değildir” (Atak, 2010: 122). “Bir başka deyişle, felsefi problemler (bilim felsefesinin problemleri de dahil olmak üzere), sözcükler, kavramlar üzerinden değil, bütünsel (holistik) bir yaklaşımla, anlam kazandıkları dil oyunları dolayımında anlaşılabilir” (Anlı, 2013: 158).

2.1.2. Anlamın Kullanım Kuramı

Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da “kullanım” kavramına yaklaşımını amaçlı bir şekilde geniş tutmuştur. Bu sebeple ifadelerin kullanımları “dil oyunları” kadar çok çeşitlidir ve hepsini kucaklayacak tek bir yöntem yoktur (Grayling, 2008: 110, 111). Bu durum Wittgenstein'in belli bir sistematik tavrıdan kaçındığını gösterir. Bunu daha iyi anlamak için, sembolizm açıklamasını örnek olarak verebiliriz:

Semboller bir topluma, bir kültüre ve bir medeniyete aittir. Yani toplumdan topluma kültürden kültüre medeniyetten medeniyete farklı anlamlar taşır. Çünkü aynı sembol farklı kullanımlara sahip olabilir. Mesela kaldırılmış bir işaret parmağı bir yerde Allah'ın birliğini ifade etmek üzere dini bir anlatım olarak kullanılırken, bir başka yerde “sözlü savunma hakkı” anlamına siyasal, bir başka yerde “zafer” manasına ideolojik bir sembol olarak kullanılabilir (Ayдын, 2011: 377).

Dildeki kavramlar da bu semboller gibi farklı toplumlarda farklı kullanımlarla açığa çıkabilir. Kısaca bir şeyin anlamı o şeyin kullanımıyla belirlenip anlam kazanır. Böylece dilin farklı toplumlarda farklı kullanımlarının olması bir nesnenin de farklı toplumlarda farklı işlevlerde kullanılmasıyla benzer niteliktedir. Wittgenstein bunu şöyle dile getirmektedir:

Bir alet kutusundaki aletleri düşün: Çekiç, kerpeten, testere, tornavida, cetvel, tutkal çanağı, tutkal, çiviler, vidalar. Bu nesnelere işlevleri ne denli çeşitliyse, sözcüklerin işlevleri de o denli çeşitlidir. (Ve her iki yanda da benzerliklere rastlanır.)

Kafamızı karıştıran, sözcüklerin konuşurken duyduğumuz ya da yazılı veya basılı olarak karşılaştığımız görünümünün bir örneği tabii ki. Çünkü kullanımları o kadar belirgin durmaz karşımızda. Özellikle de felsefe yaparken! (Wittgenstein, 2017: 27).

Felsefedeki esas sorun da sözcüklerin kullanımını, sanki onların düzenli işlevleri varmış gibi betimleme çabasına girmekten kaynaklanır (Wittgenstein, 2019a: 82, 83). Erdem, Wittgenstein'in “sözün anlamını bir memurun işlevine benzettiğini, işlev değişince anlamın da değişeceğini” söyler (Erdem, 2020: 354). Örneğin, testere bir marangozluk aletidir, dersek testerenin işimizi görmek için bir yardımcı unsur olduğunu söylemiş oluruz. Dil de aynı şekilde ifade biçimlerinde bir yardımcı unsur görevindedir. Yani dil araçtır. Wittgenstein'in dilin bir araç olduğunu alet metaforu ile göstermeye çalıştığını “edimsel çözümleme” başlığında belirtmiştik. Cevizci, Wittgenstein'in alet metaforunu şu şekilde açıklamıştır:

Wittgenstein ikinci döneminde dili, insan tarafından kullanılan bir alet olarak görür. Bir ifadenin anlamı, o ifadenin mümkün kullanışlarının bir toplamıdır. Bu da anlamı, insan faaliyetlerine ve sonunda da yaşam biçimleri bütünlerine bağlar. Dille ilgili olarak resim benzetmesinden alet benzetmesine geçiş, onun iki dil görüşü arasındaki en önemli farktır (Cevizci, 2013: 1612).

Bir sözcüğün birden fazla anlamı olabilir. Mesela gül sözcüğünü ele alalım. Gül hem bir çiçek çeşididir hem yüzümüzdeki gülümsemeyi ifade eder hem de bir insan adı olarak yani özel ad olarak kullanılabilir. Wittgenstein, dilin kullanım çokluğunu mantığın belirli kurallarıyla ifade etme çabasının gül örneğinde olduğu gibi dildeki kavramların anlam çeşitliliğini görmezden gelmeye sebep olduğunu söyler. O hâlde bir sözcüğün anlamı hangi kıstaslarla belirlenir? Wittgenstein bir sözcüğün anlamının, dildeki farklı kullanımsal şekillerle belirleneceğini söyler. Bütün kullanımsal çokluklar, bulunduğu toplumdaki yaşam biçimlerinde, bir uzlaşım neticesinde belirir. Burada “karşılık” artık sadece bir ifadenin, onu kullanımının bağımsız bir göstergesi değil, dildeki uzlaşma yoluyla kullanımınıdır. Wittgenstein buna şöyle işaret etmektedir:

“Karşılık” sözcüğünden yararlandığımız durumların hepsinde olmasa da büyük bir kısmında, bu sözcüğü şöyle açıklayabiliriz: Bir sözcüğün karşılığı, dildeki kullanımınıdır. Ve bir adın karşılığı da kimi zaman aracısına işaret edilerek açıklanır (Wittgenstein, 2017: 41).

Örneğin, masanın üzerinde bir bıçak olduğunu varsayalım. Elimle işaret ederek “bıçak masanın üzerinde” dersem bu cümlenin karşılık geldiği bir olgu durumu vardır. Wittgenstein’in birinci dönem felsefesinde bu örneği ele alacak olsaydık, “bıçak masanın üzerinde” olduğu taktirde anlamlı olurdu. Peki cümleyi şu şekilde değiştirerek ifade edelim: “Bıçağın masanın üzerinde olduğunu umut ediyorum.” Bir beklenti cümlesi olarak bıçağın masanın üzerinde olduğunu umut etmek anlamsız mı olurdu? Wittgenstein’in ikinci dönem görüşlerine göre beklenti cümleleri de belli bir olguyu betimleyen cümleler gibi anlamlıdır. Yani bir sözcüğün karşılığı, cümledeki kullanım şeklidir. Wittgenstein sözcüklerin, karşılık geldiği kullanımının açıkça görüldüğü “ilkel dil”lerde incelenmesinin bu belirsizliği ortadan kaldıracağını şu şekilde ifade eder:

Sözcüklerin karşılığı şeklindeki genel kavramın, dilin işleyişini, açık görüşü olanaksız kılan bir sisle ne ölçüde örtüğünü sezebiliriz belki. Dil görüngülerinin, sözcüklerin amaç ve işleyişlerinin bir bakışta açıkça görülebildiği ilkel kullanılış türlerinde incelenmesi bu sisi dağıtır.

Dilin böyle ilkel biçimlerini çocuklar konuşmayı öğrenirken kullanır. Burada dil eğitimi açıklama değil eğitimidir (Wittgenstein, 2017: 24, 25).

Böylece “dil oyunları”nı araştırmaya “ilkel diller”i incelemekle başlanmalıdır. Önermelerin gerçeklikle uyuşup uyuşmadığını araştırmak istiyorsak, bu düşünme biçimini ilkel dillerde incelemek daha makul olacaktır. “Dilin böyle basit formlarına

baktığımızda, dili normal kullanımımızı sarıyormuş gibi görünen zihinsel sis yok olur. Açık ve saydam olan etkinlikleri, tepkileri görürüz” (Monk, 2005: 483). O hâlde, bir dili öğrenmeye önermelerin açıklanmaya çalışılmasıyla değil, eğitimsel süreç içinde pratik yapılarak başlanır.

“Dil oyunları” çokluğunda kullanım kavramı geniş bir kavramdır. Bu genişliği açıklayacak tek bir kural yoktur. Wittgenstein için, “anlam kullanımdır” gibi bir ifade bile, “anlam” tanımı olamaz. Anlamın ne olduğunu anlayabilmek için Wittgenstein’in *Soruşturmalar*’daki tartışmalarında yer alan “anlam” ile “anlama” arasındaki ilişki meselesini incelemek gerekir (Grayling, 2008: 111). Wittgenstein’in “anlamın kullanım kuramı” ile ne demek istediğini ifade ettiğimize göre onun nezdinde “anlama”nın ne olduğunu detaylandırabiliriz.

Wittgenstein “anlam” ve “anlama” arasında bir ayrım yapar. “Anlam” kavramını *Tractatus*’la sınırlı olarak açıklamıştı. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* eserinde “anlama”yı şu şekilde analiz eder: “Anlama” sandığımızdan daha karmaşıktır. “Anlama” bir içsel süreç değildir, bu nedenle kişiselleştirilemez. Fakat “anlama” bizden bağımsız genelleştirilebilir bir durum da değildir (Wittgenstein, 2017: 80). Eğer “anlama” bize ait bir şey olsaydı neyi anlamaya çalıştığımızı düşünerek bunu bilmeye çalışmak kendi içerisinde bir paradoks yaratırdı.

Wittgenstein’a göre bir cümleyi anlamak bir dili anlamakla eşdeğerdir. Bir dili anlamak da bir beceriye hâkim olmakla aynı şeydir (Wittgenstein, 2017: 99). Eğer ki “bir nesneye verilen anlamın, aynı zamanda o nesnenin bir betimi olarak, insan olmak bakımından insanın dış dünyayı algılayış biçimiyle ilgili olduğunu” (Altuner, 2012: 80) söylersek, bu ifade Wittgenstein’a göre anlamın içsel bir zihinsel süreç olduğunu söylemekle aynı şey olurdu. Wittgenstein’a göre artık bir şeyi anlamak, o kişinin zihninde olup biten bir şey değildir (Grayling, 2008: 111). Çünkü bir dili anlamak o dilin kullanıldığı yaşam biçimine muktedir olmakla aynı anlama gelir.

Anlamı öğrenmek bir şeyin kullanımını öğrenmekle aynı şeyse bir örnekle bu durumu detaylandırabiliriz. Mesela cetvel çizgisini ele alalım. Cetvel çizgisinin

anlamının öğrenilmesi bu çizginin bağlantılı olduğu belirli kuralların öğrenilmesiyle aynı şeydir. Yani cetvelin anlamı, onun kullanımınıdır. Anlamı öğrenmek, bir şeyin ne şekilde kullanıldığını öğrenmektir. Bu şey dilsel veya dilsel olmayan fakat uzlaşım sal olan bir işarettir. Bir işaret, farklı kullanım formlarıyla farklı anlamlar alabilir. “İşaret’, ‘söz’ ve ‘cümle’ diye adlandırdığımız tüm bu şeylerin sayısız çeşitli kullanım türleri vardır. Bir anlamı kavramak, onunla ilgili kullanım tekniklerini edinmek, onlara hâkim olmak demektir” (Soykan, 2006: 99).

O hâlde Wittgenstein’in “anlama” kavramı bağlamında ulaştığı sonuç şu şekildedir: “Anlama” dışsal ölçütler tarafından belirlenirken kişinin zihinsel yaşamına özgü ya da içsel olmaktan çok kamusal alanda açık olan bir şeydir (Grayling, 2008: 114). Böylece “anlama,” gündelik dilde ortaya çıkan o topluma özgü yaşam biçimlerindeki edimsel insan davranışlarında kendini gösteren kullanımlar çokluğunda belirir. Peki, bu dil hiçbir ölçütle belirlenemez mi? Wittgenstein’a göre içsel olarak belirlenemeyen “anlama” dışsal faktörlerle yani bir toplumdaki yaşam biçiminde o topluma özgü kurallar çerçevesinde belirlenir. Fakat bu, o kuralların bütün toplumlar için genelleştirilebileceği anlamına gelmez. Her toplum kendi içerisinde uzlaşımlar yoluyla birtakım kurallar belirler.

2.1.3. Kural İzleme

Wittgenstein anlamının “kural izleme” ile gerçekleşeceğini söyler. Kurallar bir toplum içinde uzlaşımlar sonucunda oluşturulur. Wittgenstein’in *Soruşturmalar*’da ifade ettiği kurallar sadece bize yol gösterir. Bu kurallar yoruma açık, esnek ve uygulama pratiğimizi belirleyen alışkanlıklarımızdır. Yeni doğan bir bebeğin dil öğrenmesini ele alacak olursak şunu söyleyebiliriz: Bebek büyüdükçe, dilin bir toplum içinde nasıl kullanıldığını pratik yaparak yetişkinlerden öğrenir. Yani dili anlamak yaşam içinde kendiliğinden öğrenmeyle kazanılan bir süreçtir. Bir toplumdaki insanların dili oluşturan ifadeleri anlayabilmesi için fikirsel olmasa da yaşam biçiminde bir uzlaşım gitmeleri gerekir.

Soruşturmalar’da Wittgenstein, “Kurula nasıl uyabilirim?” sorusunu sorar ve bu sorunun kural gereğince bir şekilde eylemde bulunmamızı haklılaştırmaya yönelik bir soru olduğunu iddia eder (Wittgenstein, 2017: 103). Wittgenstein’in önemle

belirttiği şey, bir kuralın onun ortak kullanışlarında açığa çıkmasıdır. Yani bir kural bizlerden bağımsız değil bizimle var olur. Kural uygulama, uzlaşım ve alışkanlıklarla ortaya çıkan bir pratiktir. Bu nedenle kural sadece yol gösterir, dışarıdan hiçbir şekilde zorlama yapmaz (Grayling, 2008: 119). Peki, bu kurallara uymak zorunluluk mudur yoksa sadece bir tercih midir? Wittgenstein bu durumu şu şekilde izah eder:

Kural, yol gösteren bir levha gibi durur orada. -Tutmam gereken yol hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmaz mı? Yanından geçtikten sonra hangi yöne gitmem gerektiğini, caddeye mi, patikayı mı izlemem, yoksa tarlaların içinden mi geçmem gerektiğini gösterir mi? Ama ona hangi anlamda uymam gerektiği, parmağın gösterdiği yönü mü, yoksa (örneğin) aksi yönü mü izlemem gerektiği nerede kayıtlı? -Peki, ya tek bir levha yerine, kapalı bir zincir oluşturan levhalar ya da yerde tebeşirle yapılmış çizikler varsa bunların yalnızca bir yorumu mu vardır? -Yani, levha sonuçta hiçbir şüpheye yer bırakmaz diyebilirim. Daha doğrusu: Şüpheye bazen yer bırakır, bazen bırakmaz. Ve bu da artık felsefi bir cümle değil, bir deneyim cümlesidir (Wittgenstein, 2017: 59).

Wittgenstein'a göre yolu gösteren levha kuralla alakalıdır, levhaya uymak ise kurala uymayı gösterir (Bloor, 2002: 222, 223). Wittgenstein yukarıda levhalar metaforunu kullanarak bu tarz işaretlerin kurallı bir şekilde bize yol gösterdiğini fakat ona uymanın tercihlerimize bağlı olduğunu söyler. Bu levhalar kendi içerisinde kuşkuya yer verir. Peki, bu kuşku dolu uymayı nasıl belirleriz? Elbette ki deneme-yanılma yoluyla belirleriz. Bu deneme-yanılma pratiksel bir şekilde gündelik dil içerisinde edimsel davranışlarımızda açığa çıkar.

Ayrıca Wittgenstein kurala uymanın bir süreklilik olduğunu belirtir. Bir kez kurala uyup sonra kurallardan bağımsız bir şekilde davranmak olanaksızdır. Aynı zamanda kuralların bir kez belirlenerek hep o şekilde kalabilecek olduğunu düşünmek de yanlış bir varsayımdır (Wittgenstein, 2017: 99). Kurallar toplumdan topluma değiştiği gibi zaman içerisinde belirlendiği toplum tarafından da değiştirilebilir. Yani kurallar çağa ayak uydurmak zorundadır. Eski çağlarda belirlenen toplumsal normların modern çağda uygulanması gibi bir durum söz konusu olamaz. O hâlde kurallar, bir insanın bebeklikten yetişkinliğe doğru geçirdiği değişimler gibi değişir ve yenilenir. Bu durum aklımıza matematik ve mantık gibi analitik önermelerin kurallarının da toplumdan topluma veya zaman içerisinde değişip değişmeyeceği sorusunu getirir.

Wittgenstein, kural ve kurala uygun eylem ilişkisini iki ayrı düşünce zinciriyle kurmaya çalışır. *Felsefi Soruşturmalar*'da dile getirilen ilk düşünceye göre, kural kesin bir

anlamla yüklenmiştir ve kişilerin doğru eylemi belirleyebilme hakkı yoktur: Kurala uygun eylem, kurala içkindir. Matematik, mantık, renk, gramer ve satranç gibi eylemleri düzenleyen kuralların analitik olmasından kaynaklanan bu nitelik, içerdikleri sözcük ve simgelerin kesin bir anlama, katı bir uygulamaya sahip olmasından kaynaklanır. Kurala uygun eylem, kuralın zorunlu bir sonucu olup bu zorunluluk mantık ve gramer tarafından temin edilir. Hukuk kuralları ise çoğu zaman analitik değildir: “Yoruma ve farklı uygulamalara açıktırlar” (Delice, 2013: 115).

Yukarıda alıntılıdığımız pasajda belirtildiği üzere analitik olan her şey kesin bir anlama sahiptir. Herhangi birinin analitik olan önermeler üzerinde yeni bir kural belirleme gibi bir hakkı yoktur. $2+2$ kaç eder, diye sorulduğunda, $2+2=4$ eder cevabını veririz. Bu doğru bir yanıttır. Çünkü matematiksel kurallar neticesinde elde edilen genel kanı bu yöndedir. Biri çıkıp da $2+2=5$ eder diyerek aksini iddia ederse bu yanlış verilen bir cevap olur. O hâlde analitik olan her şey için sonuca ulaşabilmek adına kurala uygun eylemlerde bulunmamız gerekir. Fakat sentetik önermelerle ifade edilecek şeyler için bağlayıcı bir kural yoktur. Var olan kurallar toplumdan topluma değişir. Zaman içerisinde yorumlamalara bağlı olarak uzlaşmalar neticesinde de farklı bir şekil alabilir. Çünkü yoruma açık, deney ve gözlemle değişebilir niteliktedirler. Bu duruma toplumsal normlar ve hukuk kuralları örnek verilebilir. Yoruma açık bir şekilde belirlenen kurallar sınırsız bir şekilde çok ve çeşitlidir. Wittgenstein kuralların sınırsızlığını ray metaforuyla betimler. Ona göre kuralların sonsuz uygulama şekilleri vardır. Kuralları sınırlandırmak dilin kullanımsal çokluğunu da sınırlandırmaktır. Kuralların sınırsızlığını sonsuz bir şekilde uzanan, başı ve sonu olmayan raylar gibi düşünülebiliriz (Wittgenstein, 2017: 104).

Böylece felsefenin araştırma nesnesi, günlük konuşma dilindeki edimsel davranışlar olmalıdır. Sözcükler, günlük kullanım şekilleriyle ifade edilir. Felsefenin amacı da bu şekilde iyileştirme olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Wittgenstein’a göre filozof bir problemi tıpkı bir hastalık gibi ele alıp incelemelidir. Dil karmaşıklığı ile zihni karışan bir kimse bu durumdan kurtarılmalıdır. Wittgenstein’a, “felsefedeki amacın ne?” diye sorulduğunda “şişenin içindeki sineğe çıkış yolunu göstermek” diye cevap verir (Warburton, 2016: 299). Bu ifadeyle Wittgenstein, *Tractatus*’ta kabul ettiği dilin mantıksallığı yerine *Soruşturmalar*’da dilin edimselliğini inşa ettiğini kasteder ve dilin edimselliğinin insan davranışlarında açığa çıktığını dile getirir. Bir anlamda o, dilin psikolojik yönüne vurgu yapar ve

toplumdaki kullanımlar çokluğuna ulaşmanın gözlemlenebilirlikle ilgili olarak gerçeğe ulaşıldığını ifade eder. Wittgenstein şunu da ekler: “Dil, yollardan oluşan bir labirenttir. Bir yönden geldiğinde yolunu bilmektedir; aynı yere başka bir yönden geldiğindeyse yolunu kaybetmişindir artık” (Wittgenstein, 2017: 100).

Son olarak Wittgenstein’in ikinci dönem dil görüşünde kaçındığı iki unsurdan bahsetmemiz gerekir. Birincisi kişisel dil anlayışıdır. Sadece bizim oluşturup anlayacağımız bir dil yoktur. Buna bağlı olarak kişisel olarak belirlenmiş kurallar da yoktur. Kurala göre hareket etme konusunda seçimde bulunmak çevredeki birçok kuralı gözden geçirme doğrultusunda şekillenir. Wittgenstein kurallara “kişisel olarak” uyulmayacağını *Soruşturmalar*’da şu şekilde ifade eder: “‘Kurala uymak’ bir pratiktir ve kurala uyduğunu sanmak kurala uymak değildir. Ve bu yüzden kurala ‘kişisel olarak’ uyulmaz, çünkü o zaman kurala uyduğunu sanmak kurala uymakla aynı şey olurdu” (Wittgenstein, 2017: 100).

Wittgenstein kişisel dilin, buna bağlı olarak da kişisel kuralların olmayacağını savunur. Tek başına bir adada yaşayan Robinson Crusoe’un bir süre sonra birdenbire bir kurala uyma davranışı göstermesi olanaksızdır. Çünkü böyle birisinin, bir kurala uyma davranışını gösterdiğinde karşılaştırma yapabileceği bir ölçütü yoktur (Grayling, 2008: 120, 121). Kripke bunun için Robinson Crusoe örneğinin verilmesini yadsır. Bir adada tek başına kalan Crusoe’un kurallara uymadığını söyleyerek yaptıklarının bir önemi olmadığını düşünmek hatalı bir varsayımdır. Crusoe’u bulduğumuz gruba alıp kurallara uyma ölçütlerimizi uygulayacak olursak onun kurallara uymama durumunu, kişisel dilin olmayacağı durumuna bağlamak yanlış olacaktır. Bunun aksini iddia edebilmek için bulduğumuz gruptaki herkesin kurala uyma testlerinden geçmesi gerekir. Bu da olanaksızdır. Uzlaşım ile belirlenen kuralların olması demek, o kuralların bulunduğu gruptaki herkesin kurallara harfiyen uyacağı anlamına gelmez. Başka bir deyişle, “fiziki olarak yalıtılmış bir kişinin kurallara uyduğu söylenemez” sonucu çıkarılamaz. (Kripke, 2007: 149, 150).

O hâlde bir kişinin kendi kendine oluşturabileceği kişisel dil ve kurallar kümesi olabilir. Mesela hiç kimsenin anlayamayacağı şekilde yazılmış bir günlüğü düşünelim. Günlükte yazılanların uzlaşım ile elde edilen kurallara uymadığını

söyleyebiliriz. Fakat bu durum günlükte yazılanların anlamsız olduğunu söyleyebilmemiz için yeterli bir ölçüt değildir. Kişi yazdığıyla ne anlatmak istediğini çözümleyebiliyorsa onun kendi oluşturduğu kurallar doğrultusunda kişisel bir dile sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, şahsi olan bir dili toplumda uzlaşım, kurallar doğrultusunda elde edilen bir dile uygulamaya çalışmak hatalı bir varsayım olur.

Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünde kaçındığı iki unsurdan birinin "kişisel dil" olduğunu yukarıda açıkladık. Şimdi ikinci unsura geçelim. İkinci unsur "evrensel bir dil anlayışı"dır. Wittgenstein'a göre herkesin konuşabileceği üzerinde uzlaşabileceği tek bir dil yoktur. Böylece herkesin kabul ettiği tek bir kural da yoktur. Dil toplumlar içerisinde oluşturulan, edimsel davranışlarda açığa çıkan ve çeşitlilik arz eden bir etkinliktir. Kurallar da çeşitlilik arz eder. Dil de bu kurallar doğrultusunda yorumlanarak belirlenir. O ne geçmiştir ne gelecekte sadece şimdiki anda edimlerimizde saklıdır. Wittgenstein, dilin bir toplum içerisinde oluşturulduğunu söylese de onun bu durumdan kastı tek bir toplum değildir. Topluluklar da çeşitlilik arz eder, kendi kültürlerini ve yaşam biçimlerini yansıtır. Bu nedenle her toplum yaşam içerisinde uzlaşarak oluşturduğu dili konuşur. Yani dil kamusal alanda oluşturulur.

2.1.4. Yaşam Biçimleri

"Anlamanın kullanım kuramı"nda ifade ettiğimiz üzere Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünde "anlama", bir ifadenin içinde bulunduğu "dil oyunu" içinde o dilin kullanımıyla gerçekleşir. Bir dildeki ifadelerin kullanım kuralları o toplumda uzlaşım yoluyla "yaşam biçimleri" içerisinde edinilir. Toplumdaki kurallar kişisel ölçütlerle değil, toplumsal ölçütlerle, uzlaşım yoluyla belirlenir. Toplum içinde belirlenen kuralları uygulayabilmek için yaşam içinde bir dizi eğitimsel süreçten geçilir. Herhangi bir cümleyi anlamak o cümlenin bir parçası olduğu "dil oyunları"ni anlamaktır. Buna bağlı olarak bir kuralı uygulamak da o kuralı uygulama pratiğinin becerisine sahip olmayı gerektirir (Grayling, 2008: 123).

Wittgenstein *Soruşturmalar*'da bir dili zihinde canlandırmanın bir "yaşam biçimi"ni zihinde canlandırmakla eş değer olduğunu söyler. O, bu durumu şu şekilde

ifade eder: “Yalnızca muharebelerdeki emir ve duyurulardan oluşan bir dil tasavvur edebiliriz kolayca. Ya da yalnızca sorulardan ve evet-hayır ifadelerinden oluşan bir dil. Ve sayısız başka diller. Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmek demektir” (Wittgenstein, 2017: 29).

Wittgenstein dillerin, “yaşam biçimleri” kadar çeşitli olduğunu söyler. Toplumdan bağımsız bir dil düşünmek imkansızdır. Canlı olan her şeyin bulunduğu yaşam içerisinde anlaşılmayı sağlamak için kullandığı bir iletişim tarzı vardır. Hayvanların da kendi aralarında kullandığı bir iletişim şekli vardır. İnsan olarak bizler, onların “yaşam biçimleri”ne muktedir olmadığımız için ne şekilde bir anlaşma sağladıklarını hiçbir zaman tam olarak anlayamayız. Hayvanların ve insanların kendi türleri arasında iletişim kurabilme yetisi doğuştan gelir. Hayvanların konuşma yetisi içgüdüselidir. Bunlar basit sesler ya da bedensel hareketler şeklindedir. Dili sistematik bir şekilde kullanabilmek ise sadece insanlara özgüdür. İnsanların sistematik bir dile hâkim olabilmesinin ön koşulu düşünebilme yetisidir.

Her ne kadar bir dili konuşabilmek için düşünebilmek gerekse de iki farklı dili konuşan bireylerin birbirlerini tam olarak anlamaları olanaksızdır. Çünkü her birey konuştuğu dili, mensup olduğu toplumun düşünce yapısına göre anlamlandırır. Yani bir dili konuşmak o dilin “yaşam biçimi”ni deneyimlemeyi gerektirir. Amerika’da 20. yüzyılın ortalarında toplumsal dilbilim sorunlarıyla yakından ilgilenen Edward Sapir (1884-1939) ve onun öğrencisi Benjamin Lee Worf (1897-1941) (Güven, 2012: 56) bir toplumda konuşulan yerel dillerin, o toplumdaki insanların düşünce yapısını etkilediğini ileri sürmektedir. Ekti, Sapir-Whorf’un düşüncesini şu şekilde ifade eder:

Diğer araştırma yapan bilimciler arasında yer alan Sapir-Whorf bir insanın kendi dilinde belirli bir düşünce yapısının olduğunu ve bu insanın başka bir insanın dilini hiçbir zaman tam anlamıyla anlayamayacağını bir insanın dünya görüşünün, o insanın konuştuğu sözcükleri ve gramerini de etkilediğini belirtmektedir (Ekti, 2010: 152).

Düşünce dili, dil de düşünceyi doğrudan etkiler. Bir örnek vererek bu görüşü daha açık kılabiliriz: Türkiye’de yaşayan bir insanın İngilizce öğrendiğini varsayalım. Bu kişi İngilizceyi akıcı konuşsa dahi İngiltere’de yaşamadığı için o kültürün düşünce yapısını tam anlamıyla kavrayamaz. Çünkü o toplumun “yaşamı biçimi”ni deneyimlememiştir. O hâlde yaşam içindeki bulunduğumuz kültür yapısı düşüncelerimizi, düşüncelerimiz ise konuştuğumuz dili etkiler.

Sapir-Whorf hipotezinin en iyi örneklerinden biri de “Arrival” bilimkurgu filmidir. Bu filmin senaryosu Eric Heisserer tarafından Ted Chiang’ın *Story of Your Life* adlı kısa hikayesinden uyarlanmıştır. Film, dilbilimci olan Dr. Louise Banks’ın dünyaya iniş yapan uzaylılarla iletişim kurma çabasını anlatır. İnsanlardan farklı bir türün varlığına tanıklık eden Louise, uzaylıların dilini anlamlandırmaya çalışır. Louise’nin uzaylılarla iletişim kurma çabası, farklı bir yaşam şeklinde oluşturulan dilin anlamlandırma çabasının zorluğunu gösterir. Böylece film, yaşamsal deneyimlerin dil ve düşünce yapısını doğrudan etkilediğini göstermiştir (Levy, Heisserer, Villeneuve, 2016).

Sözcükler yaşam içinde uzlaşımlar neticesinde verdiğimiz anlamlara sahiptirler. “Dil diğer bütün kurallı faaliyetler gibi uygulamalarımıza, alışkanlıklarımıza, hayat tarzımıza bağlıdır” (Edmonds ve Eidinow, 2012: 245). Dil, “dil oyunları” içinde bulunduğu grubun kurallarına göre şekillenir. “Yaşam biçimleri’ de uzlaşımaya dayanır ve ‘dil oyunları’ ile dile gelir. Uzlaşımı bilmeyen, ‘oyun’a katılamaz” (Soykan, 2006: 99, 100). Dil, kişisel ölçütlerle değil kamusal ölçütlerle, uzlaşım yoluyla belirlenir. Wittgenstein’in ikinci dönem görüşünde kamusal dil anlayışı, birinci dönem dil görüşünde savunduğu gibi belli bir teorik düzleme yerleştirilmez. Dil artık yaşamsal pratikler içinde anlam kazanır.

Wittgenstein’in ikinci dönem dil görüşü yaşamsal pratiklerle bağdaştırıldığına göre davranışçı bir bakış açısı sergilediği söylenebilir. Magee’nin eserinden alıntılatacağımız bir örnekle iddia ettiğimiz savın daha anlaşılır olmasını sağlayabiliriz. Elimi ateşe doğru uzattığımda elimi ateşe koymaktan kaçınmam belli bir teoriye sahip olmamdan değil, yaşam içinde pratiksel anlamda deneyimlerimden kaynaklanır. “Yapıp ettiğim şeylerin çoğu biyolojik ve kültürel bakımdan ilkel şeyler”dir (Magee, 2001: 361). Aslında bakılırsa elimi ateşten çekmem tepkisel bir harekettir. Fakat elimi ateşe koymamam gerektiğini yaşamsal pratikler içerisinde deneyimleyerek öğrenirim. Öyleyse ikinci dönem dil görüşü itibariyle Wittgenstein’in, “yaşam biçimleri” bağlamında dilin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğin ve dilsel genişliğin farkına vardığını söyleyebiliriz.

Wittgenstein, *Tractatus*’taki katı biçimsel formu *Soruşturmalar*’da daha esnek bir konuma ulaştırmıştır. Fakat bu durum onun metafizik üzerine görüşlerini

değiştirmesine yeterli bir zemin sağlamamıştır. Wittgenstein’in “anlamın resim” olduğu iddiasından uzaklaşıp yerine “anlamın kullanım” olduğu savını ortaya atması onu iki döneminde de dile sınır çizmekten alıkoymaz. Wittgenstein’in birinci döneminde metafizik olan her şey olgusal bir duruma karşılık gelmediği için anlam dışı olarak görülmüştür. Wittgenstein’in ikinci döneminde ise metafizikle bağlantısı olan felsefi sorunlara karşılık gelen kavramların, gündelik dil içinde kullanımından farklı bir anlam taşımadığı iddia edilir. Yani artık felsefecilerin, sözcükleri gündelik dilden koparıp kendi inisiyatiflerine bağlı olarak bir anlam vermeye çalışmalarına karşı önlem almalıyız (Çitil, 2012: 109). Felsefecilerin anlam arayışında kavramlara yüklediği çok anlamlılık, dil çözümlerinde yaşanan en büyük sorundur. Wittgenstein’in tam olarak rahatsız olduğu husus felsefi terminolojideki kavram karmaşıklığıdır. Bu durumu o, *Soruşturmalar*’da şu şekilde ifade eder:

Filozoflar bir sözcüğü kullandıklarında (bilgi, varlık, nesne, ben, cümle, ad) ve şeyin özünü kavramaya çalıştıklarında kendimize şunu sormalıyız: Bu sözcüğün, ana yurdu olan dilde gerçekten böyle kullanıldığı oldu mu hiç? Biz sözcükleri metafiziksel kullanımlarından gündelik dil kullanımlarına geri getiriyoruz (Wittgenstein, 2017: 68).

Filozofların tartıştıkları hakikat, akıl, Tanrı, değer sorunları gibi kavramların hepsinin meta kavramlar olduğunu söyleyen Wittgenstein, bu gibi belirsiz kavramlar üzerine yapılan tartışmaları kesinlikten uzak olduğu için gereksiz bulur. Bu sonuca, Wittgenstein’in “yaşam biçimleri” içerisinde açığa çıkan “dil oyunları” düşüncesinden yola çıkarak ulaşılabilir (Özcan, 2018: 42). Wittgenstein’in gözünde kavramlar icat etmek, edebiyatçılar ve şairler gibi davranmaktır. Bilinen terimleri ele alıp herkesin bildiğinden farklı bir anlam vermek terimlerin içeriğini boşaltmak demektir. Bu durum gerçeklikten uzak bir tutumdur. Bu sebeple kavram üretmek tehlikeli bir oyundur. Felsefenin işlevi de kavram yaratmak olmamalıdır (Özcan, 2018: 423). “Felsefe dilin gerçek kullanımına hiçbir şekilde el sürmemelidir, yani sonuçta sadece betimleyebilir kullanımı. Çünkü felsefe, dili temellendiremez ve her şeyi olduğu gibi bırakır” (Wittgenstein, 2017: 69). O hâlde filozoflar, bir hastalığı tedavi eder gibi felsefe sorunlarına yaklaşır. Çünkü felsefe var olan sorunu ortaya koyar; hiçbir şeyi açıklamaya çalışmaz. Açık olarak ortada olan şeylerin açıklanmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü gizli olan hiçbir şey bizi ilgilendirmez (Wittgenstein, 2017: 70).

Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da etik ve estetikle ilgili görüşlerini ise tek bir pasajda ele alır. Ona göre etik ve estetikle ilgi olan her şey “dil oyunları” içinde ele alınmalıdır. Çünkü etik ve estetikle ilgili olan sözcükler “yaşam biçimleri” içinde o topluma özgü kullanım kurallarında belli bir anlam değeri taşır (Wittgenstein, 2017: 56). Etik ve estetikle ilgili olan hiçbir şey evrensel bir nitelik taşımaz. Bu gibi konular, ele alındığı toplumlarda “yaşam biçimleri” içinde uzlaşımlar doğrultusunda belirlenir ve gündelik dil içinde bir değer taşır. Yine Wittgenstein'in metafiziğe olan yaklaşımında olduğu gibi etik ve estetikle alakalı mevzularda da onlar üzerinde gündelik dil içinde kullanımlarından bağımsız bir şekilde kavram üretilmesi doğru bir tutum değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WITTGENSTEIN FELSEFESİNDE İKİ DÖNEM DİL GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Buraya kadar Wittgenstein'in *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar*'ında dilin neliği sorununu "anlam" ve "metafizik" görüşleri bağlamında serimledik. Bu bölümde, tezimizin temel konusuna ilişkin ilk iki bölümde yaptığımız analizleri sentezleme ve belirginleştirme adına Wittgenstein'in, söz konusu iki dönemde ortaya koyduğu dil görüşleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklara işaret edeceğiz.

Analitik felsefenin önemli temsilcilerinden biri olan Wittgenstein'in görüşleri çağdaş felsefe içerisinde değerlendirilir. Bunun sebebi hem 20. yüzyılda yaşamış bir filozof olması hem de geleneksel felsefeye karşı çıkmasıdır. Wittgenstein'in geleneksel felsefeye karşı çıkma sebebi filozofların varlık, doğruluk, bilgi, değer gibi sorunları incelemesinden kaynaklanır. Ona göre bunlar üzerine çalışma yapmak felsefenin esas sorununu göz ardı etmeye neden olur. O hâlde felsefenin esas sorunu dilin yanlış çözümlenmesini engellemeye çalışmak olmalıdır. Wittgenstein'a göre felsefenin amacı dil çözümlenmeleri yapmaktır. Böylece felsefenin amacının dil çözümlenmeleri olması gerektiğini iddia eden Wittgenstein'in iki dönem dil görüşlerini, "temel benzerlikler" ve "temel farklılıklar" başlıkları altında incelemeye geçebiliriz.

3.1. Temel Benzerlikler

Wittgenstein'in iki dönem görüşlerinde felsefi amacı aynıdır. O, iki dönemde felsefesini "dil çözümlenmeleri" etrafında serimlemiştir. Fakat onun kullandığı teknikler farklıdır (Erdem, 2020: 137). Wittgenstein iki dönem dil görüşünde felsefenin, geleneksel felsefe sorunlarından uzak durması gerektiğini düşünür (Grayling, 2008: 31). Ona göre felsefenin inceleme alanı varlık, bilgi, değer gibi geleneksel felsefe sorunları değil, "dil ve dilin anlam sorunu" olmalıdır (Rızvanoğlu, 2012: 52). Wittgenstein birinci dönem dil görüşünde geleneksel felsefe sorunlarının, dilin "mantığının yanlış anlaşılması"ndan kaynaklandığını söyler. O, ikinci döneminde ise bu gibi felsefe sorunlarının dilin "dil oyunları içerisinde yanlış kullanımı" olduğu görüşündedir.

Wittgenstein iki dönem dil görüşü itibariyle bir bilim olarak görmediği “metafiziği ilkece felsefeden uzak tutar.” Bu, *Tractatus*'ta “üzerine konuşulamayan hakkında susmak” olarak belirirken, *Felsefi Soruşturmalar*'da “dil gündeğin kullanımının sınırları üstüne gitmek” diye belirir (Erdem, 2020: 137). Wittgenstein birinci dönem dil görüşünde metafizik üzerine söz söylemenin anlam dışı olduğunu ifade eder. Çünkü metafiziğin resmettiği bir olgu durumu yoktur ve metafizik doğa bilimleri içerisinde değerlendirilemez. Yani metafizik aşkın bir konumdadır. Aşkın olan hiçbir şey doğanın içinde içkin olanla temellendirilip, ifade edilemez. O hâlde metafizik üzerine varsayımsal bir şekilde konuşmak yerine sessiz kalmak daha doğrudur. Wittgenstein ikinci dönem dil görüşünde, metafiziği gündelik dil sınırlarına taşır ve metafizik üzerine gündelik dil kullanımlarının dışında kavramsal tartışmaların yapılmasını gereksiz görür. Wittgenstein'in, metafiziği felsefeden uzak tutma sebebiyle filozoflara yüklediği bir misyon vardır. Filozoflar bu misyon gereği felsefeyi kavramsal putlardan ayıklamalıdır. Bu bağlamda “Wittgenstein felsefesi, dili temizleme ve kavramsal putları kırma projesidir” (Özcan, 2018: 422).

Birinci dönem dil görüşünde metafiziği dışlayan Wittgenstein için, dilde bir nesnellik arayışı vardır. Bu anlayan ve anlatan arasındaki uyumu sağlamak için gereklidir. Dilde nesnellik arayışı Wittgenstein'in öznenin dil içinde anlam üretme görevini sınırlama sebebidir. Wittgenstein ikinci dönem dil görüşünde kesinlik arayışından uzaklaşmamıştır. Fakat o, “dil oyunları” ve “yaşam biçimleri” kavramlarıyla öznenin anlam üretme görevini ciddiye almıştır. Her ne kadar Wittgenstein dillerin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliği öne çıkarsa da o, kural kavramıyla dile bir sınır çizmeyi elden bırakmamıştır (Rızvanoğlu, 2012: 54). O hâlde Wittgenstein'in ikinci dönem dil görüşünde özne, “anlam”ın ne olduğunu toplum içinde belli kurallar etrafında belirler. Wittgenstein'in ikinci döneminde, birinci dönemde olduğu gibi dile (kural kavramıyla da olsa) sınır koyma çabası değişmemiştir.

3.2. Temel Farklılıklar

Wittgenstein birinci dönem görüşlerinde dil ve dünyanın yapısını teorik anlamda temellendirmeyi amaçlamıştır. Böylece o, dil felsefesini teorik bir düzleme oturarak dil çözümlemelerinin yerini sağlamlaştırmak istemiştir. Wittgenstein ikinci

dönem görüşlerinde ise gerçekliğin yaşamsal pratikler içinde aranmasını savunmuştur. Yani “dil oyunları” içindeki kurallar, yaşam biçimindeki pratikler içerisinde belirlenir. O hâlde Wittgenstein, “pratik anlamda dil”in yaşam içindeki çoğulculuğuna vurgu yapmıştır (Erdem, 2020: 68, 69).

Soruşturmalar, *Tractatus*'taki fikirlerin somut durumlara uygulanışında kendini gösterir. Aradaki fark ise *Tractatus*'un teorik düzlemini oluşturan doğa bilimlerinin dili yerine “dil oyunları”nın kullanılmasıdır (Feyerabend, 2002: 186). Dil analizi, *Tractatus*'tan farklı olarak mantıksal önemini yitirir. Doğa bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler önem kazanmaya başlar. Sosyal eylemin alanı sınırlanmaz, belirlenir (Erdem, 2020: 70). Bu belirleme de “kural izleme” ile olur. Böylece Wittgenstein ikinci dönem görüşlerinde dilin mantıksal çözümlemesini bir kenara bırakıp dilin edimselliğini araştırmaya başlamıştır.

Dilin edimselliğine yönelen Wittgenstein dilin matematiksel ve mantıksal bir toplam olmadığını aksine onun üreyen, gelişen, canlı bir şey olduğunu düşünür (Erdem, 2020: 344). *Tractatus*'un tezini açıklarken gösterdiğimiz tabloda Wittgenstein'in dil ile dünyanın yapısı arasında bir benzerlik kurduğunu söylemiştik. O, adların nesnelere, temel önermelerin olgu durumlarını, önermelerin ise olguları imlediğini söyler. Önermeler temel önermelerin doğruluk işlevleridir. Bu tanımlama tamamen biçimsel bir tanımlamadır. Wittgenstein ne adlara ne temel cümlelere ne de bunların dünyadaki karşılıklarına örnekler verir. O, sadece dil ve dünyanın yapısının birbirine benzerliğinden bahseder (Grayling, 2008: 63, 64). Dolayısıyla onun felsefesinin biçimsel doğası, dil ve dünyanın bir mantıksal yapısı olduğunu iddia etmesinden gelir.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dil ve dünya ilişkisini mantıksal çözümlemelerle açıklayarak dilin tek bir özünün olduğunu kabul eder. Bu da mantıksal biçimle sembolize edilir (Grayling, 2008: 78, 79). *Soruşturmalar*'da ise Wittgenstein, dilin kendi yapısı içerisindeki zengin çeşitliliğinin farkına varmış ve bu çeşitliliğin öz arayışıyla fark edilemeyeceğini anlamıştır (Pears, 1985: 98). Böylece o, *Tractatus*'taki özcü teoriyi yadsıyıp, dili gündelik hayattaki insan formlarında, deneysel ve sıradan bir şekilde ele almıştır (Pears, 1985: 109). Buna dayalı olarak *Soruşturmalar*'da dil, her birinin kendi içinde bir mantığı olan birbirinden farklı

büyük bir edimsel koleksiyon hâline gelmiştir (Grayling, 2008: 79). Fakat Wittgenstein *Tractatus*'ta dili bildirimsel ifadelerle sınırlamıştır.

Wittgenstein'in, *Tractatus*'ta dildeki önermelerin “anlamın resim kuramı”na uyduğu takdirde anlamlı olduğu düşüncesi, onun dilin kullanımsal çokluğunu göz ardı etmesine sebep olmuştur. Oysa dilin emretmek, uyarıda bulunmak, yorum yapmak gibi pek çok kullanımı vardır. Dilin kullanımsal çokluğunu “anlamın resim kuramı” içerisinde sınırlandırmak onun ilk dönem görüşlerinin eksik bir yanıdır. Wittgenstein *Soruşturmalar*'da ise dilin kullanımsal çokluğunun farkına varmıştır. Böylece onun ikinci dönem görüşlerinde, dilin olguları resmetmesi dışındaki bütün formları belli bir anlam kazanmaya başlamıştır.

Wittgenstein birinci dönem görüşlerinde, bir felsefe yapıtının esas amacının açıklamalarda bulunmak olduğunu düşünür. Felsefenin ulaştığı sonuç “felsefi cümleler” değil onların anlaşılır kılınması olmalıdır. Felsefe kapalı olan cümleleri açıklayıp, kesin olarak sınırlamalıdır. Bu bakımdan Wittgenstein felsefeyi bilimden ayrı bir şekilde konumlandırmıştır. Felsefenin bilimler karşısındaki yeri, açıklama etkinliğidir (Soykan, 2002: 49, 50). Wittgenstein bu görüşünü *Soruşturmalar*'da şu şekilde yadsır: “Hatamız, olguları ilk görüngüler olarak görmemiz gereken yerde bir açıklama aramamızdır. Yani bir “dil oyunu” oynanıyor dememiz gereken yerde. Söz konusu olan, dil oyununun yaşantılarımızla açıklanması değil, dil oyununun saptanmasıdır” (Wittgenstein, 2017: 184).

Birinci dönem görüşlerinde felsefenin bilimler karşısındaki yerinin açıklama olduğunu söyleyen Wittgenstein, ikinci dönem görüşlerinde bunun bir hata olduğunu söyler. O, olguları “anlamın resim kuramı” ile açıklamaya çalışmanın boş bir çaba olduğunu düşünür. Yaşantılarımızdaki ifade biçimlerimiz “dil oyunları” neticesinde anlaşılır kılınır. “Dil oyunları” içindeki dillerin saptanması bir açıklama yapmak değil, yorum arayışında bulunmaktır. Çünkü hisler, düşünceler “dil oyunları” içerisinde anlam kazanır.

Böylece Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşünü dil felsefesi içinde değerlendiririz. Onun ikinci dönem dil görüşünü ise “yaşam biçimleri” içindeki pratiklerimize bağlı olarak dilin kullanımına odaklı bir yaklaşım sergilediği için

dilbilim felsefesi içinde değerlendirmek daha makul olacaktır (Erdem, 2020: 300). Çünkü dilbilim felsefesi özel bir yöntem koymaktan kaçınır ve dil-dünya çerçevesinde dil konusunu tartışır. John Searle dilbilim felsefesinin ve dilbilim çözümlemesinin, felsefi sorunları çözerken kullanılan tekniklere verilen bir isim olduğunu söyler. Aynı alanda kullanılan dil felsefesi ise bir tekniğe değil bir inceleme alanına verilen bir isimdir. Yani felsefenin bir dalıdır. Dilbilim felsefesi, günlük konuşmaların mantığını inceler. Böylece geleneksel felsefe sorunlarının bir kısmını çözdüğünü varsayar (Searle'den akt. Erdem, 2020: 299, 300).

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dil ve dünyanın mantıksal yapısının aynı olduğunu ve dünyanın dil yoluyla resmedildiğini söyler. Ayrıca Wittgenstein, mantıksal kurallarla, değişmeyen sabit bir ideal dil anlayışını benimser. Onun öne sürdüğü ideal dil fikri, herhangi bir yanlış anlamaya sebep olmayacak ve metafizik söylemlere felsefi sorularda yer vermeyecektir (Yıldırım, 2008: 77). Wittgenstein *Tractatus*'ta mantığın önermelerinin, gündelik dilden farklı olarak ideal bir dil anlayışını temsil ettiğini düşünür. O, *Soruşturmalar*'da ise bu ideal dil anlayışını yadsır (Hadot, 2011: 158). İdeal dil anlayışı bir açıklamayı gerektirir ve gündelik dildeki dilin kullanımsal çokluğunu yorumlayamaz. Bu tespite dayalı olarak Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da birinci dönem görüşlerindeki ideal dil anlayışını, mantıksal bir temele oturtma çabasını bir kenara bırakmıştır. İdeal dilden gündelik dile geçiş bu şekilde sağlanmıştır. Böylece Wittgenstein mantık temelli dil görüşünü genişletip “dil oyunları” içindeki gramer yapılarını yorumlamaya çalışmıştır.

Wittgenstein'in dil görüşünü genişletme durumunu Garver şu şekilde yorumlar: Değişim ani değildir. Wittgenstein bu durumu açıklarken ikircikli davranmıştır. O, 1929'dan 1933 yıllarına kadar mantığa alternatif olarak “dilbilgisi” yerine zaman zaman “fenomenoloji”den bahsetmiştir. Wittgenstein, diğer felsefecilerin “fenomenoloji”yi özel bir terim hâline getirmiş olmaları ve fenomenolojinin kartezyen bir kavram hâline gelmiş olmasından dolayı gramerin kartezyen değil de sosyal bir kavram olduğunu düşünmüştür. Onun gramere dayalı felsefe görüşleri mantık temelli felsefe görüşlerinin reddi değildir, aksine genelleştirilmiş hâlidir (Garver, 2002: 113). Wittgenstein'in dil görüşünü genişletme çabası, onun birinci dönem görüşlerinde dilin açıklanması gereken bir amaç olduğu

düşüncesini terk etmesine neden olmuştur. Böylece o, ideal dil anlayışı tezinden uzaklaşmıştır. Wittgenstein ikinci dönem görüşlerinde, “dil oyunları” içindeki dillerin gramerlerini incelemesi sonucunda dilin ulaşılması gereken bir amaç değil, iletişiminizi sağlayan bir araç olduğu kanaatine varmıştır.

Wittgenstein’in birinci dönem görüşlerinde dili anlamlandırma çabası “bir resimleme ilişkisi”dir. Onun ikinci dönem görüşlerinde ise dili anlamlandırma çabası, dilin “kullanılan bir alet” olarak görülmesine neden olmuştur (Erdem, 2020: 317). Wittgenstein, *Soruşturmalar*’da “dil bir alettir ve dilin kavramları aletlerdir” der (Wittgenstein, 2017: 168). İkinci dönem görüşlerinde Wittgenstein, dilin kullanımını oyun oynamaya benzetir. Bu sebeple o, “dil oyunları” kavramını öne sürmüştür. Onun “dil oyunları”ndan kastı kurallarca yönetilen yapıp etmelerdir. Daha sonra o, bir oyunun kurallarının değişimini ve oyunların birbirlerine ne şekilde benzediklerini açıklamaya çalışır. Bu durum bizleri bütün oyunlarda ortak bir niteliğin bulunmadığına götürür. Wittgenstein oyunlardaki benzerlikleri “aile benzerlikleri” metaforuyla betimler. Böylece oyunlardaki bu benzerlikler, dil aracılığıyla yürüttüğümüz çeşitli etkinliklere uygulanır (Erdem, 2020: 317). Wittgenstein’in ikinci dönem görüşlerinde “aile benzerlikleri” bir ailede olan akrabalık bağlarıyla benzerlik gösterir.

Wittgenstein’in birinci dönem görüşlerinde “dilnin mantıksal yapısını” açıklama çabası, onun ikinci dönem görüşlerinde “dil oyunları”ni yorumlama çabasına dönmüştür. Aynı zamanda o, birinci dönem görüşlerinde “teorik anlamda dil” anlayışını sistematik bir temele oturtmaya çalışmıştır. Onun ikinci dönem görüşlerinde ise bu anlayış yerini “pratik anlamda dil” görüşüne bırakmıştır. Son kertede Wittgenstein birinci dönem görüşlerinde dil ve dünyanın mantıksal bir yapısı olduğunu iddia ederek aralarında bir benzerlik olduğunu “anlamın resim kuramı” ile ifade etmiş ve bu benzerliği “mantıksal çözümleme” yoluyla da temellendirmiştir. İkinci dönem görüşlerinde ise Wittgenstein’in dil görüşü değişerek “anlamın kullanım kuramı” önem kazanmış ve o, dillerin kendi yapısı içerisindeki çeşitliliğini “edimsel çözümleme” ile ele almıştır.

Wittgenstein’in *Tractatus* eserinin en can alıcı noktası “olguların mantıksal bir yapısı olduğu için, aynı mantıksal yapıya sahip olan dil, olguları resmederek

gerçekliği gösterir” iddiasıdır (Erdem, 2020: 362). *Soruşturmalar*’da Wittgenstein’in öne sürdüğü en önemli görüş ise anlamı kullanıma bağlayan öğretidir. Bir sözcüğün anlamı, dildeki kullanımınıdır (Wittgenstein’den akt. Fogelin, 2002: 82). Böylece Wittgenstein “anlamın resim kuramı” görüşünü revizyona uğratarak “anlamın kullanım kuramı”nı geliştirmiştir. Spesifik bir tespit yapacak olursak şunu söyleyebiliriz: Wittgenstein’in birinci dönem görüşlerindeki sözcüklerin “resim kuramı” içinde tek başına bir anlamı yoktur. Resmin bütününe göstermek için sözcükler ancak cümle içerisinde anlam kazanır. Cümlelerin anlamlı olup olmadığı ise olgular üzerinden incelenir. Wittgenstein’in ikinci dönem dil görüşünde ise sözcüklerin anlamlı olduğunu söylemek için cümle içerisinde kullanıma zorunluluğu yoktur. Yani amaç bir bütün olarak resim çizmek değil, sözcüklerin kullanımına odaklanmaktır.

Wittgenstein, *Soruşturmalar*’da resim teorisinin eksik yanlarının olduğunu söyler (Erdem, 2020: 362) ve o, *Tractatus*’ta iddia ettiği dilin basit öğeleri ile gerçekliğin basit öğelerinin birebir örtüştüğü görüşünü eleştirir. Wittgenstein’a göre *Tractatus*’taki bu yaklaşım bir yanılgıdan ibarettir. Örneğin bir ağacı oluşturan parçalar, renkler ve onu oluşturan basit öğeleri ayırtmak mümkündür. Fakat daha sonra bu öğelerden hangisinin ağacı temsil ettiğini çözmek zordur. Ağacı renkler mi, şekiller mi ya da hangi parçaları temsil eder? “Mutlak bileşiklik ve basitlik içeren sorular yanıtlanmaları mümkün görünmeyen sorular olarak dururlar.” Wittgenstein, bir önermenin temel önermelere sonra da nesnelere ayrıştırılmasının, onun anlamını, zorunlu olarak açık hâle getirmediğini söyler. Bu düşünceleri Wittgenstein, *Soruşturmalar*’da tamamen terk etmiştir. Artık “tekbencilğe yer yoktur, özel dil olanaksızdır” (Erdem, 2020: 363). Wittgenstein *Soruşturmalar*’da bir özel dilin olanaklılığını reddeder. Ona göre dil “yaşam biçimleri” içinde uzlaşımlar neticesinde belirlenen kurallar doğrultusunda belirlenir. Dilin kuralları toplumdan topluma farklılık gösterir. Yani dilin anlamı, onun kullanımıyla belirlenir. Sonuç olarak dil kamusaldir.

Wittgenstein birinci dönem dil görüşünde dilin sınırlarını mantık çizgisi üzerinde kesintisiz bir seyir olarak ele almıştır. Onun ikinci dönem dil görüşünde ise sınır kesintisiz bir çizgi değildir. Çünkü olgu söylemi, dilin çeşitliliğini göstermekte

yetersiz kalmıştır. Dilin zenginliğinin tek bir özden çıkması fikri makul bir açıklama değildir. Wittgenstein, mantıksal evrende birden fazla çıkış noktası ve birden fazla alt bölüm olması gerektiği kanaatine varmıştır. Artık yapılması gereken, alt bölümlerdeki çizgileri birleştirerek bir ağ şekline getirmek olmalıdır (Pears, 1985: 97, 98). Wittgenstein, dili mantık çizgisi üzerinde açıklama çabasını dilin genişliğini fark etmesi sonucunda terk etmiştir. Kısaca Wittgenstein, birinci dönem dil görüşündeki çizgisel dil anlayışını bir kenara bırakmıştır. Onun ikinci dönem görüşünde ise dil anlayışı, örümcek ağı gibi birbiriyle örüntülü bir hâl almıştır.

SONUÇ

İlk çağdan beri insanların cevap arayışında bulunduğu en önemli soru varlık ve onun anlamı üzerinedir. Ontolojinin varlık kavramını ele almış olması dil felsefesinin de merkeze aldığı bir noktadır. Dillerin oluşumunun da dayanak noktası varlık olduğu için dil ve varlık ikilisi birbiriyle zorunlu bir ilişki içerisindedir. Bu tez kapsamında söz konusu dil-varlık ilişkisini dilin neliği sorunu bağlamında, Wittgenstein'in *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* eserlerinin odağında yer alan "anlam" ve "metafizik" kavramları üzerinden inceledik.

Wittgenstein, bütün geleneksel felsefe sorunlarının dilin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını söyler. O, dilin doğru bir şekilde çözümlenmesinin bütün felsefe sorunlarını ortadan kaldıracığı kanaatindedir. Dili doğru bir şekilde çözümlmek, Wittgenstein'in birinci dönem dil görüşüne göre mantıksal çözümlmelerle, onun ikinci dönem dil görüşüne göre edimsel çözümlmelerle gerçekleştirilebilir. Bu minvalde Wittgenstein, birinci döneminde geliştirdiği dil görüşü itibarıyla "dünyanın yapısı" ile "dil yapısı" arasında mantıksal bir bağ kurarak "anlamın resim kuramı" nı geliştirmiştir. Bu kuram, dilin önermelerinin dünyanın olgularını resmettiği tezine dayanır. O, ikinci döneminde ise "dil oyunları" kavramını öne sürmüş ve dilin olguları resmettiği tezinden uzaklaşarak "anlamın kullanım" olduğu görüşünü savunmuştur.

Dilde bir nesnellik arayışında olan Wittgenstein'in doğa bilimlerine olan sarsılmaz inancı, metafizik unsurları her iki döneminde de felsefeden dışlamasına neden olmuştur. Wittgenstein'in felsefeyi metafizik unsurlardan arındırma çabası, onun felsefeye bir sınır çizerek felsefeyi değersizleştirdiği düşüncesini doğurmuştur. Böylece Wittgenstein felsefe camiasında eleştiri oklarına maruz kalmıştır. En büyük eleştirilerden biri de Gilles Deleuz'un "Wittgenstein ve Wittgensteinciler felsefeyi katletmiştir" (Özcan, 2018: 410) iddiasıdır. Wittgenstein'in felsefe tarihinde iki dönem görüşleriyle bir bakış açısı sunduğu reddedilemez bir durumdur. Fakat Wittgenstein'in felsefeyi metafizikten uzak tutma gayreti, onun felsefenin ilgilendiği konuları sınırlamaya çalıştığını gösterir. Wittgenstein, metafiziğin anlam arayışı için gerekli fakat yeterli olmadığının farkındadır. Çünkü bilim bir ilerleme sağlar, metafizik ise dogmatik ve kümülatiftir. Kavramlara metafizikçilerin verdiği anlamlar

tam anlamıyla subjektif bir tutumdur ve Wittgenstein'a göre bu tutum, bilimin ilerlemesindeki en büyük engeldir.

Fakat Wittgenstein'ın gözden kaçırdığı bir şey vardır ki o da insanlarda üstbilişsel (metacognitive) öğrenme becerisi olduğudur. Bu beceriye binaen insanlar hem soyut hem de sembolik düşünür ve böylece dil becerisini geliştirirler. İnsanlar dil becerisini geliştirme yeteneğine bağlı olarak toplumsallaşır, kültür oluşturur ve medeniyet kurar. İnsanların üstbilişsel öğrenme becerisi ile toplumsallaşma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Toplumsallaşan insan, toplum bilincini sağlamak için bir kültür oluşturur. Bu kültür içinde belli değer yargılarını barındırır. Yani bizler maddi değerlerle donatıldığımız gibi insan olmamızın getirisi olarak manevi değerlerle de iç içeyiz. Değer yargıları geliştirmeye meyilli olan biz insanların metafizik olan şeyleri anlam dışı olarak kabul edip Wittgenstein'ın dediği gibi “üzerine konuşulamayan konusunda susmalı” prensibini benimsememiz pek de mümkün gözükmemektedir.

Felsefeyi metafizik tartışmalardan uzak tutmaya çalışmak, felsefenin sorguladığı bazı sorun alanlarını yok saymaktır. Wittgenstein'ın metafiziğe karşı olan sert tutumu, onun felsefesinde doldurulamayan bir boşluğa neden olmuştur. Aslında felsefenin bir bilim değil de bilimlerin doğuşunun temel dayanağı olması onun, bütün varlığa dayalı sorunları incelemesine neden olmuştur. Her ne kadar Wittgenstein metafiziği felsefeden dışlamış olsa da onun bu gayreti, bizim (varlık, bilgi, değerle ilişkili olarak) hayatın anlamı üzerine düşünüp belli yorumlarda bulunma çabamızı engelleyemez.

Sonuç olarak, Wittgenstein'ın görüşlerinde dilin neligini keşfetme amacıyla çıkılan bu yolda, onun görüşlerini tek bir dönem etrafında incelemenin dil görüşünü anlamada yetersiz kalacağı görülmüştür. Bu nedenle, Wittgenstein'ın iki dönem görüşlerini bir bütün olarak ele almak, esasen onun dil görüşünün anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Bununla birlikte anlaşılması zor olan Wittgenstein felsefesi üzerine genel kanaatimizi dile getirecek olursak şunu ifade edebiliriz: Wittgenstein felsefesini kavradığımızı söylüyorsak bilelim ki bu kavrayışımız, “anladığımız ve kavradığımız kadarıyla”dır.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1987). *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

Aysever, R. L. (1994). *Anlam Sorunu ve John R. Searle'ün Çözümü*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Altınörs, A. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Atak, S. A. (2010). "Ludwig Wittgenstein'in Felsefe ve Filozof Kavramlarına Bakışı." *SBArD Dergisi*, Sayı 15, 117-124.

Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Altuner, İ. (2012). "Dil, Anlamlandırma ve Yorumlama Üzerine Bir Deneme." *Beytülhikme Dergisi*, 2 (1), 75-86.

Anlı, Ö. F. (2013). "Bir Karşıt-Bilim Tezi Olarak Dilsel Görelilik: Wittgenstein, Kuhn, Porty, Feyerabend." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, 145-169.

Ahmed, A. (2019). "Wittgenstein: Felsefi Soruşturmalar," (Çev. Eren Rızvanoğlu), *Dil Felsefesi* (Der. Berry Lee), Ankara: Fol Yayınları.

Bloor, D. (2002). "Kurumlar Olarak Kurallar," (Çev. Kemal Atakay), *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 222-238.

Bozkurt, E. S. (2019). "Dilin Anlam İnşasında Adıllar." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 345-356.

Bekalp, B. (2019). "Mantıkçı Paradigma ve Gündelik Dil Felsefesi." *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER)*, 3 (1), 93-112.

Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.

Cevizci, A. (2013). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Çakmak, C. (1997). "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi." *Felsefe Arşivi Dergisi*, Sayı 30, 141-157.

Çelik, S. (2010). *Bilgi Felsefesi İlkçağ'dan Yeniçağ'a*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Çitil, A. (2012). *Çağdaş Felsefe-I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çelebi, V. (2014). "Gündelik Dil Felsefesi ve Austin'in Söz Edimleri Kuramı." *Beytülhikme Felsefe Dergisi*, 4 (7), 73-89.

Çelik, M. A. (2018). *Epistemolojik ve Ontolojik Sınırları Aşmak: Wittgenstein*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Denkel, A. (1996). *Anlam ve Nedensellik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Demir, Ö. (2009). *Bilim Felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları.

David, E ve John, E (2012). *Wittgenstein'in Maşası-İki Büyük Filozof Arasındaki On Dakikalık Tartışmanın Hikâyesi*, (Çev. Aslı Biçen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Delice, A. (2013). "Kural, Anlam ve Yorum Üçgeninde Wittgenstein." *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 101-118.

Ekti, M. Ç. (2010). *Gözle Değil Dil'le Görmek Üzerine*, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255296>), (24.09.2020).

Erdem, H. S. (2020). *Wittgenstein Dilin Yörüngesinde Felsefe Dil-Gerçeklik-Anlam*, İstanbul: Köprü Kitap Yayınları.

Feyerabend, P. (2002). "Wittgenstein'in Felsefi Araştırmalar'ı." (Çev. Doğan Şahiner), *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 155-199.

Fogelin, R. J. (2002). "Wittgenstein'in Felsefe Eleştirisi." (Çev. Tuncay Birkan), *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 80-105.

Gökgöz, M. B. (1997). "Bilim ve Bilimsel Çalışma Üzerine." *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 3 (2), 171-202.

Garver, N. (2002). "Gramer Olarak Felsefe." (Çev. Fatma Canpolat), *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 106-131.

Grayling, A. C. (2008). *Düşüncenin Ustaları Wittgenstein*, (Çev. Muhsin Yılmaz). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Güven, A. (2012). "Toplumsal Dilbilimin Kapsam Alanı," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı 13, 55-62.

Gülay, P. (2018). "Ludwig Witgenstein'in Ahlâk Bilimi Eleştirisi," *Felsefi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, 240-254.

Hadot, P. (2011). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, (Çev. Murat Erşen). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnan, İ. (2012). *Dil Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kripke, S. A. (2007). *Wittgenstein Kurallar ve Özel Dil*, (Çev. Berat Açıl). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Karacan, M. (2018). *Mantıksal Pozitivist Yaklaşımında Dil Felsefesi*, (<https://dusunbil.com/mantıksal-pozitivist-yaklasimda-dil-felsefesi/>), (08.04.2020).

Levy, Shawn (Yapımcı), Heisserer, Eric (Senarist), Villeneuve, Denis (Yönetmen). (2016). *Arrival* (Film). Kuzey Amerika: Toronto Uluslararası Film Festivali.

Magee, B. (2001). *Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, (Çev. Ahmet Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Monk, R. (2005). *Wittgenstein Dâhinin Görevi*, (Çev. Berna Kılınçer ve Tülin Er). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Musa, A ve Yasin, P (2019). "Wittgenstein Felsefesindeki Değişime Dair Bir Tahlil: Anlık Bir Devrim mi Yoksa Diyalektik Bir Sonuç mu?." *Beytülhikme Felsefe Dergisi*, 9 (4), 1031-1054.

Magsı, I. K. (2019). *Erken Dönem Wittgenstein'da Resim Kuramı*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Özcan, Z. (2018). *Dil Felsefesi III (İkinci Wittgenstein'da Gramer Paradigması)*, Bursa: Sentez Yayınları.

Pears, D. (1985). *Wittgenstein*, (Çev. Arda Denkel). İstanbul: Afa Yayınları.

Pala, H. (2006). *Ludwig Wittgenstein'in Tractatus'undaki Mistik İçermeler*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Rızvanoğlu, E. (2012). "Dilde Nesnellik Arayışları ve Öznenin Tasfiyesi: Frege ve Wittgenstein." *Düşünme Dergisi*, 1 (2). 43-56.

Rızvanoğlu, E. (2013). *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ross, W. D. (2017). *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Strathern, P. (1998). *90 Dakikada Wittgenstein*, (Çev. Murat Lu). İstanbul: Gendaş Yayınları.

Sezgin, E. (2002). *Wittgenstein'in Ardından Beden ve Zihin Hareketleri*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Sluga, H. (2002). "Ludwig Wittgenstein, Yaşamı ve Yapıtları." (Çev. Sevinç Altınçekiç), *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 11-39.

Soykan, Ö. N. (2002). "Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar." *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, Sayı 33, 40-79.

Soykan, Ö. N. (2006). *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, İstanbul: Mtv Yayınları.

Su, S. (2019). "Wittgenstein: Servetini Bağışlayan Bilge," <https://t24.com.tr/yazarlar/sureyya-su/wittgenstein-servetini-bagislayanbilge,22976>), (07.04.2020).

Utku, A. (2004). *Ludwig Wittgenstein (Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yıldırım, A. (2008). *Wittgenstein Felsefesinin İki Dönemindeki Fikri Farklılıklar*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Yeşil, M. (2016). “Dil ve Değer.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 36, 121-141.

Yılmaz, M. (2018). “Wittgenstein’in Tractatus’u Açısından Anlam Dışı Kavramı.” *Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 48, 73-85.

Yıldırım, M. (2021). “Mantık ve Dil Açısından Frege’nin Erken Dönem Wittgenstein’la Karşılaştırılması.” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, 97-118.

Wittgenstein, L. (1999). *Yan Değıniler*, (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Wittgenstein, L. (2004). *Defterler*, (Çev. Ali Utku). İstanbul: Birey Yayınları.

Wittgenstein, L. (2009). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Metis Yayınları.

West, D. (2016). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci ve Hüsamettin Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Warburton, N. (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Çev. Güçlü Ateşoğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.

Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar*, (Çev. Haluk Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.

Wittgenstein, L. (2018). *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.

Wittgenstein, L. (2019a). *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, (Çev. Doğan Şahiner). Ankara: Fol Yayınları.

Wittgenstein, L. (2019b). *Zettel*, (Çev. Doğan Şahiner). Ankara: Fol Yayınları.